

# СУЧАСНІСТЬ

ЛЮТИЙ 1987 — Ч. 2 (310)

С. Гординський: ПОЕЗІЇ

Ліда Палій: РОЗДУМУВАННЯ НАД СКАРБАМИ  
БАБИНОЇ СКРИНІ

О. Кузишин: ПРО МУЗИКУ ІВАНА КОВАЛЕВА

Я. Радзєйовський: УКРАЇНЦІ ТА ПОЛЯКИ —  
ФОРМУВАННЯ ОБОПІЛЬНОЇ ДУМКИ І СТЕРЕОТИПУ

ISSN 0585-8364

## ВИДАННЯ В-ВА «СУЧАСНІСТЬ»

### УКРАЇНЬКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА В 20 СТОЛІТТІ

1983, три томи, 1317 стор. Тверда оправа. Обкладинки Я. Гніздовського. Документи і матеріали. Упорядкували Т. Гунчак і Р. Сольчаник. У збірці вміщені документи від кінця 19 ст. до 1980-их років, які є першоджерелом для вивчення сучасної української історії.

Наклад обмежений.

Ціна 180 ам. дол. або рівновартісна їй у іншій валюті.

Для передплатників *Сучасности* — 60 ам. дол.

Іван Кошелівець

#### РОЗМОВИ В ДОРОЗІ ДО СЕБЕ

1985, 497 стор. Обкладинка Якова Гніздовського. Тверда оправа.

Відомий літературознавець робить у праці підсумок багатого життєвого досвіду, зображує явища і події, які йому приходилося зустрічати.

Ціна: 20 ам. дол.

#### ГОЛОД НА УКРАЇНІ 1932-1933. Вибрані статті

1985, 143 стор. Обкладинка Якова Гніздовського. Упорядкувала Надія Каратницька.

Збірка науково-дослідницьких і мемуаристичних статтів до п'ятдесятиліття голоду на Україні.

Ціна: 5 ам. дол.

Чеслав Мілош

#### ПОНЕВОЛЕНИЙ РОЗУМ

1985, 264 стор. Переклав з польської Богдан Струмінський. Обкладинка Ігоря Тодорука. Тверда оправа.

Тонка та приголомшлива аналіза жадлих моральних і психологічних наслідків поневолення розуму людей країн "Залізної завіси" у висліді безоглядного панування тоталітарної системи.

Ціна: 12,95 ам. дол.

#### «СУЧАСНІСТЬ»/«SUČASNIŚĆ». Zeszyt w języku polskim

Nr. 1-2, Lato 1985, 280 ss.

Redaktor: V. L. Kaczmarska

Zespół redakcyjny: S. Barańczak, P. Naimski, F. Sysyn, R. Szporluk.

Спеціальне видання журналу *Сучасність* польською мовою ознайомить читача з проблемою взаємин між обома народами. Автори статтів та рецензій — українці й поляки — кидають світло на деякі спірні й болючі події минулого обох народів.

Ціна: 8 ам. дол.

# СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО, СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ЛЮТИЙ 1987  
Ч. 2 (310)  
РІК ВИДАННЯ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ  
МЮНХЕН

«SUČASNIST» — FEBRUAR 1987  
MÜLLERSTR. 33, RGB.,  
8000 MÜNCHEN 5

*Редакція:*

Тарас Гунчак, *головний редактор*  
Юрій Луцький, *література*  
Богдан Певний, *мистецтво*  
Олександр Женіч, *мовний редактор.*

*Редакційна рада:*

Марта Богачевська-Хом'як, Юрій Божик, Вольфрам Бургардт, Василь Витвицький, Роман Ільницький, Всеволод Ісаїв, Анатоль Камінський, Анджей С. Камінський, Ізраїль Клейнер, Богдан Кордюк, Іван Кошелівець, Василь Маркус, Джеймз Мейс, Кирило Митрович, Богдан Нагайло, Володимир Нагірний, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Ярослав Розумний, Богдан Рубчак, Франк Сисин, Роман Сольчаник, Данило Гусар-Струк, Юрій Шевельов.

*Видає:* Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

Усі матеріяли до редакції просимо надсилати на адресу:

Sučasnist,  
254 West 31 St., 8th floor,  
New York, NY 10001

Редакція не приймає матеріялів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті й правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора й видавництва. Передруки матеріялів з України дозволені за поданням джерела.

Резюме статтів цього журналу друкується і реєструється в Historical Abstracts.

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. X. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. II. 1950 wird mitgeteilt:

**Inhaber und Verleger:** Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien  
«Sučasnist» e. V. München.

**Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich:** Z. Sokoluk.

**Anschrift für alle:**

Müllerstr. 33, Rgb. (Telefon 26-37-73)  
8000 München 5  
Bundesrepublik Deutschland.

**Druck:** Kalyn Press  
450 Seventh Ave.  
New York, NY 10123

ISSN 0585-8364

**Зміст**

*ЛІТЕРАТУРА*

- 5 *Святослав Гординський*: Поезії.  
11 *Тед Галай*: Після похорону баби (II).  
22 *Остап Тарнавський*: Поет Святослав Гординський (у 80-річчя).  
29 *Ліда Палій*: Роздумування над скарбами бабиної скрині.

*МИСТЕЦТВО*

- 33 *Богдан Певний*: Речник українського мистецтва.  
46 *Олесь Кузишин*: Про музику Івана Ковалева.  
54 *Павло Ярешко*: На срібному екрані.

*ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ*

- 59 *Януш Радзейовський*: Українці та поляки — формування обопільної думки і стереотипу.  
79 *Марко Антонович*: Чеська література на сторінках «Студентського вістника».

*СПОГАДИ*

- 84 *Іван Коломиєць*: Спомини з 1930-их років (II).  
102 *Мирослав Прокоп*: Дмитро Маївський — революціонер і політичний публіцист.

### НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 114 *Андрій Бірчан*: В українців у Польщі сіромашні дні.  
118 Коментар *Редакції*  
120 *РМг.*: Повідомлення про покарання, розстріли та примусову працю в Чорнобилі.

### РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

- 122 *Яр Славутич*. ЖИВІ СМОЛОСКИПИ. — *Наталія Невмержицька*.

### З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

- 125 *Іван Коропецький*: Про «Велику науку»?  
125 *Олександр Май*: В справі літературної творчості Австралії.  
127 Просимо виправити  
128 Про авторів

## ЛІТЕРАТУРА

### ПОЕЗІЇ

*Святослав Гординський*

#### ЕГЕЯ

Ясне безмежжя плес мерехкотить в очах,  
Вітрильник проминув чайок останніх лети,  
І скельні береги задуманої Крети  
Імлистим привидом на обрії струнчать:

Лиш синь і просторинь. Біжать лагідні брижі.  
На непорушність вод ліг обрис корабля,  
Здається, він пристав, стерном не метеля,  
І ліній обрію ніщо вже не приблизить.

Тоді — вдивитися: здається, ти б зустрів  
У синій глибині, спокійній і заснулій,  
Посеред чорних риб і вікових намулин,  
Затерті контури гелленських кораблів.

У той безрухий час, що в тиші закотвичивсь,  
Все шумовиння днів із уст своїх зітри  
І слухай, як душі збезвітрілих вітрил  
Торкнулась вічність.

1934

#### ЦАРГОРОД

*Олексі Грищенкові*

Розливи вод виблискують мов сталь,  
Лискуча сталь турецьких ятаганів,  
І береги, розпалені і тьмяні,  
Накрила неба голуба емаль.

Спадає тінь, тривожна і незнана,  
На грані скель, азійських перших стеж,  
Де амбразури генуезьких веж  
Зорять хмурні, як погляд Сулеймана.



Проходить хмар фльотилія легка,  
Враз зайнялись вони і загорілись,  
Як мінаретів їх пробилі стріли  
Із царгородського сагайдака...

І їх тобі також не обминуть,  
Такі несхибні і меткі вони,  
Ті гострі стріли, стріли давнини,  
На луках купол, дужих і напнутих.

*На Боспорі, червень 1934*

## МЕТЕОР

В моїй руці відламок метеору,  
Дарований від зоряних світів;  
Ще вчора, може, він палахкотів  
Безкраями холодного простору,

Та вже погас і світлості не лле,  
Для всіх він тільки кам'яний уламок,  
Та в ньому я закоханий безтямно,  
Бо в ньому тайна незбагненна є.

Торкаючись до нього, де вогонь  
У чорну брилу сплавом захолював,  
Я чую міць польоту і розгону,  
Заховану в призначенні його:

Черкати блиском простори бездонні,  
Зриватися із кола таємниць  
І падати розжевленому в ніч  
І гаснути в поетовій долоні.

*1934*

## З ЛІРИКИ

Синьою смугою захід стемнів,  
Понад яругою пил закурів,  
В плесі відбилися осокори,  
Тихо спустилися тіні згори,  
Щедро розсипали на полини



Й перекотйполе зоряні сни:  
Сходить невловними кроками ніч,  
Слів недомовлених, серце, не клич!



Глянь: золоть, ледве вичутна,  
Лягає на ліси;  
Ах, серце, чуєш: кличуть нас  
Далекі голоси.

Ховаючись за обрії,  
Там жде крило пожеж,  
В барв полум'яних оргії  
Ти знову спалахнеш!



Вже обрії посивіли  
В передосінній млі,  
Глянь, відлітають вивільги  
До теплої землі.

Бліді проса́ покошено,  
Блукаю по стерні,  
Десь між весною й осінню  
Мої згубились дні.

## ДОЛЯ

Надійде день такий: гранітна постать Долі  
Пристане на шляху не скінченім твоїм,  
Торкне твоє чоло і, присудом твердим,  
Затримає тебе в своїм нещаднім колі.

Далеко: синь, вогонь, і заграви, і дим,  
Червоний рев стихій, безкрай жаги і волі,  
Та лиш свій хижий зір вдалі, на видноколі,  
До воза запряжеш, у шикую бойовім.

Коли почувеш ти, як, горду і нап'яту,  
Скоряє міць твою кам'яностопе фатум,  
Як кришиться твій крок, — душі останній крик

Пошли туди, де мчать шляхи, тобі не дані,  
Та де прогуркотять колись ще, вір!, за грані  
Комоні мрій твоїх у запрязі квадриг.

1937

## НА ГОРІ КНЯЗЯ ЛЬВА

Так відходять нестримно у безвість хвилини,  
За хвилинами дні, а за днями роки,  
і, як перше, гора осипається Львина  
Золотавим піском, мов минуле, важким.

Гнівне сонце встає і, завису імлисту  
Розірвавши, як рана, палає згори,  
Тіні крилами б'ють і каштанове листя  
Розмітають і кидають люті вітри.

Важкотілі леви, підірвавшись на лапи,  
Кам'яніють під луками хмурих будов,  
І на мурах віків недокінчений нарис  
Снить про синяву днів, замережану в жовть.

Але серце не взад поглядає, а, всоте,  
У майбутнє воно навчається йти,  
Упадати — і знов повставати напроти,  
І свій захват, як стяг розпростертий, нести,

І назустріч вітрам, гурагановим добам,  
Підіймати себе, наче кований шит,  
Щоб у кігтях ніхто не роздер, не роздзьобав  
Те, чим серце само споконвіку горить.

1938

## ЛИСТОПАД

Знов під ногами шарудять листки.  
Вони, мов древнє золото багряне,  
Нагадують душі забуті рани  
І ржею зрад тавровані віки.

Що ж принесуть майбутнього роки?  
Пройшли, і ще перейдуть гурагани,  
Вже їм назустріч підняли каштани  
Погрозливо безлисті п'ястуки.

Блаженні ті, що в мир і тишу вірять;  
Вітає їх імлисте надвечір'я  
У синяві будівель і дерев, —

Та вмій відчути, як гряде нестримне,  
І жди, аж, тиньк обсипуючи, гримне  
Об мури знов сердитий левій рев.

1942

### З перекладів

*Мікель-Анджельо Буонарроті*

### СОНЕТ

до Вікторії Колонни

Мистецтво божеське, праобраз свій, — ідею, —  
Відкривши в чарі форм і порухів людини,  
Найперш виліплює модель з лихої глини,  
Як думки первовзір, що викликаний нею.

Потому, думкою захоплений своєю,  
Мистець вирізьблює вже інший твір — камінний,  
Аж постать у красі постане непроминній,  
З такою, як її хотів творець, душею.

Такий я досі був: лише взірець нескладний,  
Який ти почала, достойна, вирізьбляти,  
Щоб у довершенім він показався творі;

Коли я схибив що, ти справиш недолadne,  
Але чого тоді душі моїй чекати,  
Як ти огонь її на лад свій перетвориш?

*Райнер Марія Рільке*

ЖИВУ Я ЖИТТЯМ...

Живу я життям у зростаючих колах  
Над світу речами всього,  
Останнього хай не звершу я ніколи,  
Та сповнити прагну його.

Кружляю круг Бога, круг вежі високої,  
Зпрадавна, од віку віків,  
І сам ще не знаю — чи буря, чи сокіл я,  
Чи тільки великий спів.

## ПІСЛЯ ПОХОРОНУ БАБИ (II)

*Тед Галай*

ВОЛТЕР. Га? Окей! *(Встає й приносить бублики.)*

МІННІ. Тепер вони мусять помістити твоє фото в газеті, як Леррі, коли він отримав свій докторат.

РОННІ. Я не бачив. Ви маєте ту газету?

НЕТТІ *(розливаючи воду по чашках)*. Я ж тобі вислала.

РОННІ. Я не думаю. В кожному разі не пригадую.

НЕТТІ. Я була певна, що вислала. Волтер, принеси ту газету з знімкою Леррі.

ВОЛТЕР. А де вона?

НЕТТІ. В шуфляді. *(Павза.)* В спальні. Де ж інде може бути? *(Волтер виходить.)* Боже, той мій старий! Вже нічого не годен.

МІННІ. Ронні, ти будеш мусів доглядати своїх родичів. Вони старіються.

БІЛЛ. Не слухай, йди й забавляйся доки ще можеш.

МІННІ. Та все таки він міг би подумати про свою маму...

БІЛЛ. Пощо він має думати про свою маму? Він має повно дівчат. Я знаю. Я знаю, як то є!

НЕТТІ. Маєте рацію.

БІЛЛ. Я знаю, я знаю.

НЕТТІ *(до Мінні)*. Як там Джовн і Росс? Я навіть не мала часу поговорити з ними сьогодні.

МІННІ. О, чудово. Думають будувати літній дім у Вітешелі цього літа. *(Волтер вертається з газетою й дає її Ронні.)* Волтер, я якраз казала Нетті, що Джовн і Росс думають будувати літній дім у Вітешелі цього літа. Чи ти собі коли таке уявив? Коли ми були молодими, то тішилися, як мали більше, ніж одну спальню. А ти диви на наших дітей!

БІЛЛ. Вони мають так всього багато, що не знають, що з тим, до дитька, робити.

Жінки сміються, мовляв, от комік той вуйко Білл.

НЕТТІ. Правда. Мені здається, що ми були щасливіші, коли були молоді. Ми мали менше, але знали як забавлятися. Все гуртом, а не це "ходження з одним чи з однією".

БІЛЛ. Най їх шляк трафить! Сучі сини, вони нічого не вміють цінити.

---

Закінчення з попереднього числа.

РОННІ (*дивиться на газету*). Добре Леррі вийшов!  
МІННІ (*протягає руку до газети*). Покажи!  
БІЛЛ. То ти мусів написати книжку?  
РОННІ. Тезу.  
МІННІ. Россів знімок також помістили, коли його зробили керівником...  
БІЛЛ. Про що твоя теза?  
РОННІ. Про... деякі математичні речі...  
БІЛЛ. Які речі?  
РОННІ. То важко пояснити.  
БІЛЛ. Як вона називається? (*Павза*)  
РОННІ. "Деякі аспекти Стан-Чехівської компактифікації льокального конвекційного простору". (*Павза*)  
БІЛЛ. Ага.  
МІННІ (*розкриваючи газету*). Ах, дивись! Ось Гарасим з його 15-ти-фунтовою картоплею що він виростив.  
БІЛЛ. 15 фунтів?  
НЕТТІ (*підходить ззаду до Мінні*). Я забула за це.  
ВОЛТЕР (*підходить подивитися*). Ми ходили подивитися. Багато людей тоді приходило.  
НЕТТІ. Тоді він запросив цілу родину. Вони їли плячки, всі з одної бараболі.  
БІЛЛ. А в них велика родина!  
ВОЛТЕР. Я не знаю, як він це зробив. Я ніколи не міг виростити такої великої.  
МІННІ. Але ж Волтер, твій город все такий гарний. Ті сливи, що ти нам подарував, так гарно прийнялися. Ввесь час я кажу, те, що Волтер дає, все добре росте. Мій Боб завжди каже: "Мама має найкращі овочеві дерева", а я йому кажу, "то все від вуйка Волтера. Все, що він мені дає, чудово росте в мене".  
НЕТТІ (*до Білла*). Коли ти йдеш на лікування?  
БІЛЛ. Завтра, о другій.  
НЕТТІ. Як довго мусиш там бути?  
БІЛЛ (*гордо*). Шістнадцять годин тримають мене!  
МІННІ. Посилають по нього таксівку, а тоді привозять назад. Часами о п'ятій годині ранку!  
БІЛЛ. Вони також мають меншу машину. З якою тривас тільки п'ять годин, кажуть. Я цілий рік упомінаюся за тою машиною, але вони не мають досить.  
НЕТТІ. Може вони мусять вживати їх для тих, що працюють.  
БІЛЛ. Мабуть. Але повинні б купити більше.  
РОННІ. Як часто ви мусите ходити?  
БІЛЛ. Три рази на тиждень. Най то їх шляк трафить! От

скупарі, не можуть видати трохи грошей. Відколи ті "консервати" прийшли до влади...

Вияв загального погодження.

НЕТТІ. Вони всюди втинають. Коли я сиділа з мамою, то бачила це. Страшно, як старих лишають. Не доглядають їх цілком. Замикають двері й лишають їх!

БІЛЛ. Банда скнар, чорт би їх забрав!

ВОЛТЕР. Навіть медсестер досить не мають!

НЕТТІ. Я так і казала.

ВОЛТЕР. Я знаю, я погоджуюся з тобою. *(Павза. Сміються.)*

МІННІ. Нетті, Тереза мені казала, що мамі щось привиджувалося перед смертю?

НЕТТІ. Так, вона виділа тата, а потім Бога. Показувала на стелю й говорила... "Бачиш... яке файне волосся... це Бог..."

МІННІ *(захоплено)* О!

НЕТТІ. А тоді підносила руку, ніби хотіла, щоб він взяв її до себе, *(підносить руку)*, а тоді опускала *(опускає)*.

МІННІ. І кажеш, що вона виділа тата?

НЕТТІ. Так. Бувало видить його перед собою й каже: "Аво тато", і піднесе до нього руку *(підносить)* і тоді опустить *(опускає)*.

МІННІ. Настю, я була така щаслива, що ти нею заопікувалася. Я казала Джовн: "Я хотіла б її взяти, але, як я можу, коли тато ходить три рази на тиждень до клініки?" Добре, що ти нею заопікувалася.

ВОЛТЕР. З нею не було багато клопоту.

НЕТТІ. Ні, і я не могла дозволити, щоб її взяли до старечого дому. Доктор прийшов до мене і сказав: "Якщо взагалі можливо, візьміть свою маму додому. То вже не надовго". А я йому кажу: "Подивіться на мене. Чи я виглядаю здоровою? Чи ви думаєте, що я зможу коло неї ходити?" А він сказав: "То ми вам поможемо. Ми пішлемо вам медсестру... і жінку яка б сиділа з нею годину-дві на день, щоб ви могли вийти". То я сказала окей. Як я могла пустити свою рідну маму до старечого дому?

МІННІ. А чи післали тобі медсестру?

ВОЛТЕР. Приходила що другий день, але їй не було нічого робити.

НЕТТІ. І жінка приходила, але теж надаремно. І я сказала їй не приходити більше, бо мама не хотіла бути з чужою.

МІННІ. Нетті, треба було її залишити. Ти забагато шастась собою.

НЕТТІ. А Джек тоді розлютився на мене. Мені було так

прикро. Я не хотіла йому робити нічого прикрого, але він хотів віддати маму до старечого дому й казав, що, якщо я візьму її до себе, тоді вони ніколи більше її до себе не візьмуть.

БІЛЛ. Так є. Вони скупі, як жиди, той наш уряд.

РОННІ. Чи ви ... дійсно в це вірите?

МІННІ. Ох Білл, що Ронні собі подумає!

БІЛЛ. Про що він подумає? В що я вірю?

МІННІ. Ні, те, що ти сказав, ти знаєш...

БІЛЛ. Не знаю. Що я казав?

МІННІ. Про жидів. *(До Ронні)* Все кажу: люди є люди, всі однакові.

БІЛЛ. Раз жид, то все жид.

МІННІ. Білл! Що Ронні собі подумає!

БІЛЛ. Він може собі думати, що хоче. Це правда. І цей наш уряд такий самий! Раз вони повірили, що твоя мама може опікуватися бабою, то вже нічого більше для неї не зроблять.

НЕТТІ. Ні! Я запитала жінку в службі соціального забезпечення і вона мені сказала: "якщо вона в шпиталі, ми не дбаємо про неї, то не наша справа. Але, коли ви візьмете її знову додому й не зможете дати собі ради, тоді ми постараємося якнайскоріше примістити її до старечого дому".

БІЛЛ. То так кажуть, але коли прийде до діла, то...

НЕТТІ. Ну, то я її взяла. А Джек і Тереза розлютилися, кричали на мене. Не хотіли потім говорити до мене.

БІЛЛ. Певно, що розлютилися. Ти хотіла показати їм, що ти ліпша від них.

НЕТТІ. Я нічого не хотіла показати. Хтось мусів то зробити.

РОННІ. А чому завжди ви?

НЕТТІ. Я не знаю. Своє життя я мусіла про все клопотатися. Коли твій тато йшов до праці, я доглядала ферму. На нашій фермі тато щозими ходив валити дерева і я залишалася сама-самісінька на господарстві. А коли була якась біда в родині, всі до мене бігли. Ти пам'ятаєш, Мінні, як Джовн попало щось в око й лікарі не могли найти? Я знайшла й витягнула. А Джовн завжди говорила: "Тета Нетті найкращий доктор!"

МІННІ. Джовн дотепер це собі пригадає.

НЕТТІ. Все завжди падало на мої плечі.

БІЛЛ. Та! Ану хай би хтось спробував стримати тебе!

МІННІ. Білл! *(Нетті всає і йде до кухні)* Ронні, скажи мені: ти далі живеш у тій самій квартирі?

РОННІ. Так, далі там таки.

МІННІ. І що ж ти робиш сам-самісінький?

РОННІ. Мені ніколи не було тяжко заповнити свій час.



МІННІ. Ти, мабуть, багато часу лежиш на пляжі. Ти такий засмаглий.

РОННІ. Я стараюся виходити, коли тільки можу.

МІННІ. То мусить бути гарно мешкати коло пляжу.

РОННІ. Мені подобається. Ми майже втратили той пляж.

МІННІ. Ми?

РОННІ. Мешканці. Хтось хотів купити наш будинок і запровадити в ньому кондомініюми. Якщо хтось не хотів купити своєї квартири, мусів випроводитися.

БІЛЛ. То ті жиди. Вони все купують.

РОННІ. То не був жид. То був, насправді, поляк.

БІЛЛ. Певно. Що можна сподіватися від поляка?

РОННІ. Тож ми зорганізувалися, написали листи, підготували петицію і вкінці таки виграли.

МІННІ. Добре.

РОННІ. То було справді дуже цікаво. Я не знаю, як то сталося, але раптом я опинився на чолі того всього. Я вставав раненько і переглядав усі документи, щоб подумати, як нам виграти.

БІЛЛ. Але що ти міг зробити? Вони мають гроші, ті "бізнесмени".

ВОЛТЕР. А політики роблять, що їм схочеться.

РОННІ. Ні. Ми виграли! Ми стрічалися з міською радою і з відділом плянувань. Я встав, виголосив промову, також багато інших брали слово. *(Мінні встає і йде до Нетті. Білл тратить зацікавлення.)* І все таки ми виграли! Можна виграти в уряді.

ВОЛТЕР. От що означає бути вченим! А такі люди, як ми, не знали б, що робити.

РОННІ. Треба бути впертим, а не вченим.

МІННІ *(коло вікна)*. Волтер, чи й цього року були ті самі комахи?

ВОЛТЕР. Небагато. Я скроплював і позбувся їх.

НЕТТІ *(до Білла)*. Чи ти можеш спати, коли ти причіплений до машини?

БІЛЛ. Спати?

МІННІ *(до Волтера)*. Минулого року тих жуків було страшно багато.

БІЛЛ *(до Нетті)*. Ні. Я не можу спити. Я сплю тільки вдома.

ВОЛТЕР *(до Мінні)*. Цього року скроплювали вертолетами на весні.

БІЛЛ *(до Нетті)*. Цілий день сплю. А тоді знов мушу йти.

НЕТТІ. Ще кави? *(Простягає слоїк розчинної кави до Мінні)* Мінні, візьми ще. *(Мінні набирає ложечкою каву, а Нетті бере чайник і йде по воду.)* Я вже більше не парю правдивої кави. Нам

розчинна більше смакус.

ВОЛТЕР (до Білла). Чи ти можеш щонебудь робити на дворі?

МІННІ (до Нетті). Ми теж.

БІЛЛ (до Волтера). Небагато. Я так скоро стомлююся.

НЕТТІ (до Мінні). Я вже навіть не маю кавника.

ВОЛТЕР (до Білла). Ти повинен примушувати дітей помагати.

БІЛЛ. Ха!

МІННІ (до Нетті). Джовні нарікає, але я їй кажу: "в твоїй хаті, ти робитимеш по-своєму, а в моїй я робитиму по-моєму!" (Жінки сміються.)

БІЛЛ (до Волтера). Ти думаєш, що вона когобудь допустила до свого городу?

МІННІ (торкаючи Волтерово рамено). Волтер, я тількищо сказала Нетті, Джовні нарікає, що я не готовлю правдивої кави, отож я їй кажу: "В твоїй хаті, ти робитимеш по-своєму, а в моїй я робитиму по-моєму". (Сміються.)

ВОЛТЕР. Певно, що так.

НЕТТІ. Ронні все нарікає, що я маю забагато баракла й фоторгафій у хаті. Ті молоді все думають, що вони можуть нас чогось навчити.

БІЛЛ (показуючи пальцем на Ронні). Ти старого бика нічого не можеш навчити. (Голосно сміється. Інші приєднуються до нього.)

НЕТТІ. Коли ми були молодими, ми не говорили, хіба що до нас зверталися. Ми мусіли шанувати своїх родичів. Ми мусіли сидіти тихо якщо хотіли слухати, коли старші говорили. (Сміється.) Ти пригадуєш Джорджі, як він сидів і слухав старших? А часом він забувався і щось собі там бовкне.

МІННІ. Так, він такий був.

НЕТТІ. Я пригадую собі як раз, ми вже були на своїй фермі, ми з Волтером, тато з мамою, ти з Джорджі, батьки Волтера, Джессі та Генрі, всі приїхали збирати збіжжя. Вони всі ночували в нас; четверо старих спали впоперек на ліжку, а ми на підлозі. І старі балакали собі, а Джорджі сидів і слухав, і тато сказав: "То не найкраще збіжжя, але вистане". А Джорджі забувся та й собі: "Так, вистане". Тоді всі молоді почали сміятися і сміялися цілу ніч. Найбільше Джессі, вона була неможлива. Тільки почнемо засинати, а хтось знову скаже: "так, вистане", і знову хіхоти. А наші батьки так розізлилися, що всі ми мусіли дуже рано вставати.

МІННІ. Так, я собі пригадую.

НЕТТІ. Але Джорджі вже такий був. Раз було він побачив, як старий Хрущ заходив до нас і, не думаючи, запитав: "А куди то ви йдете?" А Хрущ подивився на нього та відповів: "А тобі що до

того?" (Всі сміються.)

БІЛЛ. "А тобі що до того?" (Всі знову сміються.)

НЕТТІ. Так, так, всі вони відійшли. Спершу тато, тоді Джорджі, а тепер мама (Лавза). Татів похорон був найгірший. Пригадуєте, який падав дощ, і всі авта зсувалися в рови?

ВОЛТЕР. Отець Гречко казав, що ще такого не бачив під час похорону.

НЕТТІ. То було так... ніби сам Бог за татом плакав (Лавза).

МІННІ. А як чулася мама тут у тебе?

НЕТТІ. Добре. Тільки треба було коло неї сидіти.

ВОЛТЕР. Вона зовсім не докучала.

НЕТТІ. Але вона не все знала, хто ми. Часами питала мене: "А де Нетті?", а я відповідаю...

РОННІ. Мамо, ви вже двічі це сьогодні розповідали.

МІННІ. Ронні, будь чемний.

НЕТТІ. То що з того, що розповідала! Так тяжко слухати мене? (Лавза). Все одно. Поїдеш собі в неділю і вже не будеш мусити слухати мене. (До Мінні.) Ти чекаєш, щоб діти приїхали додому, а в них ніякої до тебе пошани.

МІННІ. Настю, не денервуйся, він не хотів тебе образити.

НЕТТІ. Ніхто не дбає, як я чуюся. Ніхто не хоче зрозуміти. Я не розумію, чому Джек так розлютився на мене. Я не хотіла йому нічого доказувати.

БІЛЛ. Нетті, ти все мусиш бути найважлишою!

НЕТТІ. Ні! Я не хотіла їм нічого доказувати. Але хтось мусів взяти маму, а не було кому.

РОННІ. Ви так зробили, бо хотіли так зробити.

НЕТТІ. А хто інший міг? Ніхто інший не хотів цього зробити!

РОННІ. До чорта! Ви не можете хоч раз бути ширі? Ви взяли

її...

ВОЛТЕР. Ронні...

НЕТТІ. Я взяла її, бо вона боялася! Вона боялася, щоб її не покинули! Добре! Я хотіла її взяти! Вона мене потребувала. Ніхто інший мене не потребував. І вона боялася, щоб її не покинули. А я знаю, що то значить боятися, щоб тебе не покинули. Я тепер боюся. Хто буде доглядати мене, коли я буду хвора? Тата й мами вже нема. Мої діти пішли. Хто буде мене доглядати? (Лавза.)

МІННІ. Ти маєш Волтера. (Лавза.)

НЕТТІ. А що, як він піде перший?

Волтер підходить ззаду до Нетті й кладе їй на рамена руки.

ВОЛТЕР. Ти даси собі раду, Нетті. Ти все давала і все даватимеш собі раду!

Ронні підходить до батьків. Павза. Нетті кивас головою.

НЕТТІ. Коли, бувало, тато йшов на роботу, я казала: "Я боюся, як я дам собі раду? Може, ви не вернетесь"? А тато мені відповідав: "Ти даси собі раду, Нетті. Бог тобі допоможе, а я вернуся навесну". Він все вертався. Навіть, коли вже вмирав, він повернувся. Нас покликали до шпиталю і, коли ми прийшли, він сказав: "Я вже був на півдороги, але я повернувся, бо не попрошався з вами. (Павза.)

МІННІ. Так, я це пригадую.

ВОЛТЕР. З тобою все в порядку, Нетті?

НЕТТІ. Так. (Ронні торкає її рамено. Вона підводить до нього очі, тисне йому руку.) Так, все в порядку. (Вони відходять від неї, вона звертається до Мінні.) Ось там мамина скриня. Може щось схочеш із неї взяти?

МІННІ. Нетті, вона була в тебе, то ти повинна перша собі щось вибрати.

БІЛЛ. Так є. І Джек з Терезою.

МІННІ. Нехай Ронні щось собі вибере.

НЕТТІ. Ронні нічого не хоче.

РОННІ. Я думаю... що, може, я таки щось виберу.

МІННІ. Певно. Хай Ронні вибере собі, що схоче.

ВОЛТЕР. Я притягну її. Можемо подивитися, що в ній є. (Витягає скриню.) Нетті, вибирай з неї.

Ронні підсовує для неї крісло і стоїть біля Нетті в той час, як вона вибирає зі скрині речі.

НЕТТІ. Ось їх шлюбна фотографія.

МІННІ. Ось подивися на цей народний стрій!

НЕТТІ. Це тато з братом, в старім краю, доки виїхали сюди. (Показує кутик знімка.) Бачите: 1905.

РОННІ. Чи баба також тоді приїхала?

МІННІ. А ось наш весільний знімок, Білл.

ВОЛТЕР. Чому не візьмеш собі?

МІННІ. Я візьму її для Джовн. (Показує знімок Нетті.)

БІЛЛ. Якби я тоді знав те, що знаю тепер! Ти не будь дурний, Ронні, не женися.

МІННІ. Не говори так, я не люблю, як ти так говориш.

НЕТТІ. Ось пару бабиних хусток, ще з старого краю. (Витягає

хустки.) Вона привезла їх з собою. А ці післав їй брат.

МІННІ. Чи хтось написав йому про похорон?

НЕТТІ. Ще ні. Мені доведеться. *(Подає хустку Мінні.)* Візьми одну для Джовн. Я взяла одну для Едді. *(Мінні бере.)* Дивися! Чорна сукенка, яку вона носила під час жалоби за татом.

РОННІ *(вказує пальцем на скриню)*. А що це?

НЕТТІ. Я не знаю. *(Витягає два обрамлені образи, замотані у вишиваний рушник.)* Ох, Мінні, дивися!

ВОЛТЕР. Тарас Шевченко й Іван Франко.

НЕТТІ. Тато все читав нам їх вірші. Вони десь напевно тут також. *(Шукає в скрині й витягає дві книжки.)* Ось вони. Мінні, пам'ятаєш?

МІННІ. Так. Ніколи не треба забувати свого краю... тато нам все казав.

НЕТТІ. "Треба вчитися і бути вченим", — він нам говорив, — "треба тримати свої традиції і передати своїм дітям перекази й пісні свого народу".

МІННІ. Ронні, ти повинен взяти собі ці книжки.

РОННІ. Так, я хочу їх взяти.

Нетті передає їх йому.

БІЛЛ. Ти мусиш навчитися читати по-українськи.

НЕТТІ. Він вміє. Він навчився ще в церковній школі.

ВОЛТЕР. А що там ще є?

НЕТТІ. Тільки верета. *(Витягає.)* Баба її сама зробила. Ні, Міні, ти тільки подивися! *(Виймає валянки.)*

МІННІ *(бере від Нетті валянки)*. Валянки! Вона захавала свої валянки!

НЕТТІ. Я зовсім про них забула. Вона їх захавала, коли переїхала з ферми. Пам'ятаєш?

БІЛЛ. Баба у своїх валянках їде годувати курей.

РОННІ. Тепер я пригадую собі! Він сміявся з баби!

НЕТТІ. Що ти пригадуєш? Хто сміявся?

РОННІ. Петро. Тому я не хотів бути в баби. Він сміявся з неї. Він казав, що вона смішно одягається й дивно говорить. Він навіть казав, що вона смішно "пахне"!

БІЛЛ. Який Петро?

ВОЛТЕР. Син Кашки. Коли вони тут були, роками тому.

РОННІ. Тому я не хотів з ним бавитися. Я соромився і, коли баба хотіла мене обняти, я її відіпхнув і не хотів підійти до неї. Бо вона таки пахла дивно. І мала на собі валянки. Потім я хотів її перепросити, але якось ніколи не зробив цього.

ВОЛТЕР. Вона давно забула про це.

НЕТТІ. То не було аж таке важне.

РОННІ. Чи я можу їх собі взяти?

ВОЛТЕР *(дивиться на Нетті)*. Певно, що так. *(Бере валянки і подає Ронні)*

БІЛЛ. Нащо вони тобі?

РОННІ. Гріти собі ноги.

МІННІ. Ну, старий, нам треба йти. Ти завтра маєш тяжкий день.

БІЛЛ. То правда.

ВОЛТЕР. Ну, добре, що ви зайшли.

МІННІ. Ви мусите скоро нас знову відвідати.

ВОЛТЕР. Певно. *(Виходить по плаш Білла)*

НЕТТІ. Ми спробуємо, але після випадку Волтер уже не хоче їздити автом.

МІННІ. Ронні, поки ти ще вдома, привези своїх батьків до нас на відвідини.

БІЛЛ. Справді, можеш їх привезти.

РОННІ. Добре.

Волтер приносить плаш і помагає Біллові вдягнутися.

МІННІ. Добре. Ну, то бувай здорова, Насте, сумний сьогодні день.

НЕТТІ. Так... *(Цілуються)*. Їдьте здорові.

МІННІ. Дякую.

ВОЛТЕР. До побачення, Білл, Мінні. *(Подають собі руки)*

МІННІ. До побачення, Волтер. І Ронні, не забудьте приїхати до нас.

РОННІ. Ми не забудемо. До побачення тето Мінні та вуйку Білл.

Мінні та Білл виходять.

ВОЛТЕР. Білл добре виглядає. Не думаєш? *(Павза. Нетті торкається його руки)*

НЕТТІ. Так, незле. *(Нетті стягає фартушок. Іде до скрині. Ронні стоїть біля крісла, що має лице дитини, намальоване на спинці. Волтер убирає зі столу. Нетті складає речі назад до скрині)* Така мала скринька, а ховала так багато споминів. *(Закриває скриню та відсовує на місце)* Я буду сумувати за нею. Вона була в нас дуже коротко, але хата вже здається порожньою без неї. Вона, бувало, сяде ось тут *(сідає)* і дивиться *(нагинається)* та було каже:

"Аво... дивись... (показує на Ронні) той маленький хлопчик".  
(Простягає руки. Павза. Ронні ступає крок уперед. Нетті опускає руки.) Ну, добре, що ти зміг приїхати. Джек хотів, щоб один внук з кожної родини ніс труну. Якби ти не приїхав, не було б нікого від нас..

ВОЛТЕР. Так, добре, що ти приїхав.

РОННІ. Так. Добре.

Завіса.

## ПОЕТ СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ (у 80-річчя)

Остап Тарнавський

Головний оракул від літератури у Львові Михайло Рудницький у газеті *Діло* з 16 грудня 1933 р. захоплено вигукнув: "Маємо нового поета!". Цей вигук витонченого критика, який сам писав поезії, та ще й добірною формою (якщо тільки згадати видану рік раніше в 1932 р. його вибагливу книжку поезій *Очі та уста* на люксовому японському папері, у мистецькому оформленні найкращого в той час графіка Павла Ковжуна), не міг прозвучати без відгомону. Рудницький, який завідував літературою в цім найстарішій українській щоденнику, не тільки інформував про літературу, він вирішував на тодішній галицькій землі: хто є і що є — *література*. Тож таке офіційне прийняття молодого поета — а це була презентація першої книги поезій Святослава Гординського *Барви і лінії*, що вийшла друком у Львові саме в 1933 р., — відразу звернуло увагу на цього нового поета. Гординський не був тоді перший, хто шукав дороги вийти на український Парнас. 1933 р. — це важливий рік у житті давньої столиці Галицько-Волинського королівства. В тому році літературне життя у Львові дуже пожвавилось. Коли в Україні закінчувався один період літературного процесу вистрілом Хвильового, у Львові в тому ж 1933 р., вийшли книжковими виданнями такі поетичні відкриття: *Сонети і строфи* Богдана Кравцева, *Три перстені* Богдана Ігоря Антонича та *Земна Мадонна* Євгена Маланюка. Гординського можна прирівнювати до його ровесників чи близьких віком поетів, які в той час творили: Оксани Лятуринської, Богдана Кравцева, Володимира Гаврилюка чи Івана Крушельницького (не враховуючи Ярослава Цурковського чи Авеніра Коломийця, які не залишили в нашій поезії тривалого сліду), або і молодшого на два роки Антонича. Та всі ці поети в час дебюту Гординського були вже відомі й мали за собою друковані твори: Кравців — ще з 1929 р., коли вийшла друком його перша збірка *Дорога*, Крушельницький мав уже вісім книжечок поезій та в той час був уже в Україні, де й загинув в наступному році; ба навіть молодший Антонич, який заявив про себе в 1931 р. книжечкою *Привітання життя* і здобув собі славу оригінального поета зі співучим ім'ям "хлопчина з сонцем на плечах" (за визначенням Осипа Боднаревича).

Гординський увійшов у гурт тих талановитих поетів як зрілий і



вправний віршописець. Він, правда, починав свою мистецьку освіту від малярства, здобувши основні знання у школі Олекси Новаківського, що була у Львові своєрідною "мистецькою академією", а далі вчився вже за кордоном, в Парижі в Модерній академії та Академії Жулієна (Рудольф Жулієн був учителем нашої славної землячки Марії Башкірцевої). В Парижі Гординський пробув два роки — від 1929 до 1931 — і ці два роки присвятив не тільки студіям мистецтва. Про це він сам розказав у поетичній розповіді, що її назвав "З листів з Парижу":

Живу в старім Quartier Latin,  
вгорі, на п'ятому етажі,  
куди по кілька раз на день  
старими сходами вилажу,  
і, відпочивши після них,  
в затишші радісної праці,  
сідаю серед фарб і книг —  
незнаний друг і "муз і грацій"...  
І там, під небом голубим,  
високо, на верху мансарди,  
де лиш антени й голуби  
і піднімається до хмар дим, —  
творюю синтези барвних плям.  
А по вечірньому блуканні  
крізь світ фантазій і реклам  
і дивних зустрічей нежданих,  
чекаю на північний час,  
коли притишуються змисли  
(бо ніч — найкращий метранпаж  
для творень і монтажу мислей!)  
і там, присівши коло книг,  
коханих книг, що скрізь по хаті  
недбало я розкидав їх  
у артистичному безладді  
на ліжку, столику, кріслах,  
де скрізь річей буденних повно,  
ловлю заховані в ночах  
*слова і слів красу невловну...*

Як бачимо, в Парижі Гординський знайшов, побіч мистецтва, і мистецьке поетичне слово; поет поглибив там поетичну мову французького Парнасу, його невідлучною лектурою стали поезії

Верлена, Рембо, Бодлера, Аполінера й інших майстрів французького модернізму. Безперечно, це захоплення досконалою французькою поезією, що відбилася в творчості Гординського, привернуло до нього увагу смакуна виплеканої літератури Михайла Рудницького, який сам колись побував і в Парижі, і в Лондоні й добре знав західню літературу, тому з великим задоволенням сприймав новий світ у поезії Гординського. Теж і тогочасний бард нашої поезії запредентував нового поета у відновленому тоді *Віснику*, що під редакцією Дмитра Донцова став виразником націоналістичної думки в літературі. Євген Маланюк помістив у першому числі *Вісника* за січень 1934 р. рецензію на *Сонети і строфи* Кравцева, який світоглядом близько стояв до вісниківців, а вже в другому числі того ж таки місячника, за лютий того ж року, бачимо рецензію того ж Маланюка на першу книжку поезій Гординського.

Гординський виправдав ентузіастичне прийняття критики. Повернувшись до Львова, він працював професійно як мистець, спеціально в графіці, підготувавши десятки мистецьких оформлень для книжкових видань, а, крім того, також послідовно продовжував свою письменницьку діяльність. Про це говорять книги поезій, що їх він видав у передвоєнний час: *Буруни*, 1936; *Слова на каменях*, 1937; *Сновидів*, поема, 1938; *Вітер над полями*, 1938; *Легенди гір*, 1939; *Сім літ*, 1939; *Сурми днів*, 1940, і *Перший вал*, 1941, видана вже в Кракові. Ця активність — не тільки вияв поетичного темпераменту; це свідомо настановою віддавати свій талант і працю для своєї країни. У вірші "Поворот", (із збірки *Вітер над полями*, що починається ствердженням: "Вернувся я назад до рідних піль...") Гординський так і заявив в останньому рядку: "і чую: ноги у чорнозем грузнуть". Поет зрозумів своє місце в своєму рідному краю, в його важкій долі.

Гординський мав щастя зустріти прихильність передового критика Рудницького, який невдовзі віддав йому редагування єдиної на той час літературної газети — двотижневика *Назустріч*, що мала перевагу над журналами, бо могла тримати руку на живчику літреатурних подій і подавати актуальний і цікавий матеріал. Гординський знайшов прихильність у Василя Сімовича, який саме в той час поселився у Львові і став працювати для "Просвіти" як редактор журналу цього товариства *Життя і знання* та почав активно співпрацювати в різних літературних і наукових виданнях, заповнюючи їх своєю духовістю. Та головну підтримку й поміч дістав Гординський у свого батька Ярослава Гординського — літературознавця і професора літератури, який — чи не найкраще — знав літературний процес в Україні та був автором праці "Літературна критика в підсоветській Україні".

Перша книжка Гординського *Барви і лінії* відзначена теж літературною нагородою, що її саме встановило Товариство українських письменників і журналістів (ТОПіЖ) як щорічну премію за найкращі видані літературні твори. Таку ж нагороду отримали Кравців і Антонич, і це визначило цю трійцю поетів, як найкращих представників тогочасного поетичного Парнасу в Галичині.

Гординський не тільки за рядком вірша вростав у чорнозем рідної землі, в його творах з'являється українська проблематика. Богдан Рубчак, який тільки народжувався, коли Гординський з лавровим вінком ходив вулицями Львова, поділяє цю проблематику на три підрозділи: минуле України, український побут і природа та сучасна трагедія українського народу. Та в Гординського найсильніше виявилась романтична жилка, що характеризує всю його творчість, яка б вона не була витонченою точною майстерною. У ранньому вірші "Про мандрівки" поет писав:

Хто безпросвітньо думками на печі вгруз  
і носа боїться проткнути за поріг родинного дому,  
хай читає Бодлера...

Це від Бодлера, але також і від Рембо й інших французьких поетів-модерністів перебрав він запах далеких мандрів. Мандрівки-подорожі залишилися в програмі поета й до сьогодні. Про них поет пише з захопленням:

Завжди розкриті шляхи: південь, північ, захід і схід —  
шукати цілунків шерстких кохання, смерті і слави.

У цих мандрівках поет знаходив поетичні переживання, нові теми для віршів але також і поглиблював свій світогляд. Пригадую, коли після нової подорожі до Європи Гординський випустив був друком книгу поезій *Слова на каменях* у 1937 р., польський літературний журнал *Сигнали*, що виходив у Львові під редакцією Курилюка, який виявляв заінтересування й прихильне ставлення до української літератури, подав коротке повідомлення про нову книжку віршів знайомого й навіть добре баченого в їхньому гурті поета, лаконічно інформуючи, що ось український поет Святослав Гординський видав нову книгу віршів, а про її зміст говорить ось такий вірш — і редакція передрукувала четверту поезію з цього циклу в оригінальному звучанні, тільки латинкою, сподіваючися, що її читачі зрозуміють зміст і наміри редакції. Ось цей вірш:

Сріблисту чашу мрій і згадок  
приклав я жадібно до уст  
і — князя Львиного нащадок —  
усього наново учусь.

Учусь імперської азбуки,  
учусь проходити шодня  
сюди, під Тріумфальним Луком,  
і на різьбленого коня

сідати впевнено і гордо,  
стискати лапою меча,  
вести дло наступу когорту,  
ворожих бранців зустрічати

словами владними, різкими.  
Учусь собі казати: йди  
і в серці мармур свого Риму  
різьби суворий і твердий!

Це було повідомлення про те, що Гординський — вже не той захоплений мандрівник, який ішов слідами поетичних вправ Бодлера, а свідомий своєї ролі український поет, який кристалізував свій світогляд за історією рідного народу і в зустрічі з західним світом, ще й у такий винятковий час напередодні великої світової війни.

Гординський — поет широкого діяпазону. В його поезії проглядає висока ерудиція; його вірш випрацьований; він — майстер форми, що йому далася не без впливу поезії Максима Рильського; в нього багатогранність форми і тем. Та Гординський не загруз у формальну майстерність; у всій своїй поетичній творчості він — романтик. Елегантність форми й елегантність вислову надають його поезії поваги парнасізму; та все ж, читаючи їх, відчуваємо романтичний темперамент поета, який завжди живий і завжди зворушливий. Цей темперамент — вроджена прикмета Гординського. Про це я мав нагоду переконатися давним-давно — ще тоді, коли я гімназистом літом 1934 р. пробув вакаційний час на плебанії його діда о. Дмитра Гординського, самбірського декана та пароха шляхетської громади у Кульчицях — того історичного села, звідкіль вийшов наш славний гетьман Петро Сагайдачний. На плебанії о. Гординського було повно гостей, не тільки

сама рідня на чолі з батьком Ярославом, захопленим у рибальство, яка репрезентувала і літературний світ, і музичний, бо була між нею і пані Дарія — піяністка, що постійно жила у Відні, були серед неї й спеціалісти фахових професій, бо обидва брати Святослава були активні в медичній дослідницькій діяльності, навідувалися й товариші-студенти, й поважні громадяни, ба навіть партнери до преферанса, без якого не обходилася ніяка плебанія. Кількадесят вакаційників заповнювали двір о. декана у цей літній час життям і розмахом. І ось одного дня ми зауважили вогонь ген десь на другому кінці села. І Святослав був перший, який, не довго думаючи, вхопив відро, що висіло на одвірку стайні для напування коней, і бігом кинувся туди, де горіло. В нього першого відгукнулася та романтична жилка, що шукає пригод і небезпеки — але в тому випадку не тільки в поетичній фантазії.

Гординський не кинув писати вірші та все знаходив, і тепер знаходить час для іншої літературної роботи. Він багато працює в ділянці перекладу з різних мов — французької, англійської, німецької, італійської та польської. В 1961 р. він видав книгу перекладів під назвою *Поети заходу*. Ще у Львові він переклав *Слово о полку Ігоревім* живою українською мовою. В 1967 р. вийшов друком його переклад *Малого заповіту* Франсуа Війона, а вже в 1971 р. Гординський подарував нам повний переклад творів цього поета з передмовою про життя й творчий період, в якому творив цей цікавий поет-авантюрист, та з вичерпними примітками. Поет переклав теж історичну поему Кіндрата Рилєєва *Войнаровський*, що вийшла окремим виданням. Він і далі працює в перекладі; до нового збірника *Слово* він подав переклади з Гете та Верлена.

Вкінці треба відзначити, що, йдучи слідами свого батька Ярослава, Святослав Гординський працює в ділянці літературознавства, головню як літературний критик. Його авторству належить праця про український вірш, що появилася в книжковій формі, як і дослідна праця про *Слово про Ігорів похід*. В журналах і періодичних виданнях друкувалися й друкуються його статті про українську літературну творчість. Гординський присвячує увагу молодим літераторам, головню тим, які шукали свого вислову в поезії. Його велика ерудиція та висока майстерність у віршуванні дають йому змогу бути добрим учителем і дорадником молодих поетів.

Не погорджує Гординський і журналістикою й часто маємо змогу читати його розумні статті про літературу чи мистецтво в щоденній праці.

Життя Гординського переповнене безупинною активністю. Він член-засновник Об'єднання Українських Письменників "Слово", і довголітній член Президії нашого Об'єднання. Від самого початку

він — відданий і діяльний член Редакційної колегії нашого збірника *Слово*, що його вже одинадцяте число саме друкується. На ньому редакційна відповідальність за всю віршовану продукцію в збірнику.

Вітаючи Святослава Гординського з його заслуженим ювілеєм, Президія Об'єднання надала йому почесне членство Об'єднання "Слово".

## РОЗДУМУВАННЯ НАД СКАРБАМИ БАБИНОЇ СКРИНІ

Ліда Палій

У п'єси Теда Галая *Після похорону баби* бабина скриня стає наче б символом народних скарбів, які переховувалися десь на горищі чи в підвалі протягом того часу, коли переселенці до Канади були приневолені важко працювати і, коли всі їхні зусилля йшли на те, щоб вижити та дати дітям краще майбутнє. Щойно діти й онуки емігрантів починають цікавитися цією символічною скринєю та знаходити там своє коріння, самих себе.

В Канаді останніми роками, крім Галая, з'явилися й інші письменники та малярі другого, третього, а то й четвертого покоління українських поселенців, які шукають духовости своїх предків і відчують потребу повернення до своїх національних джерел. Я б зарахувала туди таких поетів як Андрій Сухнацький, письменницю Мирноу Косташ та Гльорію Купченко Фроляк, які пишуть англійською мовою, як також малярів Василя Курилика та Шостака. Ці творчі люди в більшості не "обтяжені" знанням української історії чи літератури, вони не турбуються тим, як "повинні" писати чи малювати. Їхнє знання про країну дідів черпане тільки з переказів, усної народної творчости та зі спогадів старших людей. У них бачимо поворот до джерел, до міту та символіки. В них залишилися передані батьками й дідами духові вартості, вони безпосередні й чесні з собою.

В рецензії п'єси Галая *Після похорону баби* цитується з газети *Торонто Стар*: "Я виростав обурений самоприниженням моїх батьків". Далі Галай твердить, що він не сподівався, що смерть бабуні так глибоко його діткне й потрясе. "Це допомогло мені чітко зрозуміти, що ми всі потребуємо духової бази, яка допомогла б нам перейти великі кризи життя, народження, юнацьких років, подружжя та смерті".

Галай, мабуть, ідентифікує себе з Ронні, а родина Денишуків — це мікрокосм трьох генерацій канадського суспільства.

Тому, що п'єса автобіографічна, вона дуже інтимна й щира. Персонажі схожі на наших близьких, на нас самих, а такий реалізм бентежить. Може тому в коридорах театру та в нашій пресі можна було почути іноді голоси гострої критики.

В п'єсі єдина баба мала безпосередній зв'язок з рідною землею. Своє минуле замкнула вона в скриню і тільки у старечих галюцинаціях переносилася в рідний край, пригадувала приємне —

квітучі сади та танці в сусідньому селі. Її дочка та зять Денишуки малоосвічені, збайдужілі до свого національного походження, підсвідомо задержали, однак, ціхи, надбані й плекані народом від давнини. Це помітне в їхній приналежності до церкви предків, в неприхованій емоційності персонажів у важливій ролі жінки, а особливо у взаєминах членів рідні, в почутті обов'язку одне до одного в батьків і дітей.

Всі три покоління пов'язані невидимими нитками ніжності та не раз бурхливої любови. Денишуки дали Ронні та його братові високу освіту, не зважаючи на те, що це залишить їх самотніми на старість. Нетті каже: "Ми важко працювали на те, щоби діти могли жити краще від нас". Батьки турбуються життям Ронні в далекому Ванкувері, а Ронні дуже широко наполягає на тому, щоб вони відвідали його. Він каже: "Покажу вам гори й океан".

Ми бачимо, що баба любила внука, чекала на його відвідини, він ввижався їй навіть перед смертю. Нетті переповідає в українській мові пестливі слова бабуні: "Хойці, хойці". Ронні без сумніву також любив бабу. Він кількакратно розпитує, чи баба на старість була щаслива. Він приїхав на похорони не з обов'язку, а як сам каже, тому, що хотів приїхати.

Денишуки не віддали баби до старечого дому, не залишили в шпиталі, хоча вона під кінець життя вже нікого не пізнавала. Вони взяли її до себе, "бо вона не хотіла бути сама". Волтер запевняє, що баба не була тягарем.

Монолог Нетті добре ілюструє її ставлення до баби. В ньому вона виливає свій біль, що нагадує традиційне українське голосіння:

- Вона боялася, щоб її не залишати.
- Гаразд. Я хотіла її взяти.
- Вона мене потребувала.
- І вона боялася.
- Залишитися.
- А я знаю, як воно боїтися бути залишеною.
- Я тепер боюся.
- Хто буде доглядати мене, як я захворію?
- Моя мати і батько відійшли.
- Мої діти покинули мене.
- Хто буде мною піклуватися?

У п'єсі Галає бачимо кілька конфліктів. Найявніший — це конфлікт між двома генераціями. Цей аспект підкреслюють майже всі критики. Я, однак, була б радше схильна назвати це браком розуміння стилю життя двох поколінь. Нетті нарікає на те, що Ронні



покинув церкву, що молоді не вміють вже бути такими щасливими, як їхня генерація, що вони не поважають старших. Ронні в свою чергу твердить, що не буде в усьому слухатися матері. На цю тему немає великих непорозумінь, ані суперечок. Волтер навіть каже: "Наші діти не думають вже так, як ми, воно, одначе, так повинно бути".

Найцікавішим персонажем у п'єсі є Нетті. Внутрішній конфлікт цієї жінки сповнений такого глибокого трагізму, що може надто відвертає увагу від головного сюжету. Нетті багато говорить, повторюється, наче б, щоб придушити біль. Вона має вроджену інтелігентність і багато питань, на які, через брак освіти не знаходить відповідей. Вона не може існувати без дії, вона наповнює порожнечу всередині безконечною активністю. Вона намагається бути корисною, переконана, що є потрібною й хоче за те признання. На внутрішній конфлікт Нетті п'єса не дає розв'язки.

Волтер, натомість, підкорився долі без протесту. Він — добродушний і ради спокою йде на компроміси.

Автор впроваджує сестру Нетті Мінні та її чоловіка Біла, частинно для того, щоб підкреслити доброзичливість Денишуків. Вони, особливо Біл, люди плиткі, малокультурні, матеріалістично наставлені. Біл, наче український Арчі Банкер, повний упереджень та стереотипних осудів всіх і вся.

На мою думку, головним конфліктом п'єси є почуття вини Ронні супроти баби, а може й тим самим супроти свого народу та традицій. Кульмінаційним пунктом п'єси є відкриття бабиної скрині та завдяки її змістові пригадування призабутого прогріху супроти баби та остаточне "очищення".

Від самого початку дії відчуваємо, що в ставленні Ронні до баби є щось недосказане, що його турбує. Він спершу несвідомий причини цього неспокою, але коли знаходить старі бабині валянки, він пригадує, що ще хлопцем під впливом двоюрідного брата насміхався з того, що баба "смішно" виглядає та "смішно" говорить. Від того часу він соромився баби та її звичаїв і традицій.

Про символічне значення скрині та предметів у ній, можна робити тільки різні припущення. Скриня — символ жіночости, лона, землі. Вона може бути також входом в минуле, в льох або в могилу.

Значення книжок з поезіями Шевченка і Франка, як також їхні портрети, загорнені в вишивану хустку, зовсім зрозуміле. Цікаве, одначе, те, що Ронні шойно після "самопізнання" відважується брати ці предмети для себе.

Фотографія вінчання діда й баби може символізувати ритуальне поєднання та початок канадського роду Денишуків, це тіні минулого, віддзеркалення всього, що було "на початку".

Чорна сукенка символізує важке життя баби, її терпіння в новій країні поселення, смуток і вдівство, як також жалобу за рідним краєм.

Хустка часто з'являється в українському фолклорі, як символ прощання, смерті, випровадження в інший світ (китайка). Рівночасно хустка часто пов'язана з весільними обрядами.

Стьобана ковдра нагадує родинне тепло.

Валянки — найважливіший символ. Баба, мабуть, носила їх ще в рідному краю, а пізніше на праці на фермі. Вони були її контактом з землею. У нашому фолклорі чоботи пов'язані з паруванням — молода діставала чоботи в подарунок від молодого. Чоботи вживали також під час ворожіння.

Ронні бере валянки, з яких колись насміхався, і тим спокутує свій гріх, спокутує те, що соромився баби. А гріх був це великий, бо Ронні посміявся з родоначальниці, споконвічної хліборобської богині землі.

## РЕЧНИК УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Богдан Певний

Можна говорити про Святослава Гординського, просто відкривши останній том історії українського мистецтва. Бо, без перебільшення, від 1930-их рр. не було значнішої події в українському мистецькому житті, щоб до неї якоюсь мірою не був причетний Гординський. На жаль, видати об'єктивну історію українського мистецтва наша спільнота в діяспорі ще не спромоглася. Натомість, існує інша, "не своя" *Історія українського мистецтва* в шести томах, розкішно видана в Києві. В ній мимохідь один раз згадано Гординського:

В галузі українського мистецтвознавства досить відчутим був вплив буржуазно-націоналістичних теорій, що виявилися в ігноруванні класового характеру українського мистецтва (теорія "безбуржуазності"), в намаганні відрубно трактувати його історію в тенденційному протиставленні українського мистецтва російському. Ці фальшиві концепції лежали в основі виступів з мистецтвознавчих питань М. Грушевського, М. Голубця, Д. Антоновича. Проповідувани ними націоналістичні й формалістично-естетські ідеї завжди зустрічали гострий опір з боку прогресивних, демократичних кіл мистецької інтелігенції і громадської критики. Після перемоги Великого Жовтня логіка класової боротьби поставила буржуазно-націоналістичних мистецтвознавців у табір одвертих ворогів радянського мистецтва (наприклад, Д. Антонович, С. Гординський).<sup>1</sup>

Усякі коментарі тут зайві — не про таку історію я думав. Боляче те, що ці терпкі слова вийшли з-під пера українського мистця Василя Касіяна, який виховався і здобув мистецьку освіту на Заході, тому мусів би мати більше розуміння, і те, що загалом ярлик "буржуазного націоналізму" навішується виключно українцям, ніби це якась питоменна національна риса українського народу, бо, наприклад, "російського буржуазного націоналізму" не існує.

Повертаючися ще раз до видання справжньої *Історії українського мистецтва*, не без сарказму можна зазначити, застосовуючи звичне нам перевантаження одиниць, що її у нас ще немає тому, що Гординський не закінчив таку писати, а над нею, як мені відомо, він заходжувався. Чому ж би ні? Аджеж він уже обдарував нас історичною працею *Українська ікона*, появу якої відповідно оцінили і в Україні негайним виданням монументального альбому

*Український середньовічний живопис*, авторства шановних Григорія Логвина, Лади Міляєвої та Віри Свенціцької, який до появи *Української ікони* Гординського пролежав довгі роки на полицях цензорів. Повторилася історія з виданням у Києві *Софійського заповідника* Миколи Кресального, тотожньої репліки виданої тут *Катедри св. Софії* Олекси Повстенка.

Все таки почнемо з історії, з малого епізоду, який, зовнішньо, правда, не має безпосереднього зв'язку з задуманою темою, вказує на атмосферу, яку вдихав Гординський і яка запліднила його творче життя, хоч мова в ній не по нього.

Був 1900-ий рік. У Львові малярі розмальовували одну з церков. До їхньої праці приглядався 16-річний юнак. Його сільський одяг зраджував, що хлопець ще вчора пас вівці та корови десь на Тербовельщині, й зрозуміло, не тільки не знав, але не міг знати про будь-які малярські стилі. Хлопець, просто, змалечку любив малювати. Приглядаючися до праці церковних малярів, він хотів повчитися, пізнати фарби, просити малярів, щоб вони відкрили перед ним таємниці малярської штуки. Але юнацька інтуїція обганяла доступну дійсність і ставила щораз нові питання: чому малюнки цих малярів не схожі з тими які він бачив у польському костьолі? Чому між ними така різниця? Хлопець тоді вже вчився малювати у мистця Юліяна Панкевича, який, бажаючи надати своїм іконам українського вигляду, вдягав святі постаті в народний одяг, вишивані сорочки. Але, не зважаючи на це, праці невідомих церковних малярів здавалися хлопцеві чомусь ріднішими, ближчими від Панкевичевих. Чому? Запитував він себе й відчував, що таємниця тут не в вишивках, не в тому, що на них намальоване, а як намальоване.

Цей епізод з свого життя розказував Михайло Бойчук десять років пізніше в Парижі Євгеніві Бачинському. Це вже не був талановитий початківець, у якого спостережливість змагалася з цікавістю, а зрілий мистець, біля якого гуртувалися послідовники, які колективно працювали з молодим майстром, як колись малярські цехи середньовіччя. Їх називали "неовізантійцями". Бойчук з усмішкою спростовував:

"Ми постільки є школою візантійського відродження, поскільки наша українська культура була під її впливом. У себе дома ми називатимемося інакше! Правдоподібно українською школою мистецтва. "Нео-візантизм" це лише термін для легшого порозуміння..."<sup>2</sup>

Літом 1910 р. Бойчук зі своїми учнями виставляв у Салоні незалежних у Парижі 18 невеличких картин під назвою *Відродження візантійського мистецтва*. Майже вся паризька преса зауважила ці

маленькі картинки за їхнє сміливе та оригінальне трактування фарб і ліній та ідейність композицій. Заговорили про постання нового напрямку — "бойчукізму", хоч сам Бойчук ніколи не видавав його за свій власний, лише за відновлений напрям українського мистецтва. Бажанням Бойчука було спочатку навчитися основ монументального мистецтва, яке найкраще було впорядковане в Візантії, створити свій стиль монументального та інших форм мистецтва і втілити мистецтво в усі галузі життя, в усі форми культурної діяльності. Бойчук, повернувшись в Україну, виховав два покоління видатних мистців. Багатьох з них, як і самого Бойчука, знищили під час переслідувань української інтелігенції в 1930 рр.

Ця невелика розповідь про Бойчука дає нам деяку уяву про ширину діяпазону, яку він передбачав для українського мистецтва. Так, Бойчукове мистецтво можна назвати програмовим, бути мистецтвом для мистецтва не було його призначенням. Сьогодні часто говорять про відмежування мистецтва від політики, скинення з п'єдесталів національних пророків, бо вони нібито не творили чистого мистецтва. Дозволю собі сумніватися, чи народ в боротьбі за своє існування може дозволити собі на таку розкіш.

У *Книзі творчості українських мистців поза Батьківщиною*, виданій 1981 р. в Філяделфії, в біографічній замітці про Гординського сказано:

"У своєму малярстві він уважає себе послідовником Бойчука, тобто намагається поєднати багатовікову українську візантійську традицію з проблемами "чистої форми" сучасного мистецтва".<sup>3</sup>

У вужчому розумінні тут мова про останню фазу мистецької творчості Гординського — його зосередження над церковним малярством, оформленням понад 30 церков в Америці, Європі й Австралії, в тому числі п'ятьох катедральних соборів: два у Вінніпезі, в Римі, Мюнхені та Мелбурні. Як у поезії, залишаючися романтиком, Гординський еволюціонував від вільних до клясичних форм, так і в малярстві від раннього експериментування він перейшов до візантійського монументалізму, майже заневавши станкове малярство. Правда, Гординський цікавився візантійським мистецтвом ще за молодих років і брав лекції візантійської історії в Українському науковому інституті в Берліні 1928 р. в професора Володимира Залозецького.

Було б несправедливо розглядати Гординського й Бойчука виключно на візантійському тлі. Вже навіть тому, що вони порізно намагалися використати візантійську спадщину. Все ж таки Гординський — мистець Бойчукових вимог, він — Людина Ренесансу: поет і перекладач поезій з чужих мов, автор і редактор

монографій, літературний і мистецький критик, дослідник *Слова о полку Ігоревім* та історик української культури, зокрема образотворчого мистецтва, організатор виставок і мистецьких об'єднань. Таке широке розгалуження зацікавлень, звичайно не дозволяє ґрунтовнішому розвитку основної галузі обдарування. Таке зауваження зробив відомий мистецтвознавець Михайло Драган про участь Гординського на *Третій виставці Спілки праці українських образотворчих мистців* у Львові 1943 р.:

Краєвиди Святослава Гординського намальовані чисто, культурно, але трохи холодно. Гординський у своєму малярстві на своєму місці, але відомо, що він тепер увесь заабсорбований літературою і не має змоги інтенсивно працювати в малярстві над великими речами. А шкода, бо він мистець вдумливий та інтелігентний. Його костюмові студії з народного одягу дуже декоративні і приємні в кольорі та рисунку.<sup>4</sup>

Не зважаючи на такі зауваження, ми сьогодні знаємо, що Гординський зумів зміцнити свої позиції не тільки як видатний маляр і графік, але й невсипуший захисник українського мистецтва, і якщо так можна сказати — речник його політики. Без Гординського багато дечого було б іншим в українському мистецтві, включно з пам'ятником Шевченкові у Вашингтоні, стилем оформлення інтер'єрів наших церков на чужині та багатьох проявів нашого організованого мистецького життя.

Як правило, вже більше 50 років чи не в кожному каталозі помітної збірної української мистецької виставки, спочатку в Львові, а згодом у діаспорі, обов'язково міститься вступна стаття Гординського, яка розказує про дійсний стан українського мистецтва, формулює його дефініцію й указує на нові можливості. Звичайно, такий привілей затриманий для голів мистецьких організацій, ідеологів і провідників, хоч формальним головою Об'єднання мистців українців в Америці (ОМУА) Гординський був лише сім років (1956-1963) за 34 роки існування ОМУА. Треба підкреслити, що саме за головування Гординського відбувся найпоказніший виступ ОМУА поза українським середовищем — *Виставка українського мистецтва у вільному світі* в Університеті Вейн Стейт в Детройті 1960 р. Подібні супровідні статті Гординського знаходяться в монографіях окремих мистців, серед них в англомовній монографії авторства Олександра Архипенка *50 творчих років* та у французькій монографії про Олексу Грищенка. Саме у вступі до Архипенкової монографії Гординський підкреслив українське походження великого мистця, і це місце, до речі, єдине в згаданій монографії, часто служить свідченням національної приналежності Архипенка. Гординський — це автор мистецьких монографій



Святослав Гординський, *Я і безконечність* (олія, 1960)

*Микола Глушенко (1934), Тарас Шевченко — маляр (1940), Павло Ковжун (1944), Крук, Павлось, Мухин — три українські різьбарі (1947), Віктор Цимбал (1973), Петро Андрусів (1981) і Галина Мазела (1983) та дослівно сотень статей на мистецькі теми в українських і чужомовних журналах, газетах та енциклопедіях.*

Мистецька політика, не політика в мистецтві — реальна річ. Тут реальні середовища, завдання, боротьба. Для прикладу зупинимося над двома етапами історії нашого мистецтва сучасності, в яких сильно помітна провідна роля Гординського. В одному діяльність зосереджена довкола Асоціації незалежних

українських мистців (АНУМ), а в другому — довкола згадуваного вже ОМУА. Перший етап — у передвоєнному Львові, з яким підтримували тісні зв'язки українські мистецькі середовища Парижу, Праги, Кракова та Варшави, а другий, сучасний, в українській діаспорі з умовною централею в Нью-Йорку. Кажу "умовною", бо Нью-Йорк, не зважаючи на свої потенціалні можливості, не зумів очолити українське мистецьке життя і має поважних супротивників у Чікаго, Торонто та навіть у Філадельфії.

Святослав Гординський народився в Коломиї 30 грудня 1906 р. Маючи 18 років, після закінчення Академічної гімназії у Львові, де його батько, відомий науковець Ярослав Гординський був учителем, вступив до Мистецької школи Олекси Новаківського, що була відділом політехнічного факультету Українського таємного університету у Львові. У Новаківського Гординський вчився повних чотири роки. Після коротких студій на вільних курсах рисунку в Берлінській академії мистецтв, весною 1929 р. виїхав до Парижу, де прожив до 1931 р. В Парижі Гординський спочатку студіював в Академії Жульєва в класі Жана-Поля Льоранса і згодом у Модерній академії Фернана Леже. Там він виставляв свої картини і графіку в Гран Пале на виставках Сальону французьких мистців, Сальону мистців-декораторів та інших, і в Петі Пале на виставці Міжнародного сальону книжкового мистецтва.

Хоч Мистецька школа Новаківського проіснувала в Львові більше десятих років, від 1922 р. до смерті Новаківського 1935 р., вона випустила кілька відомих мистців, але завдяки сильній, пристрастній індивідуальності Новаківського виховувала молодих adeptів мистецтва полоненими стилевими прикметами учителя. Тут можна було всеціло віддатися Новаківському, стати його беззастережливим послідовником або, здобувши підставові знання, лишити за собою придбану манеру й піти в світ шукати свого власного вияву. Новаківському радили поширити програму навчання й запросити викладачами Івана Труша та Петра Холодного. Одначе, Новаківський не хотів погодитися, мотивуючи тим, що його учні нібито будуть "розгублюватися в різних напрямках навчання".<sup>5</sup> Новаківський своєю творчістю був близький до своїх учителів Леона Вичуловського та Яна Станіславського, поляків, захоплених українським пейзажем. Він плекав своєрідний інтуїтивний імпресіонізм з сильним тяжінням до символічного експресіонізму.

Оглянувшись назад, можна цілком сміло твердити, що сенсуальне малярство Новаківського, засноване на враженнях і почуваннях, не було близьким природі його учня Гординського, який бажав будувати свій твір на заздалегідь продуманій композиції. Крім того, Гординський завжди вирізнявся тверезим підходом до життя та творчості, бажав, як він сам у тому призна-





Святослав Гординський, *Два екслібриси*

ється, засвоїти щось практичніше, ніж малювання краєвидів, мертвої натури та портретів. Тому було логічним звернутися до Леже для продовження навчання мистецького ремесла на курсі композиції та пляката. Леже, співторець кубізму, орієнтувався на сильну композицію з чіткими геометричними формами, до того був відомий своїми монументальними декоративними розписами, знайомство з якими, як пізніше виявилось, знадобилося Гординському. Не треба тут робити висновку, що Гординський мав якісь особливі застереження до станкового малярства — він далі часто звертався до краєвиду. Наприклад Іванна Федорович-Малицька так писала про участь Гординського в *П'ятій виставці Спілки праці українських образотворчих мистців у Львові 1943 р.*: "Святослав Гординський мав кілька під кожним оглядом добре та тонко виконаних, підходом цікавих краєвидів. *Перед бурею*, з ясным, грізним небом, *На Холмській горі*, з настроєм старовинної балади, і *По дощі* доказують, що артист вглиблюється у вибрані мотиви".<sup>6</sup>

Крім Леже, своєю впорядкованістю мав помітний вплив на Гординського його старший колега Павло Ковжун, наскрізь рідкісний талант, якому українська графіка на західніх землях завдячує своє відродження. Ковжун, родом з Волині, вчився в Києві та від 1921 р. проживав у Львові. Ідучи за Ковжуном, Гординський після повер-

нення до Львова, найбільше працював у книжковій графіці, в якій модерні елементи поєднував з українськими народними або історичними зразками. Його праці вже тоді відзначили мистецькі журнали Варшави, Берліну, Парижу та Лондону.

В той час Ковжун разом з Михайлом Осінчуком працював над виконанням поліхромій у візантійському стилі в галицьких церквах, і їх можна вважати творцями відродження візантійського стилю в українському церковному малярстві, бо, хоч Бойчук почав працювати над неовізантійським стилем ще перед Першою світовою війною в Парижі та продовжував розвивати свій "монументалізм" на східних українських землях після революції, його не цікавило застосування цього стилю з релігійною метою. Можна здогадуватися, що близькість Гординського до Ковжуна та Осінчука під час їхньої праці у церковному малярстві збагатила його сьгоднішнє становище провідного мистця релігійно-церковного жанру.

Характеристичним для нас є постійне нарікання на відсталість і провінційність наших мистецьких осередків минулого. В той сам час дуже мало говориться про тих людей, що працювали над зміною невідрадного стану, над збагаченням нашого мистецтва. Якщо мова про Львів, то тут вже 1898 р. створено Товариство для розвою руської штуки. Основною метою Товариства, як це пояснював його основоположник Труш, була популяризація мистецтва й надання матеріальної та моральної підтримки українським мистцям. З цією метою тут після Першої світової війни 1922 р. засновано за ініціативою мистця Петра Холодного та мистецтвознавця Миколи Голубця "Групу діячів українського мистецтва", яка проіснувала до 1930 р. та якій Львів завдячує перші повоєнні мистецькі виставки. На переломі 1932-1933 рр. у Львові діяло Українське товариство прихильників мистецтва, основу якого творили учні Новаківського.

Всі ці мистецькі організації намагалися в міру своїх можливостей піднести рівень українського мистецтва, але жадна з них не дорівнює своїми здобутками АНУМ, у центрі якої стояли мистці Осінчук, Ярослава Музика, Ковжун і завжди меткий, зарадливий та життєрадісний Гординський. Без його невсипущої енергії, якою він відзначається й до сьогодні, неможливо собі уявити багатогранну діяльність АНУМ. Порівнювати діяльність АНУМ можна лише хіба з Асоціацією революційного мистецтва України та Об'єднанням сучасних мистців України, що діяли на східних українських землях у 1920-их рр. і яких на початку 1930-их рр. радянська влада силоміць зліквідувала. Виникнення АНУМ 1931 р., яке приблизно збігається з нищівним наступом на українську культуру в Радянській Україні, дає нам можливість сьогодні говорити про тяглість розвитку українського мистецтва.



*Володимир Мономах і його діти (1976)*

Проект (пастеля на папері)

для мозаїки в Соборі Св. Софії в Римі

Тяжко з певністю сказати, що було головним поштовхом для заснування АНУМ. Чи бажання молодих мистців, що побували в Парижі, серед яких перед вів Гординський, принести до рідного міста подув нового мистецтва, повного відважних шукань, винахідливості, п'яної свободи та необмежених творчих можливостей? Чи інстинкт самозбереження вимагав виступити проти розсіяності, проти неможливості самовияву, проти щоденно заповідіюваних кривд? Здавалося, що хоч і не на всі питання, але щонайменше на частину цих питань зможе дати відповідь своя мистецька організація — цупка, але волелюбна, де можна буде гуртом переборювати те, що одинцем неподоланне. Тому не дивно, що постановня АНУМ і його перша виставка збігаються на цей самий час — перше спонукало друге або навпаки.

Вже сама титульна сторінка каталогу багато розкажує: *Український національний музей у Львові. Перша виставка Асоціації незалежних українських мистців з участю французьких, італійських і бельгійських мистців та української паризької групи. Вересень-жовтень 1931 р. і на звороті Організатори виставки: Іларіон Свенціцький, Святослав Гординський і Павло Ковжун. Між творами чужинців показано Дерена, Дюфі, Леже, Модільяні, Пікассо, Северині, Тоцці, Шагала та інших.*

На виставці було виставлено 15 творів Гординського: портрети композитора Миколи Колесси і маляра Романа Чорнія, шість гвашів з Гуцульщини, картини *Дівчинка, Легінь, Біржа і Міст*. Вже тоді Гординський не обмежував своїх зацікавлень лише кольористикою, а наголошував проблеми форми. І коли багатьох його співучасників ще полонив імпресіонізм, постімпресіонізм чи експресіонізм, Гординський хилився до конструктивізму й кубізму.

Перша виставка АНУМ, як і інші влаштовувані нею виставки, яких було 13, як і виданий нею журнал *Мистецтво*, що ще до сьогодні в нас неперевершений і в виданні якого співпрацював Гординський, увійшли в історію українського мистецтва як події особливого значення.

У вступі до каталогу Першої виставки АНУМ Гординський між іншим писав:

Припала нам честь представити українському громадянству першу спробу україно-західно-європейських вимін. Спроба ця скромна: народи, що не мають державної піддержки та допомоги мають перед собою непереборні труднощі в таких намаганнях.

Ми попросту скористали з першої нагоди, коли явилась змога запрохати до участі в нашій виставці визначних чужинців. Львів, найдалі на Захід висунений український культурний центр, хочби по природі свого

положення, мусить відограти роль мосту поміж східньою й західньою культурою.

Вже віддавна відчували в нас потребу покласти поруч себе твори наших мистців з працями чужинців і поглянути, чи вважаючи на наше віддалення від великих культурних осередків та інші перепони можна ствердити паралельний розвиток у мистецтві. Нехай оця виставка дозволить нам здати собі справу із того відношення..

Українське малярство, що завдячує ще чимало Заходові, змагає великими кроками висловити свою індивідуальність, а одночасно духа доби й зловити ту нитку, що єднає його з велетенською скарбницею народного мистецтва...<sup>7</sup>

Минули роки. Змінилися обставини. Доля приневомила Гординського покинути Львів, занехати пляни та мрії. Під час переїзду він затримується в Німеччині, де включається в працю Спілки українських образотворчих мистців і бере участь у великій репрезентативній виставці в Ноє Заммлюнг в Мюнхені, з нагоди тижня української культури весною 1948 р. А вже 1952 р. бачимо його як одного з засновників ОМУА в Нью-Йорку, перша виставка якого відбулася вже в березні того року, з участю 48 мистців. І знову тут, після двох десятиліть, Гординський пише вступне слово до каталогу під заголовком "Українські мистці на вигнанні", в якому розкажує про пройдене українськими мистцями скитальщину, поневіряння й подивугідну творчу працю в повоєнних таборових умовах та про незавидну долю українського мистецтва в Україні, де над мистецтвом панує партійний контроль і всіх мистців зобов'язує "соцреалізм". На кінець свого вступного слова він доходить до висновку, що "в таких умовах вільне українське мистецтво може існувати тільки на еміграції".<sup>8</sup> Гординський вірить у таку можливість і вкладає чимало зусиль для збереження контактів між українськими мистцями в діаспорі — єдину запоруку такого існування. Так він спричинився до створення в Нью-Йорку "Фундації Грищенка", нав'язує особистий контакт з Архипенком, влаштовує виставки, видає монографії тощо.

Не всі українські мистці згодні з "доосередковою" концепцією Гординського. Деякі бачать у ній політику "гетта", струсового ховання голови в пісок, недовготривалість і кінцеву загибель. Інші вважають, що організоване мистецьке життя потрібне лише для "малих талантів". Прихильники "відосередкової" концепції проповідують включення в мистецьке життя окремих країн поселення, віддання своєї частки в загальну мозаїку й осягнення таким чином відповідного заслуженого признання. При цьому згадують високі ідеї, інтернаціоналізм, універсальність тощо. Не треба підкреслювати, що жадна зі згаданих концепцій не виступала в

стовідсотковій чистоті.

Минуло наступних три десятки років. Багато з проповідників "відосередкової" концепції загубилися в натовпі. Гординський написав не один вступ до каталогів "доосередкових" виставок. Остання його "Передмова" до каталогу *Світової виставки українських мистців* в Торонто 1982 р. злагіднює крайності "доосередкової" та "відосередкової" концепцій і так вияснює стан українського мистецтва в діаспорі:

... Спочатку це мистецтво було сприймане як творчість "перемішених осіб" — назва, що дискретно маскувала ідентичність осіб, які не бажали жити під чоботом диктатури. Як тільки ті мистці знайшли собі місце для життя і творчості, вони поєдналися з мистцями, які народилися і були виховані поза Україною... і почали брати участь у культурному житті країн, громадянами яких вони стали. Проте вони далі називають себе українцями, бо почувають себе зв'язаними зі своїм етно-культурним ґрунтом. Їх мистецтво, глибоко закорінене в ідеалізмі і змодернізоване космополітичним формалізмом нашої доби, рідко коли буває згадуване в Україні під совєтським режимом, який офіційно підтримує тільки матеріалістичну ідеологію і соцреалізм, клеймуючи всі інші мистецькі рухи як продукт декадентського "буржуазного націоналізму"...

Отак творчість українських мистців поза Україною є своєрідною реакцією на всі обмеження в Україні. Тематично, їх творчість може бути найневиннішою, але сам факт, що якась група мистців діє поза контролею єдино дозволеної урядової спілки мистців, робить усю справу політичною, бо саме гасло вільної творчості режим розглядає як ідеологічно розкладове...<sup>9</sup>

Сказане тут — лише невелика частина внеску Гординського в ріст українського мистецтва нашого часу. Як я згадав на початку, найкраще говорити про Гординського, просто читаючи *Історію українського мистецтва*, звичайно, якщо ми такої діждемося.

---

1. *Історія українського мистецтва*, т. 4 (Київ: Академія Наук Української РСР, 1970), стор. 15.

2. Євген Бачинський, "Мої зустрічі та силуети українських малярів і різьбарів на чужині", *Нові Дні* (Торонто), вересень 1952, стор. 18.

3. *Книга творчості українських мистців поза батьківщиною* (Філадельфія: "Нотатки з мистецтва", 1981, стор. 116.

4. Михайло Драган, "Третя виставка Спілки праці українських образотворчих мистців", *Краківські вісті* (Краків), грудень 1943.

5. Дам'ян Горняткевич, *Українські мистці в автобіографіях* (Лондон: Українська видавнича спілка, 1958), стор. 17.

6. Іванна Федорович-Малицька, "П'ята виставка Спілки праці українських образотворчих мистців", *Наші дні* (Львів), грудень 1943.

7. Святослав Гординський, "Вступ", *Перша виставка Асоціації незалежних українських мистців* (Львів: Український національний музей, вересень-жовтень 1931).

8. Святослав Гординський, "Українські мистці на вигнанні", *Каталог першої мистецької вистави* (Нью-Йорк: Об'єднання українських мистців Нью-Йорку і околиці, березень 1952).

9. Святослав Гординський, "Передмова", *Світова виставка українських мистців* (Торонто: Канадсько-українська мистецька фундація, 1982).

## ПРО МУЗИКУ ІВАНА КОВАЛЕВА

*Олесь Кузишин*

Частинно завдяки технологічній революції, ознакою якої є шалено прискорений темп сучасного життя в Північній Америці, інтерпретація терміну "професіонал" дещо змінилася. В сучасному розумінні в багатьох ділянках слово "професіонал" звучить майже синонімічно зі словом "спеціаліст". В таких ділянках як медицина, право чи інженерія, прикладів цього феномену багато. Пояснюємо його собі, як конечний результат духу поступу та еволюції. Зате в мистецтві, а особливо в музиці, поява "соціалізму" не конечно приносить позитивні наслідки. Особливо в Америці, де музикування набирає щораз більше прагматично-індустріального характеру, випусникам консерваторій, спеціально інструменталістам і вокалістам, часто бракує загальномузичної освіти, тобто вглиблення у музикологічні, теоретичні та естетичні джерела, з яких складається творчий нарібок, який вони виконують (уже не говорячи про паралельні дисципліни — літературу, філософію, театральне чи образотворче мистецтво). Це явище не тільки протилежне європейському поняттю про мистця-музику, але й самій історії музики, корифеї якої (будь вони композитори, інструменталісти, диригенти чи музикологи) намагалися не тільки опанувати техніку своєї "спеціальности", але й вповні вглибитися в містерію мистецтва. Тому з пострахом читаємо в американській пресі новини про молодих диригентів, які вивчають симфонічні твори зі звукозаписів замість партитур, сучасних композиторів, які свідомо й рішуче обмежуються якоюсь однією інструментальною формою, та надійних оперних співаків, музикальність яких обмежена відчитанням, "з тяжкою бідою", лише своєї вокальної партії.

Якщо додати до цих несприятливих обставин великі труднощі, пов'язані з плеканням культурного життя на еміграції, нетяжко зрозуміти, чому стан української музичної культури в Північній Америці, загалом, незавидний. І тому, коли знаходиться між нами справжній "професіонал", в традиційно європейському сенсі цього слова, хотілося б повірити, що, перш за все, його належно оцінює українська громада, котрій він вповні посвятився, намагаючися вже протягом близько 50 років музичної діяльності поставити українське музичне життя на професійний і висококультурний рівень. Цим професіоналом є Іван Ковалів — скрипаль, диригент, музикознавець, педагог, поет.

Ковалів народився 1916 р. в Західній Україні. 1934 р. успішно



закінчив класу професора Р. Перфецького при Львівському Музичному Інституті імені М. Лисенка. Далі скрипкові студії у професора Г. Штайнера при Музичній Академії у Відні й рівночасно навчання теорії у професорів Гартмана та Штрінгера. Закінчивши Академію 1939 р., працював при Львівській опері як скрипаль, а, крім цього, давав сольові концерти. Тут варто згадати уривок з рецензії видатного композитора Василя Барвінського, який так висловився про виступ Ковалева у Львові 1939 р.

Значна, вирівняна техніка (біглисть), м'який, теплий, хоч не надто сильний тон, а передусім повна шляхетного виразу й дистинкції інтерпретація складаються на незвичайно культурно оформлену цілість.<sup>1</sup>

Після еміграції до Австрії Ковалів вів музичну школу у Ляндеку, в якій навчалося понад сто учнів. Восени 1946 р. дав чотири самостійні концерти в Зальцбурзі й околиці. Переїхавши до Канади 1948 р., грав у симфонічній оркестрі Ванкуверу. Переселившись до Торонто, заснував там 1953 р. Музичний Інститут імені М. Лисенка, який очолює до сьогодні. Того ж самого року став диригентом мішаного хору церкви св. о. Николая у Торонто.

Бажаючи поглибити своє знання й досвід, Ковалів вирішив продовжувати свої музичні студії в Торонтському університеті. 1958 р. він здобув ступінь бакалявра музики, а 1960 р. одержав звання магістра. Тим часом він постійно виступав як диригент струнної оркестри Музичного Інституту імені Лисенка, яку заснував 1957 р. Також під його наглядом при Інституті діє струнний квартет і дитяча струнна оркестра. 1985 р. струнна оркестра Музичного інституту видала свою першу платівку.



В музично-академічних колах не раз говорилося про те, що музику важче описати, ніж написати. Патриція Карпентер, на першому з серії семінарів із теорії музики при Колумбійському університеті, заповіла своїм студентам, що: "головна мета цього семінару навчити вас, як висловитися прозою про те, що ви чуєте вухами". Так лаконічно вона намагалася, щоб студенти зрозуміли, що автор есею на музичну тему не тільки представляє читачам свої смаки та естетичні нахили, але й прозирає глибину свого знання та досвіду, або й брак його.

Коли в наших газетах постійно з'являються дилетантські приклади музичної прозаїки, есеї Ковалева виділяються, як рідкісні та високомистецькі плоди відповідального й совісного музикознавця. Як приклад, кілька уривків з його праці про Василя Барвінського.

Коли інші задовольняються сухим перебігом біографічних даних чи незначними поверховими описами загального "характеру" творів того чи іншого композитора, Ковалів поринає в конкретну структуру композицій, розбираючи їх на окремі складники:

Барвінський держиться побільше мінорних тонацій. Навіть у мажорі часто, завдяки модуляціям, гравітує до мінору. Він залюбки вживає акордів ладотонального походження (наприклад, мажорний акорд на обниженому увідному тоні або мажорна, дорійського походження субдомінанта у мінорній тонації). Але в першу чергу Барвінський залюбки вживає різного роду "афектних" акордів (як неаполітанський секстакорд) і великим хистом оперує акордом збільшеної сексти, посуваючи часто тональну фактуру твору до її останніх меж.<sup>2</sup>

Ковалів також розглядає питання української ідентичности Барвінського, пояснюючи її так:

Чар композицій Барвінського лежить у першу чергу в його ліризмі, в його медативній замріяності, у його поетичній дрімливості. Основи цього стилю, як і весь його клімат — це художнє відображення українського народу. Тут змальована звуками вся пасторальність української психіки, далекої від урбанізму і механічного світовідчування. Музика в такому аспекті — це інтимне стоплення з красою природи, сумирна відданість долі, почуття полегкости після життєвої напруги. В такому розумінні використовує Барвінський тематику народних пісень, хоч і пристосовує її до ідіому, в якому він працює.<sup>3</sup>

Далі Ковалів пише: "Він частіше працює не мотивічними фрагментами, а цілими мелодійними площинами, що їх основа лежить в українській пісенній формі".<sup>4</sup>

Врешті, Ковалів вповні свідомий того, що українські композитори розвивалися на тлі загальноєвропейської музичної сфери, віддзеркалюючи у своїх творах цілком природний феномен стилістичного обміну, про що він пише так:

Здавалось би, ідеали, що їх Барвінський перейняв, це ідеали Брамса, які почерез Дворжака залишили своє глибоке коріння в модерних чеських композиторів: В. Новака і Й. Сука. Це романтична спадщина, яка пов'язує емоціональне із клясичною рельєфністю мелодійної лінії, це буйність, яка ховається за мистецькою стриманістю і шляхетною контролею.<sup>5</sup>

Результат цього наукового підходу Ковалева до творчости Барвінського — обґрунтоване, багатогранне і належне висвітлення творчости композитора, яке блискучо відповідає всім вимогам сучасної

музикології. Тому цілком зрозуміло, що Ковалів вимагає подібної дбайливості від праць своїх сучасників. Свою рецензію неfortunної книжки покійного Антона Рудницького під заголовком *Українська музика* Ковалів закінчує так:

... вона (*Українська музика*) вражає браком не тільки наукового поглиблення, але передусім браком рівності, а часто-густо й естетичного смаку. В такому аспекті *Українська музика* Антона Рудницького являється не документом для майбутніх музикознавців, а скоріше, — коли брати до уваги моменти вільної, суб'єктивної інтерпретації та відношення автора до різних осіб і фактів — непоганим матеріалом для дослідників українських еміграційних відносин.<sup>6</sup>

Реакція Ковалева на працю Рудницького (поруч з подібними відгуками Дарії Каранович, Зіновія Лиська, Ігоря Соневицького та інших) не є виключно деструктивна своїм наміром. Першою мірою це заклик до вироблення почуття самокритики та естетики, над яким і тепер, двадцять років пізніше, варто застановитися. Особливо тепер, коли часто користуємося штучним, комерційним "фолкльоризмом" в ім'я культури, виринає потреба критично розглянути ті експонати, які висуваємо на світову арену.

Коли взяти під увагу те, що за весь час свого перебування в Північній Америці українська еміграція не спромоглася на створення не те, що симфонічної оркестри, але взагалі якогонебудь більшого інструментального ансамблю (за винятком бандурних ансамблів), заслуга Ковалева дійсно варта подиву. 1987 р. минає тридцять річниця існування струнної оркестри Музичного інституту імени Лисенка в Торонто, керівником і душею якої весь час був і є Ковалів.

В репертуарі оркестри представлені композитори з майже всіх музичних епох, між ними — Бах, Вівальді, Кореллі і Гендель з барокового періоду; з клясичного — Моцарт; з романтиків — Гріг і Чайковський; Ельгар, Бон-Вілліямс, Ворлак і Голст — англійські композитори початку 20 ст. Рівночасно оркестра постійно виконує твори українських композиторів — Витвицького, Лавришина, Колодуба. На недавно награній платівці оркестри з'явилася *Українська сюїта* американського композитора Квінсі Портера. Варто відмітити, що оркестра виконує транскрипції українських творів самого Ковалева, серед них: *Українську сюїту*, і *А вже весна* Лисенка, *Женчичок*, *бренчичок* Леонтовича, *Жучок* Гайворонського і пісню *Наче повний голос дзвону* в обробці Ковалева.

Можна бути певним, що різноманітність репертуару оркестри позитивно впливає на музичний розвиток окремих учасників оркестри. Досвідчений педагог, Ковалів повністю свідомий того, що успішне виконання твору вимагає, перш за все, зрозуміння стилістичних рис композитора, висвітлених на тлі загального поняття хронологічної тягlosti в історії музики. Поєднання зрозуміння стилю з технічним опануванням інструменту — найважливіший, але й найважчий крок для виконавця, який намагається досягнути почуття мистецької "зрілості". Осягнувши цей рівень у своїй грі ще в молоді літа (як свідчить про це повище згадана рецензія Барвінського), Ковалів вже роками намагається передати це своїм учням — учасникам струнної оркестри.

Про успіхи його зусиль переконують блискучі рецензії як в українській, так і в канадській пресі: "Знамените відображення музики. Добрий тон, гарна інтонація, чудове спостереження музики. Добра сонорність внутрішніх голосів. Ввесь час знаменита рівновага в тоні",<sup>7</sup> — пише канадський критик Джеймз Нілсон. Ленора Кровфорд з *London Free Press* висловила про гру оркестри так:

Оркестра виконала з талановитою увагою *Українську сюїту* Квінсі Портера відповідно до її вимог. Інтонація і тон були добрі; зміни темпів продумані і цікаві; у цілому виконання радувало. Рівновага у грі окремих секцій і цілого ансамблю була гідна подиву.<sup>8</sup>

Після виступу оркестри в Нью-Йорку 12 жовтня 1974 р. довголітня заслужена викладачка фортепіану при Українському Музичному Інституті (УМІ) в Америці Дарія Каранович, теперішня президентка УМІ, пише так:

Часто ми слухаємо віртуозну, технічно на найвищому рівні музику - і годі звільнитися від вражіння, наче б та музика була скована, неспроможна вирватися з ув'язнення. Тим більше була наша радість, коли ми слухали, як молоді музики вмiли передати нам своє захоплення — свіжо, безпосередньо і широко, при справді дозрілій формі виконання. Всі вони свідомі елементу дисципліни, ладу і емоційної якості звуку. Це справді на професійному рівні, знаменито зіграна оркестра, а не імпровізований, в останньому моменті, зліпок принагідних, чужих собі і диригентові музикантів.<sup>9</sup>

Про виступ оркестри в Детройті 2 березня 1975 р. відомий український музиколог Василь Витвицький пише так:

Струнна оркестра, як ціле, показала ся доброякісним і милозвучним

інструментом. На інтерпретаційні відтіні свого диригента, вона реагує солідно і тонко. Існування й діяльність цієї мистецької одиниці якоюсь мірою неутралізує надмірно панівний у нас і однобічний культ народної пісні і танку. Її значення мистецько-виховне: перебування в атмосфері повноцінної музики залишає добрий слід і на учасниках — членах оркестри і на її слухачах.<sup>10</sup>

В 1962 і в 1963 рр. музично-фестивальна асоціація Ківаніс (торонтський відділ) надала оркестрі першу нагороду на конкурсі струнних оркестр околиці Торонто. 1971 р. оркестра одержала першу нагороду Українського музичного фестивалю в класі ч. 141 — інструментальних ансамблів.

Струнна оркестра під керуванням Ковалева має за собою безліч виступів, головнo в околиці Торонто. Виявляючи своє громадське почуття, Ковалів диригував оркестрою на численних імпрезах, пов'язаних зі святкуванням різних національних свят. Паралельно відбуваються виступи на різних церковних імпрезах, між ними на святкуваннях 80 і 88 роковин покійного блаженнішого патріярха Йосифа Сліпого. Крім цього, оркестра постійно брала участь у випускних виступах учнів Українського музичного інституту імені Лисенка в Торонто. Весь дохід з цих виступів призначено на купівлю інструментів для розбудови струнної оркестри в повну симфонічну оркестру. На жаль, до сьогодні цей задум Ковалева не здійснився. А здійснення його потрібне для дальшого розвитку українського музичного мистецтва на еміграції.

Також турбує це, що від останнього виступу оркестри в Нью-Йорку 1974 р., ця найбільша в Америці українська метрополія не спромоглася запросити оркестру на дальші виступи в околиці Нью-Йорку. Це — незрозуміле явище, яке свідчить про наше погане наставлення не тільки до музики, але й до мистецтва взагалі. Коли не бракує фондів на спровадження сімдесятичленних танцювальних ансамблів з усіх закутків Америки і Канади, які приваблюють головнo своїм масово-розваговим характером, струнну оркестру УМІ ні разу не запрошено виступити на наших великих "фестивалях", де вона мала б нагоду ознайомити загальну публіку зі справжніми перлами нашої музичної спадщини.

■

За винятком композиторів легкого жанру, нечасто знаходяться мистці, які рівночасно плекають музичне й літературне мистецтво, хібащо в синтезі цих двох елементів, як наприклад, у музичних драмах Вагнера. В такому вигляді музика й текст залежні один від одного — ефект твору полягає в інтимному пов'язанні слова зі

звуком. Ковалів — мабуть єдиний український музикант, який, може похвалитися високоякісним, хоч невеликим, надбанням поетичних творів. Його перша збірка поезій під заголовком *Прелюдії* вийшла 1942 р. у Львові. Там же друкувалися уривки з його прози. На еміграції він виступав із віршами, прозою та статтями в різних журналах, зокрема в *Літаврах*, *Арці*, *Естафеті* та *Сучасності*. Збірка його оповідань "Дем'ян Космич" та збірка віршів "Інтерлюди й етюди" вже готові до друку.

Літератор Богдан Рубчак, описуючи *Прелюдії* Ковалева, відмітив, що "настрій цих поезій наскрізь погідний, часом навіть веселий, оснований на дуже витонченому і майстерному імітуванні наївної дитинності".<sup>11</sup> Загальною оцінкою поетичної праці Ковалева. Ковалів, як поет, також згаданий в *Антології української поезії в Канаді (1898-1973)*, яку впорядкував Яр Славутич. Тут же передрукована і його *Симфонічна поема*.



Рівночасний успіх Ковалева в двох галузях мистецтва — вислід довголітньої й наполегливої наукової праці та всецілого вглиблення в мистецтво, своєрідний прояв метафізичного існування людської істоти. Він дуже добре володіє сімома мовами, а на додаток чотирма мовами може порозумітися. В його приватній бібліотеці знаходиться приблизно шість тис. томів книжок. В своїх, іноді глибоко філософських есеях на музичні теми, Ковалів завжди влучно наводить цитати з європейських музичних, літературних чи інших джерел.<sup>12</sup> Коли іноді в його есеях відчувається деяка нетолерантність до одних чи других модерністичних напрямів у сучасній музичній творчості,<sup>13</sup> його погляди, навіть суб'єктивні, завжди обґрунтовані історичними даними й наскрізь продумані.

В підсумку, українська еміграція може гордитися успіхами Ковалева, які віддзеркалюють в ньому професіонала в найкращому розумінні цього слова, вкоріненого в європейську традицію мистецтва музики.

---

1. Василь Барвінський, "Концерти скрипаків", *Українська музика* (квітень, 1939), стор. 60-61

2. Іван Ковалів, *Василь Барвінський: нарис життя і творчості* (Торонто: Музичний інститут імені М. Лисенка, 1964), стор. 12-13.

3. Там таки, стор. 11-12.

4. Там таки, стор. 12.

5. Там таки, стор. 10.

6. Іван Ковалів, "Документ еміграційних відносин", *Проблеми музичної*

*історіографії* (Нью-Йорк, 1965), стор. 21.

7. З концертної програмки, 5 грудня 1965 р.

8. Там таки.

9. *Свобода*, 6 листопада 1974 р.

10. *Новий шлях*, 19 квітня 1975 р.

11. Богдан Бойчук і Богдан Рубчак, *Координати*, ч. 2 (в-во "Сучасність", 1969), стор. 146.

12. Добрим прикладом служать його "дискусії", опубліковані у «Visible Symbols», ред. Манолій Лупул (Едмонтон: Канадський Інститут Українознавства, Албертський університет, 1984).

13. Див. *Василь Барвінський*, стор. 8; і «Visible Symbols», стор. 79.

## НА СРІБНОМУ ЕКРАНІ

### Поцілунок жінки-павука

*Павло Ярешко*

Чи не правда, що може бути протиприроднішим, аніж гомосексуальні стосунки? За них Господь зруйнував Содом і Гоморру, за них радянський суд запроторив до таборів режисера Сергія Параджанова, і через них по Америці гуляє епідемія страшної хвороби "Ейдс", яка швидко знищує імунітет людини і призводить до повільної й болісної смерті. Заборонити гомосексуалізм, який існує з древніх часів і так само здавна розглядається як патологічне викривлення, здавалося б найприроднішою річчю. Насправді ж, відбувається щось зовсім протилежне. В Нью-Йорку, наприклад, міська рада недавно прийняла закон, що забороняє будь-яку дискримінацію людини на основі її сексуальної орієнтації. Щоб провести закон, знадобилося п'ятнадцять років законодавчої боротьби, і він ще й досі викликає енергійний опір добропорядних "нормальних" людей, але демократія мусить все ширше визнавати права людей, які ще не так давно соромилися й найліпшому другові зізнатися в своїй непопулярній особливості. Природно, жінкоподібний чоловік став і темою мистецтва, і в співчутливих руках зумів здобути в суспільстві нечувані запаси толерантності і навіть симпатії до такого дивного героя.

Одним із таких творів був фільм *Поцілунок жінки-павука*, що вийшов на американські екрани на початку минулого року і не тільки ще й досі тримається — на перенасиченому ринку це вже саме в собі — неабиякий рекорд — але й був названий кандидатом на кілька нагород Академії кіномистецтва.

Фільм, заснований на популярному романі аргентинського письменника Мануеля Пуїга (Puig), зроблений у Бразилії режисером Гектором Бабенком. Дія відбувається в Аргентині часів військової хунти, де гомосексуалістів карали суворим тюремним ув'язненням, так саме як у Німеччині за Гітлера. Те ж саме й досі відбувається на Кубі. Про це, до речі, кубинський вигнанець, нині всесвітньо відомий кінооператор Нестор Альмендрос, зняв цікаву документальну картину, в якій відомі письменники та мистці, також кубинські емігранти, самі переважно люди звичайної сексуальної орієнтації, розповідали про особливу жорстокість, з якою на Кубі переслідували гомосексуалістів. В них бачили загрозу революційній моралі, себто традиційному латиноамериканському образу



"macho" — "мужчини з голови до ніг", сильному, принциповому, сміливому й повному всіляких чоловічих чеснот, крім однієї — вразливої ніжності.

Такий приблизно революціонер Валентин Аррегві (Arregui) опиняється в одній камері з гомосексуалістом Люїсом Моліною. Історія їхніх стосунків і складає сюжет фільму. Обох переслідує режим, але які вони різні! Один — герой, другий — жертва, один — у скривавленій сорочці, другий — навіть у тюрмі красується в шовковому халаті, один думає тільки про революцію, другий — про те, як би дістати з волі чого-небудь смачненького, один — лицар без страху й докору, другий — відвертий гедоніст, що, як вогню, боїться будь-якого страждання. На диво, таке сусідство має свої приємні сторони для Валентина. Люїс, як любляча жінка, ходить за суворим героєм: пере йому білизну, підгодовує його, як може, і, щоб полегшити героєві біль після жорстоких допитів, розповідає йому сюжет фільму, який він нібито бачив, під кумедно-вампірською назвою: "Поцілунок жінки-павука". Це — мелодрама з часів Другої світової війни про красуню-співачку з кабаре (та сама жінка-павук), про закоханого в неї фашистського офіцера і підпільників, що змушують співачку його вбити. За залізними законами жанру, співачка сама гине в перестрілці. Вся ця кльовка розігрується на екрані — в розкішних інтер'єрах і туалетах, паралельно зі злиденною дійсністю двох в'язнів. Спочатку Валентин сприймає дешеву історію роздратовано, потім ховає цікавість за показною іронією, а потім і жадібно, довірливо. Їхні стосунки тим часом кращують — не лише Люїсове піклування, але й його інтелект, м'якість, гумор підкорюють дещо зачерствілого революціонера. В останній спробі захистити свої суворі ідеали, він різко висміює Люїса за його жіночість — і програє битву. Гедоніст примушує його надовго й серйозно замислитися, говорячи: "Хто знає, якби чоловіки менше хизувалися своєю мужністю, може, на землі було б менше крові, воєн і страждань". Антагоністи поступово стають друзями. Тюремна влада пробує зіграти на цьому, зробити з Люїса провокатора. Але він приймає ризиковану подвійну гру — лише щоб витягти з начальства дозвіл на нормальні харчі й підгодувати Валентина. Той міцнішає — настільки, принаймні, щоб і сексуальний голод прокинувся в молодому тілі. Між друзями виникає та сама плотська одностатєва любов, до якої Валентин недавно ставився з таким презирством. За підступним задумом влади, Моліну випускають на свободу, щоб піти по його слідах і знайти валентинових однодумців. Так і стається. На прощання революціонер шепоче другові небезпечну адресу. Моліна — страшенно переляканий, але, вірний слову, йде на побачення й гине в перестрілці — зовсім як у фільмі, що він вигадав.

Тонко розіграний американськими акторами Раулем Джулія і Вілльямом Гартом, фільм став окрасою минулого кінороку. Особливо блискучий в ньому Гарт. В персонажі, до якого нібито й серйозно ставитися неможливо, він розкрив глибоку пластику гідності й добра. Він майстерно відслонив завісу наших упереджень і показав за нею світ, багатству якого можна заздрити. Актор отримав цьогорічного "Оскара" за кращу чоловічу роль. Але й без "Оскара" його робота лишилася б в історії американського кіна — не лише через свою філігранність, але й глибокий, зворушливий, зовсім не революційний гуманізм.

### Шкіц до портрету режисера

В журналі *Американське кіно* надруковане інтерв'ю з Гектором Бабенком, режисером бразильсько-американського фільму *Поцілунок жінки-павука*. Ми вже говорили про цю елегантну роботу, і вам може бути цікаво прослухати самого режисера, для якого вміння чітко висловити свої погляди є безумовно частиною його хисту та фаху. Але спочатку познайомимося ближче з його життям.

Народжений в Аргентині, Бабенко працював переважно в Бразилії. Сімнадцятирічним юнаком він залишив дім і протягом десятих років мандрував по Африці, Європі і обох американських континентах. Працював він ким доведеться. Повернувшись до Бразилії на початку сімдесятих років, Бабенко ставив телереклами, документальні й короткометражні фільми, аж поки не зняв у 1975 р. свій перший художній фільм *Король ночі*. Прославився він своїм другим фільмом *Люціо Флавіо*. Реального прототипа його твору, професійного грабіжника, що ділив здобич з поліцейськими "командами смерті", вбито в тюрмі напередодні прем'єри фільму.

Режисер говорить про ті роки: "Я вірив, дещо романтично, що своїм фільмом я можу змінити світ. В *Люціо Флавіо* я засудив існування команд смерті за військової диктатури в Бразилії. Картина розкривала соціальні й політичні проблеми, користувалася успіхом у публіки (зауважте, в тій самій Бразилії, за того самого режиму, який викривав фільм), і принесла мені багато неприємностей. І — нічого не змінилося. Нічого існує". Міжнародне визнання режисеру принесла інша картина *Піксот*. Спочатку задумавши документальну роботу про становище підлітків у бразильських виправних школах, режисер, не допущений до них адміністрацією, набрав акторів з безпритульних дітей і з ними зробив художній фільм, що приніс йому кілька міжнародних нагород. Це було вже на початку 1980-их рр. Наступною роботою був *Поцілунок жінки-павука*,

зроблений за менш ніж 2 млн доларів — на сьогоднішні часи надзвичайно скромна сума для повнометражної праці. Для порівняння згадаймо, що пишний, але художньо блідий фільм *Поза Африкою* коштував 30 млн. Ентузіазм акторів виручив постановника, і результатом був не лише успіх готового фільму, але й надзвичайно злагоджений, дружній і творчий процес фільмування. Група однодумців купалася в розкошах бідного кошторису і творчої радості. Ось як сам режисер згадує один із робочих днів своєї групи.

В день, коли ми знімали поцілунок Моліни й Валентина (нагадаю вам, що вони — однокамерники в бразильській тюрмі — П. Я.), мені здавалося, ніби хтось невидимий освітлює мій фільм. День був чистий і тихий, усі прийшли на працю з посмішкою й рухалися наче в сповільненому темпі, все було повне гармонії. Ми прийшли, зняли чотири дублі й розійшлися. Якихось три години знесилили нас. Намагання відтворити подібні моменти в усій їхній магічній емоційності і наповнює для мене кіно таким значенням і доцільністю.

Чи не нагадує вам це режисерське свідчення славетний авторський відступ Олександра Довженка в сценарії *Щорса*, з його закликом до художників приготувати найчистіші фарби, до асистентів — привести йому найрозумніших акторів, до акторів — не збаватися на мідяки правдоподібності й шукати чисте золото правди? Ці пошуки, як бачите, ідуть по всьому світі. "Як мистець, — говорить Гектор Бабенко, — я завжди шукаю цю дивну мить просвітленого відкриття, співставлення краси та правди, що й становить суть мистецтва. І це завжди приходиться не ззовні, а з вашого власного нутра, серця й мозку".

Співвідношення серця та мозку в Бабенка дійсно мистецьке. З одного боку, він визнає, що політика не може не впливати на творчість. З другого, з усіма своїми демократичним симпатіями, він не дозволяє заздалегідь зформованій ідеї впливати на процес творення фільму. Для нього кожна нова картина — це ризик, невідомість, процес, кінцевий етап якого не має нічого спільного з початком.

Це, — говорить режисер, — як сон. Ви не можете замовити сон перед тим, як заснути. Єдине, що ви спроможні зробити, — це пригадати сон якомога точніше після пробудження. Звідси — і свобода в моєму підході до стилів і форм. Я не визнаю їх усталеними, в кіно ви можете робити все, що хочете. Така свобода заохочує до полету, а політ — завжди сліпий: ви просто даєте собі волю й летите — як в автоматичних писаннях сюрреалістів — заради самого писання, не заради того, що воно означає. Тому, *Поцілунок* — це не фільм на тему сексуальності чи мужності — ці речі

нічого не визначають і не змінюють. Цей фільм — про те, як ви можете врятуватися від нездарности світу через віру в свої мрії і як ви можете творити все, що заманеться, у світі, який ви створили самі. Романтичний персонаж, здатний уявити себе жінкою, надзвичайно близький мені — бо я, на подобу до багатьох, мріяв бути героєм. Кожна людина є романтичним в'язнем своїх мрій.

Такий суб'єктивізм зовсім не перешкоджає, однак, режисерові бути гострим спостерігачем реального життя, він тільки робить спостереження тоншим. Він, наприклад, не показав, як Валентина піддають тортурам: скривавлена сорочка для нього повна більшої містики. Справа не у фізичних тортурах, вважає режисер. "Можна й пальцем не доторкнутися до людини, а вона зазнає тортур. Механізми придушення надзвичайно тонкі, і я свідомий їхнього існування. Я — політична істота, я читаю газети, я бачу кривду. Не намагаючися профільтрувати світ, я лише намагаюся якомога ближче підійти до правди". От вам і мрійник. Зараз режисер ставить фільм за романом американського письменника Вілліама Кеннеді *Будяк* про американського босняка часів Великої депресії. Герой роману, колись відомий професійний бейзболіст, веде злиденне життя в столиці штату Нью-Йорк Олбані, де на кожному розі його переслідують не лише картини сучасних йому злиднів, але й примари минулого, такі ж реальні й фізично відчутні. Режисер, що навіть і по-англійському говорить не надто добре, володіє, однак, універсальнішою мовою — розумінням людського серця, і ми впевнені, що він зможе розказати новий для нього матеріал цією мовою.

## УКРАЇНЦІ ТА ПОЛЯКИ — ФОРМУВАННЯ ОБОПІЛЬНОЇ ДУМКИ І СТЕРЕОТИПУ

*Януш Радзійовський*

Народи, згадані в заголовку, формували оцінки та думки про себе в період тяжкого загалом співжиття, характеристичною ознакою якого була політична боротьба, а деколи й збройні конфлікти.

Про співпрацю та дружбу більше турбувалися окремі кола та ідейні середовища, ніж ширші громадські кола обох народів. Обопільна характеристика формувалася поступово, зазнавала певних змін, або тривала якийсь час, знову відживала, затримуючи певні сталі означені елементи. Проте, на відміну від польсько-німецьких взаємин, думка українців про поляків і навпаки не формувалася в організаційних рамках чи під впливом центрального керівництва, як це було, наприклад, у німців під час Гакати чи Другої світової війни. Тому ми не можемо обмежувати змісту нашої статті вузькими хронологічними рамками. Ми доведемо наші міркування до часу вибуху Другої світової війни, зокрема звернемо увагу на кінець минулого і початок нашого сторіччя, а також віддамо досить місця періодам формування сучасної національної свідомості українців. Можна вважати початком того періоду другу половину сорокових років минулого сторіччя, коли на території Галичини у виборчій боротьбі, пресових полеміках і сеймових сутичках почали поставати або відновлятися і закріплюватися обопільні оцінки, уявлення та стереотипи.<sup>1</sup>

Якщо йдеться про джерела, ми будемо головним чином використовувати заповіді й оцінки політиків, публіцистів, істориків, ідеологів, по змозі відоміших і впливовіших. До літературних джерел будемо звертатися тільки тоді, коли даний твір викликав гострі національні контрверсії та залишив виразний слід у свідомості даного середовища.

Доречно нагадати, що до початку сорокових років минулого

---

Переклад з польського місячника «Znak» (Знак), Краків: листопад-грудень 1984, 360-361, стор. 1230-1249.

З польської переклала Ніна Ільницька.

Перекладач не мала змоги перевірити всі цитати з їх оригіналами, вони здебільшого є перекладом з перекладу автора статті.

сторіччя українці, на думку поляків, були польським плем'ям, яке відрізнялося тільки суспільним станом і релігійним обрядом. Українська мова вважалася польським діалектом, а їхня культура регіональним різновидом польської культури.<sup>2</sup> Асиміляція Русів<sup>3</sup> вважалася "фактом незаперечним, природним, загальнозрозумілим",<sup>4</sup> хоч ознаки деяких процесів суперечили такому переконанню. Пригадаймо, що в лютому 1846 р. в Західній Галичині (повіт Тарнів) виникнув кривавий селянський заколот проти місцевих дідичів, т. зв. "рабація" Шелі — названа так за прізвиськом провідника. Який це мало відгук серед українців, показує звіт Управління поліційної округи Тарнова від 25 березня 1846 р. Треба пам'ятати, що дідичі в Східній Галичині — це поляки римокатолицького віровизнання, а русини — селяни греко-католики.

...Ненависть до ляхів (поляків) тут традиційна: вона виникає на ґрунті національної та релігійної відмінності, на ґрунті взаємин пригноблених і гнобителів. Через суперництво і ненависть до єзуїтів її частково підтримує греко-католицьке духовенство засобами, які дають більші наслідки, ніж можна б було сподіватися. "Будемо ляхам голови різати" (скоротимо ляхів на голову) чується вже від років. Підвладні чули і все частіше чують про різанину та грабежі в західніх округах — втримати їх в шорах буде дуже важко.<sup>5</sup>

Як бачимо, на території з національномішаним населенням (в цьому випадку польсько-українським) суспільний конфлікт відразу набирив риси національного антагонізму. Польська сторона не завжди добачала цей аспект, бо два роки пізніше, в березні 1848 р., на Слов'янському з'їзді в Празі поляки намагалися переконати українців, що "вони не є народом", бож не може "існувати народ у народі".<sup>6</sup> Така опінія стала приводом до багатьох конфліктів між українським рухом, який динамічно зростав, і поляками. Між поляками ця думка проіснувала (зокрема серед відламів правиці) з різними відтінками та з різномірною аргументацією аж до вибуху Другої світової війни.

Між українцями суть польсько-українських взаємин намагався в'яснити в шістдесятих роках 19 ст. відомий історик Київського університету Володимир Антонович. Він твердив, що поляки в історії людства репрезентують аристократичний елемент, а український народ є носієм (втіленням) демократичних і рівночасно народних прагнень. Найчіткіше виявилися його прагнення до встановлення цілковито демократичної форми правління в народних віках. А періоди поразок і невдач Антонович пояснює негативним впливом польського закону, викривленого духом аристократизму.<sup>7</sup> Таке тлумачення, пригадаймо, було варіантом польських і

російських концепцій про те, що німці або німецьке право своїм впливом деформували справедливий, демократичний хід історії тих слов'янських народів.

Головні елементи теорії Антоновича виявилися дуже стійкими. Зрештою, він не був її єдиним творцем і провісником, він лише формулював її найгостріше. Петербурзький історик України Микола Костомаров представляв її лагідніше. Він її визначив в 1861 р. На його думку, поляки й українці мають подібні національні риси, є немов би дві гілляки з одного стовбура, які розрослися в різних напрямках. Поляки виробили собі великопанську, аристократичну поставу, українці — народну та демократичну. Але такий підхід — застерігається Костомаров — хоч влучний, не виявляє цілковито явища, бо польський аристократизм був настільки також демократичним, що не допустив до розвитку фєвдалізму в своїй країні. В українців натомість раз по раз виринала олігархічна влада.<sup>8</sup>

Незвичайною постаттю, яка мала сильний вплив на своїх українських земляків, був Михайло Драгоманов (в 1864–1876 рр. доцент історії Київського університету, пізніше еміграційний діяч). Його думки мали більший або менший вплив на всі відлами українського суспільства (від лібералів до комуністів) за винятком крайньо правого націоналістичного угруповання. Як визначний історик, соціаліст, теоретик національного питання і політичний діяч, він, звичайно, не міг оминати питання польсько-українських взаємин.

За оцінкою 1895 р. провідного публіциста Польської Соціалістичної Партії (ППС) Леона Васілевського, в поглядах Драгоманова "відсутні будь-які ознаки українського шовінізму",<sup>9</sup> навпаки, він поборював його вияви в своїх земляків. До поляків — підкреслює Васілевський — він намагався бути "об'єктивним і справедливим", і навіть не раз "виступав на їхню оборону проти малоруського шовінізму",<sup>10</sup> хоч рівночасно відчував до них немов би "недовіря і навіть недоброзичливість".<sup>11</sup> Це пояснювалося тим, з'ясовує Васілевський, що він виступав проти прагнень поляків відбудувати свою державу в кордонах, які існували перед поділом Польщі, тобто з Правобережної Україною включно, що, на думку Васілевського, яку він висловив у 1902 р., в цілому не загрожувало б українцям, бо "поляки ніколи не гнобили національних меншостей".<sup>12</sup>

Драгоманов вперше ближче зіткнувся з поляками під час свого навчання в Київському університеті в 1859–1863 рр. Перше його враження було радше некорисне. Вражали його релігійність польських студентів, поводження з домашньою прислугою, брак толерантності до росіян і українців".<sup>13</sup> Ширші й продуманіші погляди про поляків, Польщу та її культуру Драгоманов висловив пізніше, коли мав нагоду дати оцінку праці українського етнографа Павла Чубинського *Євреї і поляки в Юго-западном крае*.<sup>14</sup> З

деякими спостереженнями Чубинського Драгоманов погоджується, інші приймає з застереженням, а деякі відкидає взагалі. Чубинський закидає полякам перебільшений, крайній католицизм, брак "рівності" в ставленні до жінок (у висліді чого м. ін. виникає підозра, що бракувало розуміння жіночої емансипації). Він підкреслює загальну та типову для поляків антиросійськість, основою якої буцім то є суперництво в провідній ролі в слов'янському світі. Але існують також інші, на думку Чубинського, мотиви польської антиросійськості. Сама російська<sup>15</sup> культура є полякам несимпатична, вони не схвалюють її демократизму. Такі цінності російської літератури як самокритичність і навіть викривальні нахили, схильність до звільнення від "романтизму" полякам чужі. Поляки на Правобережній Україні не читають російської літератури й ставляться до неї легковажно. Навіть студенти університету обмежуються читанням тільки обов'язкової російської літератури, в їхніх приватних бібліотеках немає ніяких російських книжок.<sup>16</sup>

Драгоманов ставить під сумнів Чубинського спосіб порівняння обох народів, він вважає, що можна тільки порівнювати окремі аналогічні, близькі між собою суспільні групи. Він нагадує Чубинському, що він користувався такими окресленнями як "демократизм повстанців" (йдеться про 1863 р. — Я. Р.), згадував про "нешадну критику" повстанцями власного суспільства. А якщо мова про російське суспільство, то воно не є загальнодемократичне, як це виходить з праці Чубинського. Це стосується також до жіночого питання. Поляки теж, на думку Драгоманова, краще знають сучасну російську літературу, ніж росіяни польську. Про це найкраще свідчать надбання росіян і поляків у галузі літературних перекладів обох народів. Брак зацікавлення поляків російською літературою перед 1840 р. обґрунтований її низьким рівнем. Але Драгоманов погоджується з Чубинським, що в польській історії було багато "темних сторінок", які обтяжали польську культуру. "Важкі обставини", зокрема умови еміграційного життя, "залишили своє тавро" на польській думці та літературі 19 ст., а виняткова політизація польської інтелігенції, абсолютне панування в національному питанні довели її до "жалюгідного стану".<sup>17</sup> Драгоманов підтверджує також, що постійно плекані побоювання про долю свого народу не сприяють розвитку духу критики, а навпаки зміцнюють почуття обожнювання всього свого, незалежно від його вартості, що поглиблює "темні сторінки польської цивілізації". Ситуація в Польщі особлива тим, що її консервативні та реакційні сфери свідомі своїй меті, а демократичні розпороченіші, ніж у Росії.

Не зважаючи на таке переконання, Драгоманов широко сміявся в 1872 р. з мрій у російських урядових колах про усунення польської культури та заступлення її російською. Адже попри всі "нездорові



прикмети польської цивілізації” та польської літератури, від Міцкевича починаючи, існують у цій культурі глибокі людські якості. Літературу цю творили надзвичайно талановиті, з великим надхненням особистості, а що найважливіше, ця література має живий відгук у польському суспільстві, отже ніколи не втратить для поляків своєї чарівної сили.

Інакше, ніж Антонович, оцінював Драгоманов у 1870 р. вплив Польщі й її культури на східніх сусідів: ”вплив Польщі на Україну не був шкідливий, то був вплив європейський, який за посередництвом Польщі позначався не тільки на Україні, але й на Москві, та започаткував процес того впливу Європи на Росію (...), добродійність якого для України не відважуються заперечити навіть найскрайніші слов’янофіли”.<sup>19</sup>

На думку українців, найбільші ”заслуги” на відтинку збудження та зміцнення польсько-українського антагонізму належить визнати за книжкою Генрика Сенкевича *Огнем і мечем*, повість про повстання на Україні в половині 17 ст.<sup>20</sup> Про велику популярність цієї книжки в Польщі зайво говорити. До 1935 р. вона була обов’язковою книжкою в школі.<sup>21</sup> Ще сьогодні опит серед читачів підтверджує її велику популярність.

Ентузіазм, з яким польський читач сприйняв повість Сенкевича (вона з’явилася в 1884 р.), опінія деяких критиків, які приписували їй вартості літературного шедевра, епічного твору масштабу Гомера,<sup>22</sup> змусили українців подати свій голос у цій справі. Першим відгукнувся згаданий вже історик Антонович, який написав велику рецензію, — можна сказати — аналітично-полемічну розвідку на тему цієї книжки.<sup>23</sup> Він підкреслює, що Сенкевич приписує козакам такі властивості, як виняткову жорстокість, моральний і духовий примітивізм, бравурну відвагу, загальне п’янство, дикунство. Зокрема ця остання властивість виступає в *Огнем і мечем* дуже часто. Характеризує він також звитяжного отамана козаків Богдана Хмельницького і це вже від першої хвилини зустрічі з ним читача, на початку книжки. Антонович стверджує, що такі окреслення як ”дичина, яка зірвалася з прив’язі”, ”гайдамацькі гультяї”, ”за природою дикий народ”, ”голота, жадібна до крові й убивства, ”дикий народ, який шляхта перетворила з опришків на хліборобів, для яких закон і правопорядок були тягарем” — це епітети, які польський письменник часто вживає на адресу українців.<sup>24</sup> То ж не дивно, що, як стверджує рецензент, книжка з новою силою розбудила вже дещо пригаслі чи частково призабуті конфлікти, упередження й пристрасті. На рішучий протест Антоновича Сенкевич відповів, що у війні з українським козацтвом Польща здійснивала цивілізаторську місію, була ”носієм культури” для козацько-української ”дичі”. Антонович визнає, що деякі цивілізаційні аспекти

"на одній стороні" (тобто, хіба на польській — Я. Р.) можна було дещо краще проявити, але суть конфлікту звелася головно до запеклого українського опору проти:

1) закріпачення селян і то в період, коли в Західній Європі ця система зникала або взагалі вже перестала існувати;

2) зловмисні дії єзуїтів з метою поступового усунення православія і позбавлення тим самим українців їхніх національних прикмет.<sup>25</sup>

Книжка Сенкевіча, робить висновок український історик, є апологією усіх тих хиб польського суспільства, які вирішили його цивілізаційний і національний упадок, а саме: національної й класової манії величчя, погорди до "нижчих", тобто селян, жорстокості вищих верств, які боялися втратити монополію свого панування.<sup>26</sup> Проте, це не єдиний висновок Антоновича. Великий успіх повісти, на його думку, можна тільки частково пояснити "сангвіністичними" прикметами поляків, він є також доказом на те, що значна частина польського суспільства "запаморочена" єзуїтами і живе обмеженими поглядами 17 ст., далеко позаду розвитку європейської культури й думки.<sup>27</sup>

Та ми не маємо наміру дискутувати з наведеними поглядами. Проте, попри опінію Антоновича треба нагадати, що жаден видатний твір мистецтва не можна ототожнювати тільки з висловленими в ньому політичними поглядами, навіть якщо вони є заздалегідь продумані й одверто голошені. Отже популярність *Огнем і мечем* ще не є доказом на те, що ентузіясти цієї повісти конче підтримують висловлені в ній суспільні погляди.

Задля об'єктивності треба також нагадати, що численні польські і російські історики (Сергей Соловйов — 1820-1879, Василий Ключевський — 1841-1911) і деякі українські (Пантелеймон Куліш — 1819-1897 і частково Михайло Грушевський — 1866-1934) вбачали в козацькому русі також деструктивні, антисуспільні риси, які впливали, мабуть, з того, що від кінця 16 ст. переважна більшість українського козацтва не була вже хліборобами, а жила, власне, здобичку, тобто воєнними трофеями. Цей аспект справи Антонович у дискусії з Сенкевічем цілковито оминув, а подекуди навіть заперечив його наявність, що послабило його полемічні висновки.

Іван Франко — визначний галицько-український письменник, поет, публіцист, літературний критик і знавець польської літератури, оцінив творчість Сенкевіча подібно до Антоновича. Він писав в 1907 р.:

Генрик Сенкевіч, великий польський представник романтизму, письменник світової слави, геніяльний творець польського шовінізму, який

успішно отруїв душу польського народу. У своїй відомій трилогії 17 ст. він представив усіх сусідів Польщі як дикунів, а поляків як високоцивілізований, героїчний народ. Козаки-українці, шведи, німці (хрестоносці) — всі брутальні, жорстокі розбійники. А поляки — рідкісні взірці чесности, надлюди великої фізичної сили.<sup>28</sup>

Цитована оцінка Сенкевіча вичерпно не віддзеркалює ставлення Франка ані до поляків, ані до Сенкевіча, бо там, де він розглядав проблеми польської літератури, не входячи в національні питання, він цинив творчість Сенкевіча досить високо.<sup>29</sup> Але Франко був політичним діячем, і в галицьких умовах, де місцева влада була в польських руках, український діяч не міг оминати конфлікти й зіткнення, часто навіть дуже прикрі. В останньому десятиріччі минулого ст. в Галичині дуже загострилася політична боротьба під час періодичних виборів до місцевих управлінь. Під час тієї боротьби і всупереч попередньому домовленню Польська народна партія (Polskie Stronnictwo Ludowe) зірвала наявні домовлення з українськими народниками і підтримала рідний націоналістичний бльок. Від часу тієї першої "зради" польських союзників (1890 р.) критичний погляд Франка на польське суспільство почав підсилюватися. Він висловлювався про це на сторінках українських, віденських газет і навіть польського *Кур'єра львівського*, співредактором якого він був. Франко твердив, що занепад польської держави виявився так багато бруду, зіпсуття, безхарактерности, запродавства, цинізму, що молоде покоління поляків ще довго було змушене віддихати цією зіпсуютою атмосферою,<sup>30</sup> хоч рівночасно удари, які впали на польський народ пробудили його до життя. Від часу занепаду польської держави на протязі ста років поляки виявили стільки жертвенности, стільки відданости боротьбі, що здивували навіть ворогів своєї справи, спромоглися розвинути своє мистецтво, науку, літературу, дали геніяльну трійку поетів: Міцкевіча, Красінського, Словацького.<sup>31</sup> Проте польська культура, та й усе суспільство, має серйозну хибу: відірваний від життя романтизм. Франко твердив, що навіть політична діяльність поляків здійснюється під "безпосереднім впливом народної поезії", що це з "великих народних поем" зароджувалися такі "зусилля" поляків як повстання 1831 р., конспірації в Галичині і в Познаньському, партизанський рух Залівського і Конарського, рухи 1846-1848 рр.<sup>32</sup> Невдачі не знеохочували поляків, бо вони віддавна винятково "вперті в засвоєванні лекцій історії".<sup>33</sup> Переконання польської інтелігенції, що простий народ "також болісно відчуває втрату своєї польської пишноти (polsische Selbstherrlichkeit), Франко вважає "наївністю".<sup>34</sup> Навіть така кривава лекція як різня Шелі не витверезила поляків і шойно після 1863 р. їхній романтизм дещо пригас і поступився:

критичнішим поглядам. Найбільшим успіхом цивілізації останніх 20-ти рр. в Галичині Франко вважав зростання польського й українського національних рухів, хоч на тому шляху було багато перешкод. Його рішучим ворогом була польська шляхта, а якщо йдеться про освіту народу, консервативно-клерикальна, обскурантична, націоналістична. Він твердив, що шляхетчину якоюсь мірою має в собі кожний польський інтелігент, бо — незалежно за кого він себе вважає — консерватор, прогресист, демократ чи навіть соціал-демократ — раніше чи пізніше стане проти селян і, залежно від своєї політичної приналежності, буде дивитися на них як на "робочу худобу" чи темну масу, яка потребує опіки, або врешті, на соціал-демократичний зразок, як на "реакційний елемент", який чим скоріше "перетравиться" і шезне, тим краще для прогресу.<sup>35</sup> Так консервативна шляхта перетворилася властиво в "лідера і представника" всієї польської інтелігенції в Галичині.<sup>36</sup> Слідом за Драгомановим Франко докоряв полякам за їхнє вперте прагнення відбудувати свою державу разом з українською територією, хоч українці неодноразово виявляли нехіль до співжиття у спільній державі,<sup>37</sup> закидав полякам, що вони викидають з підручників для української молоді тематику боротьби її народу за національне, релігійне та суспільне визволення,<sup>38</sup> також прищеплюють польській та українській молоді переконання про вищість польської культури, а рівночасно "нижчість" руського народу, відсутність у нього "культурно-творчих здібностей".<sup>39</sup> Одним словом, Франко публічно закидав польському суспільству націоналізм. Польська реакція була гостра. Негайно заатакував Франка журналіст Тадеуш Романовіч, закидаючи йому полякожерство, очорнювання польського народу в "чужому" середовищі (стаття Франка була надрукована у віденській газеті), натякав, що Франко підступно проник у польське суспільство, щоб діяти на його шкоду.<sup>40</sup>

В 1897 р. відбулися чергові, найбурхливіші з усіх вибори до галицьких управлінь. Виборчі зловживання та фальшування відбувалися майже відкрито. Поліція стріляла в збуджених селян. Поранених, убитих і заарештованих, здебільшого українських селян але й польських було сотні. Це потрясло Франка: "Весь злочин і захована десь глибоко в крові погорда до простого люду, до закону та правопорядку галицько-польських заводіак виплила тоді на поверхню води немов олія".<sup>41</sup>

Тоді Франка як "радикала" не допущено на професорську посаду у Львівському університеті. Багато близьких і дорогих йому приятелів-поляків порвало з ним стосунки. Самітній, невиліковно хворий, засмучений Франко друкує у віденській газеті *Die Zeit* статтю "Ein Dichter des Verrates" (Поет зради)<sup>42</sup> в якій на підставі аналіз *Гражини*, *Конрада Валленрода*, *Сьвітезянки* та інших творів

Адама Міцкевіча намагався доказати спеціальну схильність "геніяльного польського поета" до підступу та зради. Ця аналіза кінчається ствердженням, що "сумне становище народу, який без застереження вважає такого поета своїм найбільшим національним героєм і пророком та годує нові покоління отруєними плодами його духу".<sup>43</sup>

Багато хто старався пояснити цю атаку визначного українського автора, бо його ставлення до Міцкевіча, як перед атакою, так і пізніше, було повне захоплення та подиву (деякі з критикованих ним творів він пізніше сам переклав на свою рідну мову). Вже згаданий вище український історик Грушевський, мабуть, правильно вважав, що з допомогою цієї статті Франко кидав понад голову Міцкевіча "оскарження в зраді та підступі не тільки на адресу польських керівних верств, але також польської галицької інтелігенції".<sup>44</sup>

Франко багато років пізніше, заохочуючи своїх земляків співпрацювати з поляками, рівночасно остерігав, що це справа дуже тяжка. Він сам "мабуть був єдиним українцем, який працював серед поляків, не зрікаючися своїх національних поглядів", але під кінець зазнав невдачі.<sup>45</sup> "В хвилину розпуки я кинув камінь у провалля і відсунувся набік... Додам тільки, що як напочатку, так і потім, я не відчував ні зернини ненависти до польського народу, до того що в ньому гарне, ясне, шире й справді людське".<sup>46</sup>

Від 1897 р. польський націоналізм набув інші організаційні форми, бо постала Національно-демократична партія (Stronnictwo Narodowo Demokratyczne) так звані ендеки. Українське питання все було об'єктом зацікавлення провідників цієї партії. За словами Романа Дмовського, провідного ідеолога ендеків, українець "не має ні почуття тієї політичної індивідуальності, яка може розвинути тільки в разі існування держави протягом століть, ні чіткої свідомості своїх відрубних політичних інтересів (...), ні навіть уявлення, як повинна та самостійна Україна виглядати — його ідеал — то, властиво фраза, якій життя не дало змісту і яка постала через наслідування інших".<sup>47</sup> Керуючися принципом, що загальна боротьба народів і національностей є явищем природним, проповідуючи потребу керуватися національним "егоїзмом", ендеки почали безпардонну боротьбу з українським рухом.

Поштовхом для нового загострення польсько-українських взаємин був у 1902 р. загальний, повний драматичних моментів страйк хліборобів у Східній Галичині. Економічний конфлікт набрав форм національної суперечки. Між поляками в ширенні ненависти до українців не абиякі заслуги мав ендецький пресовий орган *Слово поляка*,<sup>48</sup> а соціалістичний *Пшедсвїт* виступив в обороні українських селян, атакуючи ендеків, але відмежовуючися від

українських націоналістів, цього "українського варіанту наших націонал-демократів".<sup>49</sup> Популярний галицький ендецький місячник, призначений для селян, *Поляк* так розтлумачив читачам обставини конфлікту:

тому, що польський народ є справедливий, хоч нас є більше в Галичині і нам належить влада, русини мають рівні з нами права. Вони щоправда нарікають, що їх утискують, але такий самий утиск мусить терпіти польський селянин від шляхти й уряду. Тільки тому, що польський селянин господарніший, освіченіший, відважніший, він собі краще дає раду, а русин недбайливий і лінивий, а крім того, неук, не вміє боронитися.<sup>50</sup>

Далі в статті стверджується, що причиною конфлікту є "глупота і жадливість русинських політиків".

Не всі, зрештою, опінії були такі однобічні та примітивні. Вільгельм Фельдман, історик і публіцист соціалістичних переконань, полемізуючи в 1902 р. з націоналістичними поглядами національної демократії, писав:

Русинів ми цілком не ідеалізуємо (...) Їх національний характер має не одну несимпатичну прикмету. Для розвитку тих прикмет була одна головна причина: неволя (...) викривлює вона й нівечить душу так само переслідувача, як і переслідуваного. На східних окраїнах виріс тип польського королевича і безмежно пасивний тип русина, немов би створеного приймати накази і... не виконувати їх (...), рятуючи себе від ворожого тиску прикметою невільника — хитрістю, щоб, кінець-кінцем, коли міра зла вже починає кипіти, вибухнути страшним бунтом невільника".<sup>51</sup>

Фельдман думав, що ці національні прикмети русинів віддзеркалюють загалом "сумне обличчя" Східньої Галичини, якого немає в Західній. Усунути ці прикмети може тільки діяльність українських радикалів, які вже мають у цій царині значні досягнення.

В 1908 р. вийшли друком приповідки та прислів'я українського народу,<sup>52</sup> які, відома річ, творилися протягом довшого часу. Ось фрагменти, які стосуються до поляків з нашою або українського видавця інтерпретацією в дужках.

Поляк чи заяць — все одно (полохливість поляків).

Поляків на світі (колись) не було, всі народилися від русинів (поляки виводяться з русинів-ренегатів).

Сидить поляк під корчем і їсть гівно "копачем". Прийшов русин та й каже: фе, а поляк каже, давай ще (ненажерливість, захланність поляків).

Польські шляхи, німецькі портки, жидівське набоженство — то все блаженство (поганий стан доріг у Польщі).

Яку Польщу ви тут наробили (польський розгардіяш, безладдя).

Де двоє ляхів іде, там стежка пуста, а де поріг — там перевіз (поляки дають дорогу один одному, перед входом пропускають один одного — (перебільшена, штучна чемність).

Як з ляхом розмовляєш, тримай камінь за пазухою (поляк є підступний, будь з ним обережний).

Лях на лопатках лежить, а "заб'ю!" кричить (чванькуватий, навіть програвши).

На то є лях, щоб бив, а хлоп, щоб терпів (лях — то пан, а русин — селянин і такий правопорядок).

Посунься, ляше, бо то все наше (захланність поляків).

Саме ім'я його негідне — лях.<sup>53</sup>

Шість приповідок висловлюють тільки ненависть до ляха, задоволення, коли його б'ють і мордують. Добродушних або іронічно-добродушних приповідок на тему поляків у збірці немає. Вибірка така вимовна, що не потребує коментарів.

Польські дослідження про українців у період Першої світової війни узагальнив, та ще можна б сказати, підвів під наукову базу професор історії економіки у Львівському університеті Францішек Буак. З огляду на проникливість деяких його спостережень, на елементи влучної історичної прогнози, цитуємо їх майже повністю, з дуже малими скороченнями:

Руська народна культура багатша й скристалізованіша, ніж польська (наприклад, виняткове значення в житті українців мають народні пісні, такого багатства змісту й естетики, оригінальності орнаментики не зустрічається в інших слов'ян). Мистецтво і поезія відіграють в житті українського народу велику роль, тому вони мають особливий «нахил спокійно сприймати та відчувати» або своєрідно бачити навколишню красу й радіти їй. Тут є деякі паралелі з грецькою та орієнтальною ментальністю.

Русин менше працює, ніж польський селянин, часто бідніший, але його естетичний світ — багатший. Тому денационалізація польських селян, які живуть серед українців, не є рідкісним явищем.<sup>54</sup>

Українська церква — православна і греко-католицька — тісніше пов'язана з народом не тільки своїм особливим літургійним характером, але також соціальним походженням священників, які вийшли з народу і повертаються до народу через своїх дітей.

Русини, як народ, стоять на нижчому ніж поляки рівні суспільного розвитку, в їхній соціальній структурі немає великих розбіжностей. У царині науки, літератури та мистецтва українська продукція, з огляду на економіч-

ний стан, незрівняно нижча — як під оглядом кількості так і якості.

Український народ — це селянське суспільство, яким керує і яке об'єднує кількісно невелика інтелігенція, а передусім духовенство: це пояснює, чому в українській політичній думці переважає радикалізм, а також «запальність і велика брутальність» в політичних змаганнях не тільки з поляками, а може, ще більшою мірою, у внутрішній боротьбі. «Важко сподіватися, щоб у такому суспільстві політичні провідники, які, як правило, не мають ні школи, ні політичної традиції, словом, з огляду культури та політики люди нові, як і сам народ, могли б обійтися без насильства та брутальності в боротьбі за свою святу справу».

Українці — це народ, що знаходиться на шляху культурного розвитку, але їхні надбання, звичайно, ще дуже малі, щоб задовольнити прагнення, що зростають. Українська інтелігенція, яка бачить навколо себе вищу польську культуру з характеристичною для неї фантазією, глибоко відчуває нездійсненість своїх мрій. Свідома свого безсилля, вона голосно нарікає, вболіває й рівночасно піддається тужливій ноті, яка є дуже характеристичною для українського народу, але яка не перешкоджає йому заздрити та ненавидіти польську культуру та поляків, бо за опінією української інтелігенції, поляки зайняли місце, яке належалося їй.<sup>55</sup>

Відсутність вищої культури, її відносна новизна є причиною того, що українці не перебирають у засобах в боротьбі з поляками, як листовно (наприклад, напад Івана Франка на Міцкєвіча), усно (наприклад, справді гайдамацькі ораторські виступи В. Будзиновського<sup>56</sup> у парламенті в 1907 р., брошури, що закликали до страйків хліборобів з явними погрозами вбивства та пожежі), так і практичними діями (авантюри у Львівському університеті). Фізичне насильство, бійки з патиками та навулачки — сьогодні повсякденний хліб руських партій (...); на тисячолюдних щорічних крайових вічах усюди переважають пристрасні та пишні фрази, бо без них було б важко розбудити і потягнути за собою флегматичного і, так би мовити, фізично та духово інертного руського хлопа.

Активність шляхти в польському [політичному] житті збільшує недовір'я українців, веде їх на шлях тотальної опозиції проти всього, що крайовий сейм або Віденський парламент обговорюють і вирішують, навіть проти справ, явно вигідних для них. Все це, мабуть, тому, що руській інтелігенції бракує сенсу державности, бо століттями закріпачені аж до знесення панщини селяни не могли його мати. Не мають вони його й сьогодні, зокрема з огляду на чужу владу, тим більше, що їхня дбайливо плекана історична традиція — це анархічна, козацька традиція, яка не визнає сильної державної організації.

На думку Буяка, наявні історичні течії несприятливі для поляків



у Східній Галичині. Доля англійців в Ірландії, німців на чеських землях і, правдоподібно, в недалекій майбутності також у Верхній Сілезії, схильє до песимістичних прогноз.<sup>56</sup>

Під кінець Першої світової війни Східна Галичина стала ареною збройного конфлікту між українцями та поляками. Під час розпаду Австро-Угорщини українці шляхом державного перевороту захопили 31 жовтня 1918 р. владу майже в усій Східній Галичині, проголосивши Західньо-Українську Народню Республіку, але відразу наштотхнулися на збройну реакцію поляків. Боротьба тривала до червня 1919 р. і закінчилася перемогою поляків. Історію цього конфлікту дуже докладно описав в 1934 р. в своїй книжці Василь Кучабський, борець за українську справу, а пізніше її проникливий дослідник. Подав він також психологічно-суспільні силуети обох сторін, які воювали між собою.

Більша частина кадрів рядових вояків Української [Галицької] Армії складалася з австрійських військовиків. Вони були, підкреслює Кучабський, змучені війною, і українським офіцерам не без зусиль удавалося схилити їх до дальшої служби та військових змагань. Живе в них було відчуття кривди, яку їм заподіяли поляки, для них була нестерпна думка залишитися під їхньою владою, вони ненавиділи свого противника, і в ході боротьби це почуття зростало, але була це ненависть пасивного люду, стримувана ідеологією братерства народів. Бажання пересічного українця обмежувалося властиво наміром вигнати зі своєї землі польську меншість, що панувала над ними, про свою самостійну державу вони фактично не думали.<sup>57</sup> Отже українці не зуміли відчутти ваги історичного моменту, в якому вирішується доля народів на десятиліття, а деколи на століття, а таке відчуття викликає найбільше напруження сил народів, які борються, зроджує героїчні подвиги. Цілком інакше було з поляками. Вони відчували себе народом історичним, панівним. Відбудова Польщі означала для них передусім відновлення їхнього панування. Українців вони вважали за нижчу, чужу, але підлеглу Польщі масу. Не трактували її як рівних. Українські відділи називали бандами, про український рух знали тільки з повісті Сенкевича *Огнем і мечем* — того "шедевра" національного цькування. Отже війна з "українською гідрою" була для поляків надхненням. Відповідною була також їхня поведінка. Всюди, де їх була більшість, вони починали бої самочинно, без вказівок і наказів командування й навіть не дуже продумано, що, зрештою, "притаманне польській вдачі". Щойно під час боїв вони формувалися у військові одиниці. Їхнє командування виявило великі організаційні здібності, зрештою поляки мали достатню кількість офіцерів, тоді, коли українці мали їх обмаль. Вояцтво було дуже емоційне. Характеристичною рисою цілих відділів була насту-

пальна тактика, прямо бравурність, а окремі бійці відзначалися навіть "нехтуванням власного життя".<sup>58</sup>

Міжвоєнний період вніс небагато нових елементів до проблематики, яка нас інтересує, він радше загострив старі упередження і претенсії, додав кілька нових рис до обоюсторонніх портретів. Окрему сторінку польсько-українських взаємин дала діяльність комуністичного руху в самостійній Польщі. Це був витвір з новою, іншою суспільно-політичною ментальністю, тож не можна його тут поминути. Комуністичну партію Східньої Галичини, яка від 1923 р. називалася Комуністичною партією Західньої України (КПЗУ), створили ще в 1919 р. колишні молоді драгомановці, які пройшли воєнне хрищення у вищезгаданій польсько-українській війні. Нова партія почала боротьбу за організаційну незалежність від польського комунізму в рамках Комуністичного Інтернаціоналу (КІ), що, зрештою, суперечило статутіві цієї організації. В листі до Третього конгресу КІ (1921) українські комуністи так характеризували поляків: Східня Галичина опинилася під владою "держави, з якою її пов'язувала тільки традиція кривавої боротьби". А характеризуючи польську інтелігенцію, цей документ зненацька стверджує, що "вся країна поголовно націоналістична та шовіністична" і не здібна бачити далі "шматка м'яса, якого вона має завдяки своїй самостійності".<sup>59</sup> Головний аргумент зводився до твердження, що Польща є пристановищем контрреволюції, отже, Варшава не може керувати революційною боротьбою в Східній Галичині, а дещо пізніше, що польські комуністи не доцінювали або легковажили українське питання. Чотири роки пізніше, коли вже згаданий організаційний конфлікт полагоджено (українці отримали внутрішню автономію в межах Комуністичної партії Польщі), польські комуністи в свою чергу закинули своїм українським товаришам, що, на відміну від інших національних меншостей в їхній партії, вони підозріливі й недовірливі, як то буває зі "широю українською душею",<sup>60</sup> що вони відзначаються організаційним і товариським сепаратизмом.<sup>61</sup> Сварки, дискусії, фракційні поділи між КПП і КПЗУ припинилися шойно в 1928 р. після того як КІ усунув з комуністичного руху тогочасний український провід у зв'язку з його критикою ситуації в Радянській Україні. Після усунення цього проводу вплив комуністів на українське населення в Польщі, перед тим значний, почав танути.<sup>62</sup>

Дуже популярною українською газетою (з великим накладом) в міжвоєнний період було консервативно-ліберальне *Dzina*. Його довголітній співредактор Іван Кедрин, який в тридцятих роках звітував для *Dzina* з сейму у Варшаві і обертався в польських колах більше ніж інші українці, записав свої враження про ті контакти. Про чисто політичні здібності поляків він говорить дуже критично.

Кедрин неодноразово повторював, що "Поляки в політичних справах короткозорі та поверхові, а в національній політиці — повні ігноранти".<sup>63</sup> Поза політикою він був про них іншої думки. Звичайно, він згадує, бували між поляками відомі "україножери", але "назагал поляки відзначаються товариською культурою, і коли вона інколи й навіть часто є назверхньою політурою, все ж сильно полегшує перебування в їхньому середовищі". Багато українців у "своєму суперпатріотизмі" вважають, іронізує Кедрин, що "говорити про польську чи московську культуру і не лаятися — це щось наче національна зрада", що на думку Кедрина, є своєрідним комплексом нижчости. А втім, говорить він далі, "багато українців навчилися з польської культури про Сенкевіча тільки того, що в *Огнем і мечем* він виявився трубадуром шляхетчини і невідомо, що він був автором майстерних коротких оповідань і повісти *Quo Vadis*, перекладеної всіма мовами цивілізованого світу".<sup>64</sup>

Обговорюючи думки визначних представників духового життя українців, які формували світогляд своїх земляків, треба конче звернути увагу на Дмитра Донцова, духового батька українського націоналізму в міжвоєнний період. В колах радикальних націоналістів, зокрема молоді, він неподільно царював над душами. Тому дивним є те, що в публіцистиці Донцова, агресивній тоном і духом, не знаходимо властиво думок про польське питання в галузі, яка нас цікавить.<sup>65</sup> Суперечності з поляками він уважав несуттєвими з погляду майбутніх українських інтересів. Свій полемічний запал він скеровував на російське питання, на Росію, дивлячися на цю державу подібно до того, як змалював її маркіз Астольф де Кюстін в 1839 р.<sup>66</sup> У своїх основних публіцистичних розвідках<sup>67</sup> він тільки мимоходом згадав Сенкевіча, закинувши своїм землякам, що не зуміли створити таких знаменитих для виховання національного духу народу творів, як історичні повісті польського письменника.

Опінія експерта національних справ при еміграційному польському уряді в Лондоні в 1940 р. ілюструє погляди поляків у тих роках. Був ним Людвік Гродзіцький, член Народної партії. В своїй записці для уряду він так схарактеризував поставу пересічного польського жителя Галичини: поляк ділить українців на дві групи:

на розполітикованих провідників-самозванців і на пасивну етнічну масу. Отже так званий спокійний руський народ є, на думку пересічного поляка, покірний, слухняний і можна було б ним найкраще керувати, коли б не ті "проводирі". А проводирем є кожний інтелігент чи селянин, який з ідейних чи матеріальних мотивів почувається свідомим українцем і старається заснувати якусь українську установу, або хоче опанувати якийсь відтенок економічного чи політичного життя для своєї української політичної

групи. Місцевий поляк ненавидить українського "проводиря" і вважає його за нижчу людину під оглядом культурним і товаришським, сміється з нього і його намагань піднести свій культурний рівень, але передусім, він його не знає.<sup>68</sup>

Від себе додамо, що це був погляд не тільки жителів Галичини, бо довгі роки, зокрема дуже інтенсивно в міжвоєнний період, так думала в усій Польщі Національна демократія [ендеція]. На початку тридцятих років обґрунтував цей погляд Єнджей Ґертих, впливовий діяч цієї партії.<sup>69</sup> Ця опінія була дуже поширена і мала найбільше число прихильників. Польський публіцист, що спеціалізувався в цій проблематиці, Александер Бохеньський писав в 1938 р.:

Ви майже не знайдете ні однієї статті, сеймової чи іншої промови, яка не починалася б підкресленням "цивілізованої вишости" польського народу над українським. Преса ширить (...) стихійну ненависть і погорду до всього українського, і звідси йде певне ставлення більшої частини польського народу, яке конче треба змінити задля державних інтересів.<sup>70</sup>

Закликав до цього згаданий вже Ґродзіцкий:

Сьогодні українці на тій території (тобто Східній Галичині — *Я. Р.*) — справжній народ, у західноєвропейському розумінні. Українці мають розвинуту національну свідомість, мають свої національні ідеали, свою історію, врешті, свою літературу і мистецтво з глибокими коріннями в народній психіці. Сьогодні український народ на тих землях має всі, потрібні для нормального розвитку народу й території суспільні класи. Інтелігенція є досить численна. Українці мають великі організаційні здібності, завдяки яким і жертівній праці окремих індивідуумів та всього суспільства заснували кооперацію, яка розвинулася багато краще від польської кооперації.<sup>71</sup>

Це не була опінія тільки однієї людини, подібно бачив справи також вищезгаданий Бохеньський. Були також інші, здебільшого люди ліво-ліберальних переконань, опозиційні до загальнопанівних у державі течій. Їх не було мало, проте, без сумніву, вони були явною меншістю між політично діяльною частиною суспільства, як і усього польського народу. Між сучасними дослідниками існує переконання, що якраз ставлення "низів" стояло на перешкоді порозуміння та зближення з українським народом.<sup>72</sup>

Під час Другої світової війни польсько-українські взаємини дуже погіршилися. Зате на основі проведеного в половині шістдесятих років опиту, можна припускати, що хоч пересічний громадянин не позбувся ще деяких антиукраїнських упереджень, вони не є для нього вже такі гострі й актуальні, як колись. Рівночасно можна

зауважити, що, започатковане тоді жваве зацікавлення інтелігенції обидвох народів, а зокрема польської, з метою кращого пізнання культури та історії сусіднього народу, може свідчити про те, що стереотипи й уявлення з попередніх років вже взято під сумнів і вони не є вже актуальні. Про це посередньо свідчать багато фактів, але вони не належать вже до теми цієї статті.

---

1. Слово стереотип ми розуміємо — як це прийнято в соціології — як усталену думку, відносно незмінну, пов'язану з окресленою традицією, забарвлену емоціями, з деякою дозою перебільшення або викривлення. Обговорення різних інтерпретацій цього поняття див. Адам Шафф, *Стереотипи і людські дії* (Варшава, 1981).

2. J. Kozik. «Między reakcją a kontrewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848-1849» (Краків, 1975), стор. 184.

3. Більш-менш до початку 20 ст. українці в Галичині називали себе русинами. Вживали тієї назви також поляки та німці (Ruthenen). Залежно від контексту, для спрощення розповіді, поруч назви українці будемо вживати також назву русини.

4. St. Koniewicz. «Adam Sapieha (1828-1903)» (Львів, 1939), стор. 340 — цитую за: Я. Козік, стор. 184.

5. R. Rozdolski: «Die Bauernabgeordneten im konstituierenden österreichischen Reichstag 1848-1849» (Відень, 1976), стор. 9. "Der Hass gegen die Lachi (Polen) besteht hier traditionsmässig; er entspringt aus der verschiedenen Nationalität und Religion, aus dem gegenseitigen Verhältnisse des Bedrückten und Bedrückers, und wird auch zum Theile von griechischkatholischen Gestlichkeit aus Hass und Rivalität gegen der Jesuiten in einer Art genährt, die weiter geht, als man glauben mag. «Budemo Lacham holowy rızaty» (wir werden die Lachen um einem Kopf kürzer machen) ist hier schon seit Jahren zu hören. Die Unterthane hörten und hören immer mehr von den Metzeln und Plünderungen gen in den westlichen Kreisen — es wird Mühe kosten, dieselben in Ordnung zu erhalten.

6. J. Kozik, там таки.

7. J. Bilas, «Geschichtphilosophische und ideologische Voraussetzungen der geschichtlichen und politischen Konzeption M. Hrushevskyjs» у «Jahrbuecher fuer Geschichte Osteuropa» (1956, 4), стор. 265.

8. Д. Дорошенко, *Нарис історії України* (Мюнхен, 1966), стор. 146.

9. Е. Горнова. "Ocena działalności Michała Dragomanowa w historiografii ukraińskiej, rosyjskiej i polskiej", «Zeszyty Naukowe WSP Opole» (Ополе, 1967), стор. 55-56.

10. Там таки, стор. 57.

11. Там таки, стор. 56.

12. Там таки, стор. 57. Свої претенсії до поляків у цій справі Драгоманов обґрунтовує в книжці *Историческая Польша и великорусская*

демократія, див. *Собрание сочинений М. П. Драгоманова*, т. 1 (Париж, 1905).

13. E. Hornowa, «Problemy polskie w twórczości Michała Dragomanowa» (Вроцлав, 1978), стор. 19.

14. М. П. Драгоманов. "Євреї і поляки в Юго-западном крає" (першодрук в 1875 р.), *Политические сочинения*, т. 1 (Москва, 1908), стор. 217-267.

15. Чубинський, подібно до Драгоманова (в цій публікації), вживаючи окреслення "наша культура", "російська культура", має на увазі російську культуру і її "відлам" "малоруську", тобто українську культуру, а вислів "наша країна", "Росія" визначає деколи російсько-українську цілість.

16. М. Драгоманов, *Євреї і поляки..*, стор. 263, 270.

17. Там таки, стор. 57.

18. М. Драгоманов, "Восточная политика Германии и обрусение" в *Политические сочинения*, т. 1, стор. 57.

19. Цитую за: E. Hornowa. «Ocena działalności Michała Dragomana...» стор. 29.

20. М. Демкович-Добрянський. *Українсько-польські стосунки в 19 сторіччі* (Мюнхен, 1969), стор. 107.

21. Там таки, стор. 111.

22. Т. Т. Jeż (З. Мілковський), «Ogniem i mieczem», powieść lat dawnych przez Henryka Sienkiewicza, «Przegląd Tygodnikowy» (1884), стор. 15-18, передрук з «Henryk Sienkiewicz. Życie i twórczość. Матеріяли зібрала і написала передмову Яніна Кульчицька-Сальоні (Варшава, 1966), стор. 198, 207.

23. В. Антонович. *Хмельниччина в повісті Г. Сенкєвіча* (Відень, 1917), видання перше 1885.

24. Там таки, стор. 9.

25. Там таки, стор. 12, 19, 25.

26. Там таки, стор. 29.

27. Там таки, стор. 4, 24-25.

28. I. Franko, «Drei Riesen im Kampfe um einen Zwerg» див. «Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewählte deutsche Schriften des Revolutionären Demokraten 1882-1915» (Берлін, 1963), стор. 437.

29. M. Kupłowski, «Iwan Franko jako krytyk literatury polskiej» (Ряшів, 1974).

30. I. Franko, «Poeta zdrady» (Варшава, 1897), стор. 10.

31. I. Franko, «Polen und Ruthenen», див. «Beiträge» стор. 334.

32. І. Франко, *Сучасні польські поети*, див. *Зібрання творів у 50 томах*, (Київ, 1981), т. 31, стор. 385.

33. Там таки.

34. I. Franko, «Polen und Ruthenen»., стор. 334.

35. I. Franko, «Die Bauernbewegung in Galizien», див. «Beiträge»., стор. 286.

36. I. Franko, «Nieco o stosunkach polsko-ruskich w odpowiedzi p. T. Romanowiczowi» (Львів, 1895), стор. 25.
37. I. Franko, «Polen und Ruthenen», стор. 337.
38. Там таки, а також I. Franko, "Die Grosstaten des Herrn Bobrzynski", див. Beiträgen..., стор. 383-384.
39. I. Franko, «Polen und Ruthenen», стор. 338.
40. M. Kupfowski, як вище, стор. 36.
41. Там таки, стор. 42.
42. I. Franko, "Poeta Zdrady", див. «O literaturze polskiej» (Краків, 1979), стор. 60-70.
43. Там таки, стор. 70.
44. M. Kupfowski, як вище, стор. 44.
45. Там таки, стор. 42.
46. Там таки, стор. 43.
47. R. Wapiński, «Narodowa Demokracja» (Вроцлав—Варшава—Краків—Гданьськ, 1980), стор. 44.
48. H. Wereszycki, «Historia polityczna Polski 1864-1918», друге видання (Париж, 1979), стор. 170.
49. «Przedświt» (1902, 6-10).
50. Стаття п. н. "W zaborze austriackim", див. *Поляк*, 2, стор. 30.
51. W. Feldman, «Na Posterunku» (Львів, 1902). Цитата за: «Galicja w dobie autonomicznej». Добірка матеріалів і опрацювання Ст. Кенєвіча (Вроцлав, 1952), стор. 320-321.
52. I. Франко, *Галицько-руські народні приповідки* (Львів, 1908), т. II, стор. 568, 569, 369-370.
53. F. Vujak, «Galicja», т. 1 (Львів, 1908), стор. 83.
54. Там таки, стор. 37-39, 90.
55. В. Будзиновський (1968-1935), український політичний діяч і автор пригодницьких історичних повістей з життя запорозьких козаків з 17 ст. з антипольським забарвленням.
56. F. Vujak, як вище, стор. 91-94.
57. W. Kutschabsky, «Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918-1923» (Берлін, 1934), стор. 48-50.
58. Там таки, стор. 49, 50.
59. J. Radziejowski, «Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy 1919-1929. Wzglowe problemy ideologiczne», (Краків, 1976), стор. 29.
60. «IV Konferencja Komunistycznej Partii Polski. Protokoły obrad i uchwały» (Варшава, 1972, I), стор. 543544.
61. J. Radziejowski, як вище, стор. 78, 93.
62. J. Radziejowski, "Kwestia narodowa w partii komunistycznej na Ukrainie Radzieckiej" «Przegląd historyczny» (1971, 4), стор. 477499, і «Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy», стор. 125.
63. I. Кедрин, "Оплювання революції", в *Розбудові нації*, орган Проводу українських націоналістів, (1928, 7-8), стор. 281.

64. І. Кедрин, *Життя, події, люди. Спомини і коментарі*, Нью-Йорк, 1976), стор. 131.

65. Єдина відома нам думка Донцова про Польщу це писання до німецької влади критика деяких аспектів їхнього проєкту скликання польського самоврядування під німецьким протекторатом під час Першої світової війни. Зміст цієї критики не має зв'язку з нашою темою. Див. D. Doncow, «Gross-Polen und die Zentralmächte» (Берлін, 1915).

66. A. de Custine, «Lettres de Russie» (Париж, 1960), першодрук 1839.

67. Див. додатково на такі праці Д. Донцова: *Підстави нашої політики* (Відень, 1921), *Націоналізм* (Львів, 1926), *Хрестом і мечем, Твори* (Торонто—Нью-Йорк—Лондон, 1967), першодрук 1938.

68. Цитую за: R. Torzecki, "Kontakty polsko-ukraińskie na tie problemu ukraińskiego w polityce polskiego Rządu emigracyjnego i podziemnia (1939-1944)", «Dzieje Najnowsze» (1981, 1), стор. 325.

69. J. Giertych, «O program polityki kresowej» (Варшава, 1932).

70. W. A. Bocheński, S. Loś, W. Bączkowski, «Problem Polsko-Ukraiński w Ziemi Czerwińskiej» (Варшава, 1938), стор. 111, 113, 114.

71. R. Torzecki, "Kontakty"...

72. R. Wapiński, стор. 190.

73. Див. додатково J. Szacki, «Polacy o sobie i innych narodach (ankieta z roku 1956)», *Осrodek Badań Opinii Publicznej i Studiów Programowych PRITV* (1969, 88), стор. 35, 37.



## ЧЕСЬКА ЛІТЕРАТУРА НА СТОРІНКАХ «СТУДЕНТСЬКОГО ВІСНИКА»

М. Антонович

55 років минуло з того часу, коли в Празі вийшло останнє число *Студентського вісника* офіціозу ЦеСУС-у (Центральний союз українських студентів). За дев'ять років свого існування (1923–1931) журнал у деяких ділянках вибився на передове місце серед тодішніх українських журналів. Його редакторам пощастило зібрати найкращих співробітників і завдяки цьому *Студентський вісник* празького періоду, не зважаючи на свій дуже скромний розмір, немов у фокусі віддзеркалював основні тенденції тодішнього не лише студентського, але й узагалі українського культурного та громадського життя.

Серед співробітників журналу ми зустрічаємо професорів В. Сімовича, Д. Чижевського, І. Мірчука, А. Яковлева, Л. Білецького, академіка С. Смаль-Стоцького, С. Сірополка, П. Феденка, О. Бочковського, Ф. Щербину, О. Лотоцького, В. Біднова, якщо згадувати лише представників академічного світу, а також і поетів і письменників О. Олеся, С. Черкасенка, О. Кобилянську, О'Коннор-Вілінську, Ю. Шкрумеляка і молодших — Є. Маланюка, Л. Мосендза, О. Стефановича, О. Ольжича, М. Чирського, Л. Миронюка, М. Гриву (Загривного), Р. Завадовича та інших, визначних літературознавців і журналістів Д. Андрієвського, Луку Луцєва, М. Мухина, Г. Лужницького (Меріям) та багатьох інших.

Фахівці майже всіх ділянок українознавства і тепер ще можуть знайти багато для себе цікавого на сторінках цього журналу. Завдяки Мухину, фактичному довголітньому редакторові *Студентського вісника*, на його сторінках поміщено багатючий матеріал і літопис того, що в той час писали про Україну та українську справу англійські, французькі, німецькі та всі слов'янські народи. Таким чином, хоч *Студентський вісник* і не міг рівнятися з "товстими" журналами, він відіграв важливу роль серед тодішньої української періодики.

Виходячи в столиці Чехо-Словаччини Празі, журнал не міг не звернути уваги на чеську літературу, яка від початку 1920-их рр. переживала новий, небувалий розвиток у незалежній державі. Не зважаючи на те, що розмір *Студентського вісника* був надто скромний (звичайно 32, часом і 20–24 і лише винятково 40 або більше сторінок друку), журнал друкував переклади з чеських поетів і письменників або статті на теми чеської літератури.

*Студентський вісник* мав два етапи — до початку 1925 р., коли він виходив на шапірографі і був присвячений виключно студентській проблематиці, і в 1925-1931 рр., коли він виходив друком і охоплював усі сторінки багатогранного українського життя, не занедбуючи, однак, і студентської діяльності (української і міжнародної). Силою обставин ми говоритимемо про цей другий етап. Крім того, не заторкуємо тут зовсім теми "президента Масарика", оскільки цій темі треба було б присвятити спеціальну увагу, настільки всебічно її трактовано на сторінках журналу.

У *Студентському віснику* зустрічаємо українські переклади таких чеських поетів як Петра Безруча (два вірші, 1925, ч. 7, стор. 23-24, пер. Шкрумеляка), Отакара Бржезіни (два вірші, 1925, ч. 11, стор. 2-3, пер. Шкрумеляка), Антоніна Клаштерського (1930, ч. 11-12, стор. 1, пер. Л. Мосендза), Йозефа Сватоплука Махара (1931, ч. 3-4, стор. 2, пер. Є. Маланюка) та з чеської народної поезії (1931, ч. 1-2, стор. 1, пер. О. Стефановича).

Поети, переклади яких друкували на сторінках *Студентського вісника*, переважно ще були тоді живі, хоч це й не були вже молоді початківці, а загально визнані авторитети чеської літератури. З другого боку, не зустрічаємо перекладів молодих чеських поетів (Вітеслава Незвала, Ярослава Сайферта, Франтішека Галаса, Йозефа Гори та інших), які тоді виходили на арену і стали пізніше загально визнаними поетами. Це торкається також чи не найздібнішого з них рано померлого Їржі Волкера (1900-1924).

Можна було б подумати, що молоді тодішні українські поети не знали цієї молодшої генерації своїх колег-чехів. Та цьому суперечать переклади прозових оповідань Волкера, які з'явилися на сторінках *Студентського вісника* ("Дідусь", 1928, ч. 11-12, стор. 7-9, пер. П. Стефуранчина, і "Листоноша", 1929, ч. 7-10, стор. 9-13 в перекладі Л. З.). Коли ми не зустрічаємо перекладів поезій цієї молодшої генерації чеських поетів, причин треба радше шукати в тенденціях та ідейних спрямуваннях цих поетів. Молода чеська поезія у новоствореній Чехо-Словацькій республіці розвивалася під впливом "прогресивних", лівосоціалістичних чи й комуністичних ідей. Ці ідеї силою обставин були зовсім чужі молодим українським поетам-студентам, які ще вчора зі зброєю в руках боролися проти комуністичного ворога й знали його краще, ніж ідеалістична чеська молодь. Лише Сайферт, якому пощастило пережити червону дійсність у Чехо-Словащині, змінив своє ставлення до більшовизму. Незвал, який невдовзі відійшов від комунізму, розвивався далі своїм власним шляхом у фарватері т. зв. "поетизму", використовуючи елементи футуризму, дадаїзму та французького сюрреалізму, визнаючи гасло "l'art pour l'art", а це не могло відповідати тодішній студентській молоді, яка так боляче відчувала втрату незалеж-

ної української держави й мріяла про її відродження.

З прозових творів чеської літератури, крім двох згаданих вже оповідань Волкера, зустрічаємо на сторінках *Студентського вісника* оповідання Ярослава Груші "Утоплений" (1926, ч. 2, стор. 14-17, пер. Септімус) з першої збірки оповідань письменника *Modré z lebe* (Блакитне з неба); Франтішека Ксавера Шальди (1867-1937), одного з найвизначніших чеських літературознавців, а водночас непересічного поета та прозаїка, "З років упадку" (1927, ч. 1-2, стор. 26-28, пер. Ю. Ігоркова); видатного члена "Literární skupiny" (Літературної групи) Лева Блатного "Два Аякси" (1927, ч. 5-6, стор. 24-25, пер. В. П.), а також визначного чеського поета і прозаїка Віктора Дика "Перший" (1929, ч. 11-12, стор. 14-21, пер. Костянтина Чеховича).

В зв'язку з цим, у порівнянні з перекладною поезією, чеська проза в *Студентському віснику* робить сучасніше враження. Це торкається не лише молодих прозаїків, але й старіших віком, як Дик чи Шальда. Зрештою, Шальда був основоположником новітньої чеської літературної критики та чеського есею, отже, не зважаючи на свій вік, як літературне явище, в 1920-их рр. він був дуже модерний, сучасний, молодий.

Рівень цих перекладів дуже нерівний і залежав від перекладача. Переклади Маланюка, Стефановича, Мосендза і деякою мірою Шкрумелюка загалом добрі, часом дуже добрі, чого не можна сказати про переклади прозових творів, у яких часто зустрічаємо чехізми, впливи західноукраїнських говірок і взагалі ненормативні слова та вирази. Однак не можемо забувати, що українська перекладна література, яка заслуговує та таку назву в повному значенні цього слова (очевидно з нашого теперішнього погляду і наших сучасних вимог) народжувалася дуже повільно від останніх десятиліть минулого століття (П. Куліш, М. Старицький, В. Самійленко, М. Славінський, І. Франко, Л. Українка та інші), а фактично "вбилася в колодки" шойно в 1920-их рр. Це вже після Другої світової війни стали можливі такі явища, як серійні переклади зі світової літератури українською мовою на відповідному рівні.

В 1920-их рр. жанр прозових перекладів з чужих мов зазнав особливої уваги неоклясиків та інших перекладачів. Переклади романів Джека Лондона, що їх здійснював у 1920-рр. Освальд Бурггардт, уважали тоді важливим етапом у перекладній літературі. Тож і переклади чеської прози в *Студентському віснику* треба розглядати під цим поглядом. У всякому разі це було розширення об'єктів і в рамках цього їх і треба розглядати.

Крім перекладної літератури, тодішня українська студентська молодь, яка мала літературні зацікавлення, звернула увагу на

чеський літературний розвиток і його критичне осмислення. Чеському літературознавству присвячена, наприклад, стаття "Літературні космополіти" П. Чимчикевича (1925, ч. 8, стор. 11-14), в якій автор обговорює дві традиції, два річища, якими проходив розвиток чеської літератури перед Першою світовою війною, тобто а) національний (Сватоплук Чех та ін.) і б) космополітичний, представниками якого були Ярослав Врхліцкий, Ян Неруда, Юліус Заєр та ін. З приводу смерти визначного автора чеських історичних романів Алоїса Ірасека (1930 р.) обширну статтю про нього написав Чехович (1930, ч. 1-4, стор. 20-26).

Поряд з тим у *Студентському віснику* часом вміщували критику на твори чеського письменства, зокрема, коли вони якоюсь мірою торкалися України. Вкажемо тут на критичний огляд роману Йозефа Копти *Třetí rota* (Третя сотня). Оглядач, чи не Мухин (?), з цієї нагоди взагалі розглянув т. зв. легіонерську літературу (про чеських вояків на Сході Європи), включаючи Рудольфа Медека, Ярослава Гашека та інших. У відділі бібліографії та рецензій Луців докладно обговорив основний твір Яна Махала *Слов'янські літератури* ч. I-II (1926, ч. 9-10, стор. 62-64). Третій том цієї праці обговорив коротко, мабуть уже хтось інший (Мухин?) значно пізніше (1930, ч. 11-12, стор. 30).

Окреме місце на сторінках *Студентського вісника* займає відділ чеської шевченкіяни. Ця ділянка досить багата. У 111 річницю народження і 64 роковини смерті Т. Г. Шевченка Луців написав статтю "Голос чеської критики про Шевченка за його життя" (1925, ч. 3, стор. 15-21). Наступного року цей самий критик склав бібліографію чеської шевченкіяни, зібравши разом 68 позицій, включаючи три словацькою мовою (1926, ч. 3, стор. 42-44). Очевидно це дуже неповний реєстр, але то була перша спроба в цій галузі. У тому ж самому числі Луців опублікував також статтю "Шевченко у слов'ян" (стор. 3-5). Махал, чеський дослідник слов'янських літератур і сам за молодих років поет і письменник, який на грані 1880-их рр. переклав думу про Самійла Кішку та кілька українських народних пісень чеською мовою, подав спомини про Шевченкові святкування в Празі, зокрема 1914 р. (стор. 2-3).

Такі головні моменти, пов'язані з чеською літературою та чесько-українськими літературними стосунками (за винятком праць про Т. Г. Масарика) на сторінках *Студентського вісника*. Цим, очевидно, не вичерпуються переклади з чеської літератури в той час. У цій галузі працювало багато поетів і письменників, які друкували свої твори в інших журналах. Крім названих тут авторів, у першу чергу треба згадати блискучого перекладача Славінського, два переклади якого включили до Антології чеської поезії її редактори Г. Кочур і М. Рильський (Київ, 1964), а саме з Сладека і

Бржезіни. На жаль, до антології не включено Пелішека, вірші якого зокрема вдавалися Славінському.

Беручи до уваги скромний розмір *Студентського вісника*, треба визнати, що чеська література викликала не аби який інтерес тодішньої української студентської генерації в Чехо-Словаччині. Вона хотіла ознайомитися і познайомити інших з літературним життям народу, в країні якого опинилася. Водночас обговорені твори показують, що українських студентів приваблювало новіше чеське письменство, зразки якого вони вибирали відповідно до своїх естетичних смаків і світоглядних переконань. Це не означає, що вони уникали соціально загостреної тематики, як показують переклади оповідань Волкера та інших.

## СПОМИНИ З 1930-ИХ РОКІВ (II)

*Іван Коломиєць*

Коня я залишив Петрові. В нього майже все сконфіскували. Залишилася тільки стара шакапа, яку він підвішував до бантин у конюшні, бо слаба була сама встати. Петро дав мені 12 крб дрібними грішми. Я хотів придумати, куди мені йти, куди діватися. Не плянував же наперед. Думалося, що може не торкнуть, може щось зміниться. Ну, й змінилось. Не допомогло мені вчасне сплачування податків. Тут було задумане щось інакше; було задумано знищити вільного хлібороба, працьовитого хлібороба, українського хлібороба, бо чогось росіян не душили.

Став я серед двору, стою як укопаний, не рухаюся, так наче мене хтось укопав по самі коліна, тулуб наче хоче бігти, а ноги не несуть. Дивлюся на Петра, а він на мене. Тоді Петро якось жалісно крикнув: "Біжи, йване, біжи! Біжи на Білики!" Так, треба на Білики, там залізниця, там станція, там поїзд є. Тільки на Білики. Далі від хутора поїздом. А ноги так і вросли, й ніяк не вирву їх із землі. Зібрав усі сили, вирвав такі ноги з землі й тільки чувся Петрів голос: "Біжи, йване, біжи...".

Добрався на Білицьку станцію. Вскочив майже з розгону в вагон і не знав, куди цей поїзд їхав. Заплатив кондукторові зі штрафом, а рано вже був у Конграді. Довелося мені тинятися цілий день, аж поки настиг другий поїзд. Виявилось, цей ішов на Дніпропетровське. До Дніпропетровського приїхав уночі. На вокзалі переночував до ранку, прямо на пероні між багатьма такими, як я, в сірках, із переляканими очима. Розбудив мене страшний свист і сопіння паровозів. Це перший раз я віч-на-віч із таким великим містом на станції, забитій переляканими та непереляканими людьми, лайкою та метушнею на вузькому пероні.

В цьому місті я був не раз із Оверкієм, коли ми торгували свиньми з ковбасниками, але це було десь на краю міста, заїжджали підводою і то хутко тільки продамо й відразу ж на хутір. Тепер я потрапив у самі легені, які дихають брудним повітрям, змішаним із лайкою, криками та сопінням паровозів.

Я перейшов на другий перон, де було більше таких, як я, так само одягнених, як і я, й так само пришулених, як я. Я навіть картуз

---

Продовження з попереднього числа.

насунув на очі, як вони. Та все одно мені здавалося, що всі на мене дивляться й усі знали, що я з-під Кобеляків, і тепер тільки догадувалися з якого хутора. Одне тільки мене різнило від них, що майже всі вони були з клунками, а я з порожніми руками. До мене підійшов старенький дядько й тихо шепнув: "Що ти тут робиш? Це ж етап! Тікай!" Я не знав, що таке етап, але добре зрозумів, що таке "тікай". Догадався, що це не моя компанія. Як обкусаний, вибрався за вокзальні ворота на вулицю. Хотів рвонутися й бігти та подумав, що це не в кукурудзі, отже, почав помалу обмірковувати свою долю й майже вголос собі сказав: "Втихомирся! Думай, Іване, думай, ти ж не дурний, проходиш сім років у школу". Але про що думати? Грошей нема, документів нема. Раптом згадав, що залишився єдиний порятунок: знайти сестру. Почав пригадувати адресу. Вулиця називалася чийсь прізвищем, і то чийсь знаним прізвищем. Так, так, Ульяновська, бо пригадалося, що Ленін, сучий син, так називався, як ще був смертним. Числа будинку не знаю. Але дурниці. Як вулицю знаю, то хату знайду. В мене мозок торохкотів одним словом: Ульяновська, Ульяновська... Боявся не забути.

Від вокзальної площі попрямував я по Пушкінській. Потім вийшов на Проспект Карла Маркса. Дуже уважно придивлявся до написів і запам'ятовував усі повороти, бо думав: як не знайду сестри, повернуся на станцію й десь далі. В голові проходила якась буря. Думав про дітей, про Марусю. Я не сумнівався, що в них забрали все, коли дізналися, що я втік. Це було знане, заведене у висильний порядок. Мені самому захотілося їсти. Корж, якого Петро сунув у сіряк, я з'їв у Конграді, а тепер шкодував, що не переломив надвоє. І так я доблукав до Гірничого інституту. Питатися не наслідювався, бо запримітив, що тут не всі говорять як я. Потім насмілювався підійти до дядька з підводою, який віз вугілля. Виявилося, що то був старенький жидок, і я собі якось подумав, що не всі вони в комісарах, деякі й вугілля возять. Він мене скерував на дорогу, і я знайшов Ульяновську вулицю. По Ульяновській я дійшов до Садової й тут пригадав, що ковбасні Пастернака та Сухобрюсова були на Садовій. Я почувався жвавіше, бо знайшов той будинок, де ми з Оверкієм продавали свині Пастернакові. Ковбасні вже не було. Тоді відшукав будинок, де ми торгувалися з Сухобрюсовим і де завжди запивали могорич. У дворі жили двоє стариків. Я запам'ятав їхнє прізвище Крутікови, вони завжди постачали горілку на могорич. Старого не було дома, була тільки стара. Я почав розпитувати про Панька Жука та мою сестру Лізу чи, бува, не знає таких на Ульяновській. Як не описував, як не розмальовував, не допомогло. Стара порадила мені піти до хлібного лотка. Продавиця знала всіх, хто купує там хліб, бо Ульяновська та Садова були приписані до цього лотка. Прийшов я до лотка. Людей

не було, ще не привезли хліб. Привітався з товстенькою рудою продавщицею. Виявилося, що вона знає їх на вигляд, знає, що живуть вони на Ульяновській, тільки не пригадає числа, деь шоста чи сьома хата від лотка. Вирішив постукати у двері шостої хати від лотка. Двері відчинилися, на порозі стояла моя дорога сестра Христина (ми її чомусь кликали Ліза). Вона остовпіла, потім ахнула, впала мені на груди й гірко та голосно заридала: "Ванічку мій! Братіку мій!" Ліза в нас була найменша ростом, мій Жорж у неї вдався. Вона хлипала й ридала, а її сльози обмочували сорочку на моєму голоднім, запалому животі. Я був виснажений, перевтомлений подорожжю та голодом. Уже три дні нічого не їв, а спав покурячому, на станціях.

Так я знайшов собі притулок. Та стало клопотати мене інше, про що я було трохи забувся, коли думав про хліб. Коли думаєш про хліб, усе інше якось забувається. Згадалося все те, що я покинув на хуторі: Маруся, діти, сестра та старенькі батьки. Толі тоді було три роки, а Жоржику тільки пів. Все це залишилося на Марусиних руках, на її шиї. Знав, що хліб на відкритті ввесь забрали, але було досить позакопуваного зерна в садку та в ровах. Маруся знала кожне позакопуване місце. Думаю, хоч і ризикувато, але якось будуть відкопувати. Хоч тих, кого ловили з закопаним хлібом, висилали на піски під Кобеляки або прямо на Урал без пере-садки.

В Лізі я перебув деь зо два тижні. Пробував прописатися, але без документів нічого не виходило. Знайшов працю, де можна було робити без документів, на товарній станції. Ця праця мала спеціальну назву "з-за воріт". Цим фахом найбільше займалися "вурки", "блатні" та "денатурники", коли їм доходило до скруту. Я й собі заломив козирок на картузі, підняв комір своєї сірчини й трохи скривив рота. Тоді підійшов до бригадира, підкосив одну ногу й виструнчився на другій, точно як робили вурки. Мене без жадних слів зарахували до бригади вантажників разом з вурками та блатними. Один із золотим зубом виявився педерастом, чого я спершу не міг уторопати, бо я ж з хутора. Тоді я запитав у когось, чого той чіплявся до мене так ласкаво. Мені прямо пояснили, чого він до мене так підмашувався.

На нашій праці треба було вивантажити вагон вугілля чи вагон мішків із якимсь там гамузом. Для того беруть 5-10 душ за ворітьми. Коли вони зробили роботу, кожний дістає по п'ятірці в зуби і — бувай здоров — ми тебе не знаємо й не знали. Силу робітників "з-за воріт" використовувало начальство залізниці, котре займалося масовою крадіжкою. Вже пізніше, коли я став вагарем, я запізнав сам це шахрайство, бо практикував його теж для покращення харчових та матеріяльних умов, або простіше, робив те, що



робили всі у "шасливій країні рад", — тобто крав.

На праці "з-за воріт" я проробив три тижні. Я назбирав 30 крб, але на харчі не витрачав, бо харчувався в сестри та й трохи крав на станції, на праці. Тоді я вирішив поїхати в Маріюпіль. Там були знайомі з хуторян, мої ровесники. Але в Маріюполі було ще гірше з пропискою. Тяжко було знайти квартиру. Маріюпіль був набитий людьми моєї долі. Тоді я повернувся до Дніпропетровського й знову пішов працювати за знайомим фахом "з-за воріт". Це було найпростіше. Я майже почав звикати. І хто зна, якби не залишив жінку з дітьми, може в урки перейшов би.

Одного дня на "прохідній" (де перевіряють дозвіл на роботу) я запримітив об'яву на стіні, де шукали за вантажником. Під об'явою був підпис "відділ кадрів, голова Є. Буряк". На другий день об'ява ще висіла. Я вирішив піти до "відділу кадрів". Чогось відчувалося, що людина з таким прізвищем може бути своєю, одним словом хотів себе якось перекопати, що Буряк мене не заарештує, а "Буряков" міг би.

Відділ кадрів містився в будинку біля пошти разом із багажним складом. Я зайшов до бюро, але там нікого не було. Я запримітив відчинену квартиру у великому вікні дубового прилавку. Зважився підійти. За вікном, за великим столом, засланим зеленою повстиною (це було тоді модно), сидів гарний уродою молодий чоловік, бльондин, з такими блакитними очима, яких я ще зроду не бачив. Було йому не більше 30 років. На моє кахикання він підвівся й підійшов до квартирки. Я побачив, що він був без правої руки. Він перший запитав: "Что ви хотите?". Я відразу ж здогадався, що він не був корінним городянином і заговорив до нього по-українськи. Мені здалося, що, коли я заговорив, у нього ще дужче посиніли очі, а волосся ще краще розляглося на розумному чолі. Я сказав, що бачив заяву й хотів би влаштуватися на ту роботу, і запитав, чи не міг би я поговорити з товаришем Буряком. Йому, мабуть, сподобалося, як я вимовив слово "Буряком", і він двічі повтрив: "Буряком, Буряком". Він відкрив усе вікно й неначе учитель нахилився до мене, пояснюючи, що він — Буряк не від рослини, а Буряк від бурі. Я не тямив, на що він натякав. Стало якось лячно, і я вже хотів тихенько попрашатися, але передумав. Мені раптом захотілося розказати комусь усе: що я не маю документів, що я втік із хутора і що мені треба якунебудь працю, будь-яку, аби працю. І шойно я хотів відкрити рота, як він мене випередив: "Знаю, знаю, що ти не маєш документів, знаю, що втік і, мабуть, жінка й діти є. Прийшов за роботою? А скажи, чи ти воював, бо я воював. Бач, ось праву віддав, і то за Україну." Він з докором ткнув на куксу. Я стояв, слухав, м'яв картуз. Здавалося, що картуз меншав і скоро з нього буде сипатися дрантя. Буряк продов-

жував про свій героїзм і тільки коли він побачив, що в мене виступив на лобі піт, він сказав: "Прийшов за роботою. Роботу дістанеш, мені якраз треба одного. Ти, мабуть, бачив об'яву." Він мене почав оглядати як купованого коня. Помацав сіряк, подивився на чоботи. А тоді якось наче сам до себе: "Мабуть, із хуторських, бо сіряк добрячий". Він навіть не питає, чи я хочу ту роботу й не розказував, що то за робота. Тільки запитав, звідкіля я був, чи є якась "бумажка" (документ). Я сказав, що з Кобеляків і маю дозвіл тільки на працю "із-за воріт". Він дав мені папірець і сказав: "Завтра тебе припишуть до бригади вантажників". На маленькому папері з печаткою і підписом тов. Є. Буряка було зазначено, що "Іван Коломиєць прийнятий робітником вантажником на дворове розвантаження багажа. Записати до бригади за рекомендацією Є. Буряка". З цього часу я став постійним робітником-вантажником у бригаді серба Андрейчича. Пізніше я дізнався, що Андрейчич був білорус, але вмів по-сербськи й чогось під цим ховався.

Помаленьку все почало впорядковуватися. Я приходив на роботу й пересував лантухи по 10 годин денно. Я й далі був без документів, тільки мав маленький прапірець із печаткою та підписом Буряка. Цю дорогоцінність я носив на шнурочку на шиї, щоб бодай вурки не витягли, бо мене вже два рази облапали в трамваї.

Одного дня я посмілішав і сказав Андрейчичеві, що в мене вурки витягли документи. Андрейчич порадив зачекати пару днів, а тоді піти до відділу кадрів, бо часто "совісні" вурки підкидають крадені документи під двері відділу кадрів. Отже, від Андрейчича жадної користи не вийшло. Я з острахом, але з великою рішучістю пішов до Буряка. Його не було, натомість, була якась дівчина. Сказала, що начальника немає. Буде завтра після обіду. Вона записала моє прізвище.

Йдучи додому, я почав думати, що буде, як там є ще якийсь начальник, крім Буряка. Тоді дізнаються, що я не маю документів, і пошлють мене на етап, бо на станції я бачив ці етапи "бездокументних" кожного дня. Вже від трамваю я повернувся й ще застав дівчину в бюрі. Тоді я запитав у неї, як називається начальник. Вона відповіла, що відділом кадрів завідує тов. Євген Миколайович Буряк. У мене наче камінь відвалився з грудей. Я бігом погнав додому, не чекаючи на трамвай.

Другого дня я застав Буряка в бюрі. Він сидів там само, коли я його бачив перший раз, тільки тепер я знав, що в нього немає правої руки, що він не Буряк від рослини, а Буряк від бурі, від вітру, й це, мабуть, для нього так само важливо, як для мене документи. Він поманив мене пальцем і я пішов за прилавок аж до столу. З шухляди він витягнув грубу реєстрову книгу, від якої я зомлів (я вже звик мліти, коли бачив грубі книги). Буряк поводив по

сторінках пальцем, тоді блиснув на мене своїми блакитними очима й гучно закрив грубу книгу. А з мене лив холодний піт. Він трохи протягнув до мене шию й спроквола вимовив по складах: не-ма-є. Тоді написав щось на папірцеві, закрив у коверт і сказав укинути той ковертик до скриньки, де написано "для публікації". Взяв я той ковертик і думаю: кидати чи тікати? Але чого ж так над людиною знущатися? Чому просто не сказати: "Іване, ти заарештований, марш на етап", і на тому був би кінець. Та почав я трохи міркувати: якби Буряк хотів мене спровокувати, то не довірив би ковертика, а покликав би міліонера, й на тому був би кінець Іванові. Я рішив зробити, як він мені казав, і почав пригадувати всі молитви, які я знав, і навіть псалми Давидові, які знав напам'ять, бо змалечку читав на "часах" у церкві. Й укинув я ковертик у вказану скриньку і, здавалося, що все моє життя вмістилося в ту маленьку скриньку. Вкинув і чекаю.

Перечекав я чотири тижні. Схуд і почорнів від пережиття. Нарешті, викликали мене в район міліції аж у Нижньодніпровське, де питали всяку всячину: де та коли народився, де хрестився, де працюю, чи був "допризивником". Усе це списали та сказали: "Йди". А я питаю: "А як же з документами?". Та відповідь була проста: йди та йди. Ну, я й пішов, тобто не пішов, а мертвяком поплентався. Міркую собі: тікати чи вже ждати тут на місці обуха? Я навіть і запитав себе про це вголос. На Донбас! Тільки на Донбас! — майнуло мені. Завтра на Донбас! Під землю, тільки під землю, під землею, кажуть, документів не питають!

Але Ліза та її Панько мене відмовили, тож я й вирішив довірити своє маленьке життя Бурякові, бож він (як я собі подумав) не "Буряков".

Минуло кілька тижнів. На станцію, де я робив, надійшли документи, за які я мусів розписатися. Я чув, правда, що, коли йшли розписуватися за документи, то відтіля частенько не поверталися. Думав я, думав і гадав про Буряка, та вирішив таки піти, бо він був таки інший, якийсь наче людяніший, ніж інші "товариші". Буряк, як я дізнався пізніше, воював за Україну в Петлюри й так зумів примазатися до влади, що за загублену на війні проти більшовиків руку сам Будьонний причепив Бурякові орден. Перший раз я довірився людині не розумом, а інстинктом і не помилився. Буряк допоміг сотням урятуватися від арештів і етапів, але у 1937 р. Єжов і його знайшов.

Документи були заадресовані на станцію, бо я там був тимчасово прописаний як житель товарного вагону на пакгавзі ч. 2. В вагоні я тільки спав, коли залишався на понаднормову працю. Всі листи на станцію переходили через відділ кадрів прямо до Буряка. З документами життя повеселішало. Я почав трохи

нишпорити по місту. Став ходити в кіно, відвідувати театр та вистави. На моїх документах стояло моє ім'я та прізвище, бо часто треба було брати документи, які давали. Так зі Щербини зробили "Щербинов". Із мого шкільного товариша Івана Годяка зробили "Годякова", а Андрій Жиленко став "Жиловим", тобто відразу росіян трохи побільшало. Такі транскрипції робили без найменших вибачень. В мене в прізвищі тільки змінили "и" на "і" і я став Коломійцем, замість Коломийця, як нас кликали на хуторі. Тоді до дрібничок не прискіпувалися, аби тільки не чіпали, а там хай звуть як хочуть, або, як у нас казали: "аби в піч не пхали". Це був час, коли за людьми безнастанно полювали, як за звірями, яких треба було для чогось знищити, хоч не знали, для чого. Мене чомусь не чіпали. Робив як каторжний по десять годин на день і часто залишався понаднормово безплатно, щоб заробити довір'я в начальства, мене навіть в "ударники" записали.

До родини я не обзивався вже майже з рік. Через сестер Маруся знала, що я в Дніпропетровському, влаштувався на працю й уже трохи грошей приберіг. Мені дуже кортіло відвідати хутір і чимось допомогти, та не хотів себе видавати, бо мої сліди ще не дуже притрусилися. Крім того, я довідався, що на хуторі знайшли закопаний хліб у двох місцях. Забрали зерно, батьків стареньких і Марусю з дітьми вигнали з хати й усе розпродали голоті. Про це розказав мені Самарський із Гнатом Гнидою, котрих я пізніше через Буряка влаштував на працю в Дніпропетровському.

Самарський розказував, як Марусю забрали до кооперації в Жилівці, де її допитували про закопаний хліб. Тоді зняли чоботи, забрали свитку й пустили додому босою й голою, а було це в лютому. Зерно знайшли тільки в двох місцях, а в решті закопаного Маруся не призналася. Було ще закопано десь із п'ятнадцять пудів кукурудзи в рові та по мішкові ячменю під трьома берестками в нашого сусіда Василя Михайловича Коломийця (мого однофамільця). П'ять мішків проса було закопано під п'ятьма кислицями в дикому садку. Все це ми з Марусею позакопували вночі. Заздалегідь ховали, бо вже видно було, що плянували виморити хлібороба голодом. Заморити хлібороба голодом на його власній землі звучить неймовірно, але для тих бісів, що були при владі, не було нічого неймовірного. Коли ми закопували зерно, батько, мати та сестра сміялися з нас, мовляв, невже ж до зерна все забирають. Але забирали все до зерна. Маруся неначе ворожка, яюсь відчувала, що треба навіть у степу позакопувати, бо казала: "Чую, якась велика біда буде, буде страшна смерть". У льоху ми склали буряки, картоплю, редьку, кавуни та кабаки поховали в полову. Коли прийшли нас трусити, задовольнилися тим, що й так усього було багато, тож менше доскіпувалися, чи ми щось не приховали.

Я збирав усе, що було можна, з харчів — свою пайку хліба, суху рибу та все, що можна було зберегти. Переслати не було як. Перешлеш, а в сільраді, чого доброго, відберуть, та ще й прискіпують, від кого. Хотів я у вихідний пробратися на хутір, щоб побачили мене живого, але боявся, бо якраз Буряк улаштував мене в школу на курси вагарів. Я провчився шість місяців, не кидаючи праці. Після праці йшов на чотиригодинні виклади. По закінченню школи мене призначили на постійну працю вагарем на товарній станції. Праця вагаря не дуже складна, але й не дуже проста. Вагар відповідає за прихід і відхід товару та вантажу, за розвантаження та навантаження вагонів, а часто цілих ешелонів. Я виконував свої обов'язки без великих труднощів. Треба було мати своїх довірених вантажників, які чесно ставилися б до товару, і таких вантажників треба було не раз нагороджувати краденими продуктами, які пізніше списували як "пропажу до прибуття". Все відповідно до принципу: "злодій на злодієві сидів і злодієм поганяв".

За успішне закінчення курсів вагарів мені дали два тижні відпустки, перед тим як почати працю за придбаним фахом. Я поїхав до Бердянського, щоб купити якихось харчів. Там я купив кілька сухих чабаків та вудженої тюльки. Поїздка до Бердянського забрала майже тиждень. Повернувшись до Дніпропетровського, я змайстрував дві скриньки з дикти з ручками та шкіряними завісами. Тоді я склав усе, що придбав із харчів, і першим поїздом поїхав на Користовку. Тут просидів цілий день, бо не було поїзду на Білики. В Користовці була страшенна скупченість людей. Майже самі селяни вешталися з перону на перон, і з кутка в куток. Куди вони їхали, вони й самі не знали, аби лише кудись їхати, подалі від страшного місця, куди насувався голод. Кожного перевіряли, а коли хтось не мав квитка, виганяли зі станції. Коли ж у кого був квиток на Курськ, Москву чи Мінськ — квиток забирали й виганяли зі станції. Я примістився біля вхідних дверей зі своїми великими "чемоданами". Квиток був уже закомпостований. Раптом мої "чемодани" привернули увагу одного контролера квитків. Він мене запитав: "Куди їдеш і що везеш?" Я показав квиток, посвідку про закінчення курсів і відпустку за успішне закінчення курсів. Контролер нічого не сказав, навіть підпоміг мені винести один ящик на перон. Користовка — вузлова станція, і туди з'їхалося багато людей з усіх усюд. Звідсіля йшли поїзди на Курськ, Орел, Москву та Мінськ із пересадками у Харкові. Людей — сила-силенна. Куди не глянеш, кругом люди — у вагонах, на вагонах і під вагонами із дорогоцінними клунками. Мене й тут шастя не покинуло, шастя було в моєму залізничному квиткові та посвідці про закінчення курсів. А, крім того, я ще тримав п'ять карбованців

готовими в руці, яких я всунув як хабаря носільникові, котрий примостив мене в доброму вагоні, і я рушив на Білики.

Не пам'ятаю точно числа, але знаю, що це було по Різдвяхних святках 1932 р., коли я приїхав на станцію Білики до сходу сонця. На станції були купки людей, і я відразу впізнав по них, що вони тікали від голоду. Вони чекали потягу на схід, у задріпану Росію по хліб. Потяг, яким я їхав, продовжував свій маршрут на Харків, Понари, Курськ, аж до Москви. Вагони були набиті людьми, і в Біликах мало хто сів. У Біликах я почав питати про підводу на наші хутори, але ніхто в мій бік не їхав. Десь під обід я перекинув свої скриньки через плече й рушив у дорогу на хутір. Мені й тут поталанило, наздогнала мене парокінна бричка зі Щорбівки. Від Щорбівки тільки три кілометри до хутора.

Пройшовши перший кілометр, я відчув тягар своїх "чемоданів". Мотузку врізувався в плече. Я вирішив відпочити. На моє щастя, трапилась знову підвода на Іванівку. За шість рублів мене дядько підвіз аж у Жилівку. Від Жилівки до хутора було якихось півкілометра. Але ті два кілометри до Жилівки ми їхали десь більше двох годин. Коні ледве пленталися. Назустріч ішли люди на Білики. Це не були люди, а тіні в дранті, худі — аж почорнілі, дехто з клунками, а то просто голірuch.

Коли я надійшов до хутора, вже смеркало. Пустилася лапата віхола. З'явилися темні плями хутора, наче ось-ось я торкнувся причілка хати. Ворота були відчинені, в конюшні зняті двері. Одна комора була розібрана, а в другій була вивалена стіна. У загонах — ні дверей, ні віконців. Хата була не рушена, і я зупинився перед нею, як перед храмом, і перехрестився. Стояла ще клуня і звід (журавель) над колодязем. Навколо був безпорядок, і все позамітувано снігом. Не було ні слідів, ані ознак життя, я думав, що попав у мертвий двір. У хаті шойно засвітили каганець, і хтось його умошав на вікні. Крізь маленьку латочку замерзлого вікна я впізнав довгу бороду свого батька. Я зайшов до хати.

В хаті було повно людей. Відразу я нікого не впізнав, окрім батька. Всі вони якимось виглядали однаково: скручені в бублики зі шкляними очима. Мене огорнув страх. Спочатку ніхто не второпав, хто ж я саме був. Я пройшовся аж до покуті, де тіпалося манюсінське світло лямпадки, і аж тоді на мене кинулася Маруся. В хаті зчинився зойк, крик і голосіння моєї матері.

Я не буду згадувати тих радощів, солодких і гірких сліз. Діти якимось хором верещали. Їх було п'ятеро: Толік, Жоржик та троє Уляшиних — моєї сестри. Ладимира Пороха розстріляли в Полтаві, а Уляша пішла десь, нікому нічого не сказавши. Ванько, Дунька та Олексій залишилися в пустій хаті, і їх Маруся знайшла напівпухлими. Вона забрала їх до себе, сказавши: "Може якось виживемо".

Я почав розпізнавати, хоч це не так було легко в світлі каганця. Це не були люди, а якісь позаземні істоти з гострих кісток, туго обтягнуті темною шкірою. Вони почали мене впізнавати й усі кинулися на мої валізи. Живилися вони не людськими харчами; терли кору з клену та змішували її з вівсом, якого Маруся виміняла за останній свій теплий платок у селян у Павлівці. Діти були ще живі і то дякувати мішкові цукрових буряків, які Маруся виміняла теж у Павлівці за останні батькові чоботи ще з військової служби. Маруся тільки повернулася з Нехворощі, звідкіля вона принесла напівжитньої хлібини, виміняної за батькові шкіряні рукавиці. Бідна ходила аж 25 кілометрів за куском хліба, щоб урятувати дітей від голодної смерти.

Як я зайшов до хати, то побачив, що Толя сидів із дідусем на лежанці, Жоржик був на печі з бабусею, а Маня, моя сестра, сиділа з Уляшиними дітьми на полу. Що робила Маруся, я не пригадую, але вона перша кинулася мені в обійми. В печі топилосся. Хата була якась страшна, наче пекло. Такої хати я ніколи не бачив, хоч ця хата вистояла понад сто років, і в ній колись, крім щастя, радощів та добра, нічого не було. Тепер я стояв на покуті й плакав. Плакав уголос разом із тіннями кісток, обтягнутими темною шкірою.

Харчі, які я приніс, довго не протрималися, бо було восьмеро людей, восьмеро дуже голодних людей.

Після поцілунків і міцних обіймів я вирішив піти шукати закопане зерно, хоч і був нівроку втомлений. Нагода була найкраща, йшов густий сніг, який мав затрусити сліди. З великими зусиллям я знайшов один схов у малому садку біля колодязя. Разом із батьком та Марусею ми відкопали лантух ячменю. Я старанно загорнув яму, а далі сніг зробив своє. Правда, вже й не треба було так боятися, бо в людей уже "викачали" все до зерна, та й багато померло та порозбігалосся. Сам актив теж не подавав ознак життя, бо й у них "повикачували", нікого не поминули. Коли ще хтось тинявся, не давали спокою допитами: а чого ти ще живий і з чого живеш? Якби я не настиг, то й моя родина вже вирішила була здатися. Мене наче Бог приніс у слухну годину їх урятувати...ПХ

Коли ми відкопали ячмінь і принесли в хату, моя сестра Маня та всі діти біля неї стояли на колінах і усердно голосно молилися до ікон на покуті, які ще не забрали. Маня підвелася, а діти так і стояли на колінах, як кам'яні ляльки, й тільки блискали оченятами в світлі каганця. Я на них подивився, схопився за голову й гірко голосно заплакав, кричучи: "Світе ти проклятий, нелюди прокляті!"

Я почав задумуватися над майбутнім: чи залишитися з ними й разом конати тут, чи чекати на те, що спіткало Павла, Марусиного брата. Питали, питали, з чого він живе, а тоді посадили всіх на віз, відвезли на станцію й звідти на Урал.

Моя відпустка добігала до кінця. Залишилося тільки три дні. Коли спізнюся на роботу в Дніпропетровському, піду під суд. Я перебув ще один день і за порадою батька зібрався в дорогу. Я залишив трохи грошей Марусі, за які батько радив купити якусь кожушину (бо все забрали) а він тоді з того зладнає щось Марусі, і вона з Жоржиком поїде до Дніпропетровського й так хоч одну дитину врятує від смерти. А якщо пощастить, то повернеться й забере Толика, бо зараз нема його в що вбрати. Ми так і вирішили.

Я допоміг батькові зладити сякі-такі валяночки з ряднини та кожушок і десь опівночі вислизнув із хутора на Білики. Дорога була виїжджена саньми, і я тюпцем, невздів коли й прибіг на станцію. Квиток мені видали з Біликів на Користовку, а з Користовки на Дніпропетровське. Потяг спізнився, а в мене часу обмаль, спізнитися не можу. Я вирішив вскочити на товарний потяг із рудою. Так я доїхав аж до П'ятихаток, де спіймав пасажирський на Дніпропетровське. Приїхав вчасно й прямо з поїзда пішов на роботу.

Мене призначили вагарем на "перевалку" — так звалася та частина станції, де вивантажували вугілля, дерево й усе, що було валовим товаром. Праця не була фізична, і в мене відібрали одну пайку хліба. Перед тим я отримував півтора кілграма, а тепер тільки 400 грамів на день. Коли видавали харчові картки, я вирішив записати ще трьох утриманців. Для цього я виклопотав у Буряка посвідку, сказавши йому, що жінка з дітьми приїжджає. На утриманців давали по 200 грамів. Отже, я отримував аж ціле кіло хліба. Почав знову задумуватися, як улаштувати життя, коли приїде Маруся з дітьми. Страшно на себе сердився, що не забрав із собою сім'ю, але не було можливо. Залишалися тільки години, раховані години, інакше тюрма. Мене мучило те, що на хуторі харчів було тільки десь на місяць із таким кагалом. Крім того, всіх хто ще був чогось живий вивозили на Урал, уже навіть і до колгоспу не просили "проклятих куркулів". Загине родина, загинуть діти, а вони ж такі малі.

Незабаром із Маріюполя приїхала ще одна моя сестра Настина, в село Ломівку під Дніпропетровським. Для мене це було як "пришествіє Христа", я мав куди зайти й горем поділитися. Думав, може в неї приміститься Маруся з дітьми, але виявилось, що квартира в неї була маленька, і я мусів шукати приміщення в місті десь ближче до станції. Місто кишіло від жертв голоду, які вже пухли й доходили чогось найчастіше коло залізничного двірця. Тут доходили прості селяни, колись заможні хлібороби. Тих, які ще пленталися з місця на місце, підбирали, навантажували на машини та вивозили поза місто, дуже часто в Жандармську балку на смітник. Відтіля не поверталися до станції, до життя, відтіля не було вороття.



Час ішов, і ось-ось мала приїхати моя Маруся з діточками. Минуло три тижні, а їх не було. Почали роїтися думки: а може їх вивезли на піски, а може туди, куди запроторили Павла, до Кара-ганди? А може хтось із батьків захворів? Вони ж старі, батькові сімдесят п'ять, а мамі сімдесят, якщо хворі, їх не покине.

Після роботи я ганяв по всіх закутках міста, шукаючи квартири, бо таки сподівався Марусі з дня на день. Наганяєшся по місті, а тоді прийдеш до хати, чогось з'їсиш, візьмеш голову в руки й думаєш: "Чи з мосту краще, чи під поїзд лягти, чи когось убити, щоб хоч знав за що мучишся отак". Такі думки тривали недовго, бо я знав, що є жінка й діти, і я мушу тягнути ярмо, бо я не сам у цій упряжі. Тисячі й тисячі, якщо не мільйони, бачу на станції ще навіть нещасніших, ніж я. З думання залишається пусте місце. Тож знову збираюся і йду на полювання за квартирою.

Я вирішив спробувати інший куток міста на другому боці Дніпра, де, казали, що є більші шанси на квартиру. Це була ділянка, де жили здебільша бідні переселенці з Амуру, ті, що відбували строк заслання, між ними було багато мордвинів. Здається, саме через цих виселенців і назвали це місто Амур-Піски. Це селище було недалеко заводу "Комінтерн" і близько від Ломівки, де жила сестра.

Спершу пішов я до сестри в Ломівку. Від залізничної зупинки на Ломівку треба було йти через кладовище. Була ніч, а мені ні трішечки не було страшно, що я йшов через кладовище. Навпаки, я почувався як у сбе дома, наче між своїми. Мені здавалося, що я був один із тих, що в землі. А потім собі подумав: які вони шасливі, не мусять шукати квартири, бо вже її мають; до них не приїжджає жінка з малими дітьми... Над ними тільки вітер, якого вони не відчувають. Їм не потрібні ні документи, ні посвідки. Щасливі. Й раптом мені захотілося стати звичайною купкою землі, яку називають гробиком. Голова думала, та ноги керувалися якимсь звірячим інстинктом, бо є жінка, є діти... Прийшов я в Ломівку, де жила сестра Настина. Думки про живу сестру, яка була старша за мене і з котрою я провів найбільше дитячих років, ці думки повернули мене в живий світ, шастя якого я зазнав у дитинстві, коли ми з сестрою жили в безтурботному дитячому раю. На душі повеселішало. Захотілося жити, бож мені ще тридцятки не було, жінка — золото, а діти такі маленькі та милі. Я почав дуже любити своїх гарних хлопчиків. Навіть почав уявляти, що я — Тарас Бульба і пошкодував, що не назвав їх Андрієм і Остапом.

За дверима чекала сестра з простертими руками. Це було наче доторкнення до живої води. Я оживав, сміявся й жартував, а жартувати я вмів і любив. Почав розпитувати, чи не зустріла когось із наших країв, чи не чула про Марусю та батьків? Чи не натрапила

бува на якусь квартиру? А вона, бідна, почала скаржитися на свого чоловіка Лаврентія Коржа, непросипного пияка. Це було в вихідну неділю, бо, пам'ятаю, на другий день, без ніякого повідомлення приїхала Маруся з сестрою Манею та Жоржиком. За мною, мабуть, ще ходив Бог, я вирішив переночувати в Настини, яку ми називали Нацею, бо Лаврентія не було вже три дні дома, десь пиячив, і мені стало жаль її саму лишати.

Десь обідньої пори хтось постукав у двері, я вже збирався йти. Наця пішла відчинити двері, думаючи, що то був Лаврентій. Коли відчинилися двері, на порозі стояли сестра Маня та моя Маруся з Жоржиком, прив'язаним до спини білим простиралом. Крізь відкриті двері з подвір'я дихнуло якимсь райським повітрям. Я обхопив Марусю з Жоржиком, і мені захотілося разом непомітно покінчити життям, бо я знав, що нас усіх чекає. Часто радість може бути кінцем страждання, і мені захотілося вже більше не мучитися.

Переборовши всі свої погані думки у вибуховій несподіваній зустрічі, я мимоволі почав міркувати про суттєве, про приміщення, про життя в цьому для них незнаному світі. Прибули вони до Дніпропетровського в лютому 1933 р. Лютували морози. Маруся відв'язала Жоржика, бо, каже, щось він не ворушиться. Виявилось, що він тільки заснув. У замішанні плачів та обіймів я відразу не помітив, що не було Толі. А де ж Толя? — подумав я собі. Я боявся запитати, бо, не дай Боже, щось сталося. Жоржик уже сидів на ліжку, виторопивши булькатенькі оченята, й нічого спросоння не міг уторопати, дє він є й чого плачуть та голосять. Він, схожий на дівчинку, був худий як кучерява лялька, яку не цілком напхали ватою. — А де ж Толя? — врешті, боязко запитав я.

Толю залишили, не було як забрати, бо не було в шо вдягнути, а до того він дуже ослаб. Тато сказав, щоб Маруся з іншими виїхала без нього, а вони тим часом підгодують його й зладнають якусь одежину, продовжувала вона оповідати, а тоді може через когось доставлять його в Білики на станцію. Але як вони їхали сюди, вона зрозуміла, що такий задум був страшнуватий, бо в Конграді бачила, як забирали дітей, які самі тинялися по станції. Отже, вона вирішила, що повернеться й привезе його сама, врешті, йому ж тільки шостий пішов.

Маруся почала розповідати про те, що сталося за той час, коли я їх востаннє відвідав. Від того часу минуло майже півтора місяця. За слізьми не могла довести своєї повісти до пуття.

Третього дня, після того коли я їх відвідав, Марусю викликали до сільради. Вимагали здання хліба. Ніде з сільради не пускали. Зняли з неї свитку й примусили сидіти біля відкритих дверей, аж поки вона не признається, де закопаний хліб, і вони допоможуть відкопати. Того зерна, що я відкопав, вистачило тільки на тиждень.

Активісти вирішили перевірити, з чого вони живуть. У ступі знайшли якісь залишки ячменю й вирішили, що вони живуть із закопаного хліба. Конфіскували ступу. Маруся подумала, що признання не врятує, отже, краще не признаватися. Коли признатися, то те саме, що напроситися на висилку. Відпустили її аж о другій годині ночі. Коли вона прийшла додому, в хаті було смутно, діти спали, батьки з Манею сиділи на лежанці й пошепки молилися. Горів лойовий каганець. Після цілоденного допиту на холоді Марусю всю трусило, дзвеніло в голові. Коли забрали її до сільради, вона ще нічого не їла. А з поверненням, хоч би як хотілося їсти, не було чого. Тато дав їй кусок якогось маторженика з вівса та сої, якого, як він казав, він видобув з-під стріхи. За його словами там було ще три таких куски. В стрісі було безпечніше, ніж десь по запічках чи коминах, бо "буксирні бригади", організовані з "комнезамів", приходили вдень і вночі. Вони навіть із печі горшки витягали, виливали з них вариво й дивилися, з чого варять їжу. Маруся пробувала розмочити той маторженик та, не спромігшись полупати, заходилася його гризти. Діти почули шарудіння й прокинулися. Олексій, один з Уляшиних дітей, пішов у Білики просити та й не повернувся (пізніше він опинився в Кременчуцькому дитбудинку). Маруся розім'яла один зварений буряк у юшці, дала потроху дітям, вони заспокоїлися й заснули. Але що ж завтра з ними буде? — подумала вона. Маруся обернулася до печі й тихо заплакала, щоб ніхто не бачив. Каганець кволів і тріщав як крига у голоморозь, догоряв останній лій. Після того присвічували соломкою на припічку, не було ні лою, ні олії.

На другий день вона умовилася з сусідкою Іванихою Білицькою піти в Царичанку. До Царичанки від нас вісімнадцять кілометрів. Коли йшли до Царичанки, була гарна година, а коли поверталися, зірвалася завірюха. Маруся виміняла хлібину та квартиру олії за ремені наритника зі срібними заклепками, які тато беріг на горищі під кроквами. Коли повернулася, було десь близько півночі, і дома всі пораділи. Всі замість до ікон, молилися до неї, як до Бога. Всі були раді, не так харчам, як їй. Маруся була за "постачальницю", була закладницею, і коли б не повернулася, всіх вивезли б із хутора на піски або просто на Урал. Її безнастанно тягали до сільради та "виконкому" за різні виконання хлібоздачі, а в хаті — ні зернини. Тієї самої ночі вона відважилася будь-що-будь викопати кукурудзу в найдальшій схованці від хутора в старому рові. Вона знаходилася під старезною кислицею в одному місці, яке точно знала. Схов був мілко захований, і Маруся не чулась, коли клунок лежав у хаті на лежанці. Поки ще в печі топилася, вона висушила зерно, якого була добра мірка. В хаті зерно тримати страшно, тож шойно зібралася світати, рішила піти в комуна, яка містилася на Манджелієвому хуторі. Там був вітряк,

вона подумала, що може вблагає мірошника змолоти їй зерно. Так уже хотілося з'їсти із меленого борошна. Якби ступа була, може й не пішла б. А то сконфіскували ж попередньо і як якусь орудію повезли в сільраду з конвоїрами. Якось вблагала дядька, і він їй одним засипом змолів. Подякувала дядькові, цілуючи йому руки, і вийшла з клунком із млина за хутір у степ. Гульк, а слідом біжать двоє чоловіків чи парубків. Маруся навтікача. Сама слаба, а тут ще й клунок з пуд важить. Бачить вона, що не втече. Кинула клунок, а сама відбігла й сіла за купку гною. Була хурделиця, і невідомо чи примітили її, чи ні. Марусині переслідувачі схопили клунок і повернулися з ним до хутора в комуни. А дома на неї чекали як на Великдень із паскою. І от Маруся ввійшла в хату з опущеними руками, з замерзлими сльозами на хустці й не могла вимовити ні слова. Маруся плакала, тато, мама й Маня плакали, а дітлахи як кошенята дивилися на них скляними очима, оторопіли спочатку, а тоді й собі почали верещати, хоч їм ніхто нічого не казав. Уся надія була на той клунок, це дало б їм можливість ще якийсь тиждень пожити. Маруся нагріла окропу, розмочила останній кусок ячмінного маторженника й дала дітям, дорослі ж випили окропу з розім'ятим кормовим буряком і полягали спати.

Оверкій, чоловік Марусиної сестри Мілиці, тікаючи з хутора, залишив коня в нашій стайні. Невідомо, чого він його залишив, він тільки називався конем. Це було щось на драбину схоже, обтягнуте шкурою, коростяве й без шерсти. Маруся заходилася його відгодувати. Назбирала кукурудзи, вигрібла сушняку з-під снігу в садку, понашморгувала насіння з будяків, лободи та шириці. Тоді замішала це все й зробила пойло, бож бідна конячка жувати не здолає. За два дні кінь став на ноги й трохи повеселішав на очах. Задумала Маруся поїхати в Нехворошу, велике село, де організували радгосп і де так не душили як хуторян. Її не пускали й не радили їй їхати, — конячина не доплентається, — казав тато. А потім змонтували якусь упряж із мотуззя, запрягли бідну конячину в саночки, і Маруся рушила в дорогу. Переночувала в Великій Маячці в братів Ганни Коломийчихи, нашої сусідки-однофамільниці. В них було трохи сіна, і Марусина конячина за ніч стала коником. Він навіть тихенько заіржав, коли вона його запарягала, дякував їй, що врятувала його від смерті. І Маруся далі рушила до Нехворощі. За своє вже найостанніше лахміття виміняла мішок картоплі, чвертку олії та яшну хлібину. На зворотному шляху з Нехворощі потиснув мороз, закрутила така пропасницька віхола, що від себе на руку нічого не було видно. Марусин кінь змерз і заслаб, не хоче йти, хоч криком кричи. Став і вирішив, що тут він буде кінчати своє життя. Коні це роблять, коли в них далі немає сили. Маруся почала його манити картоплею, і так крок за кроком він розрухався і нога

за ногою доволік санчата до хутора. Тато зустрів Марусю коло воріт. Він випряг коня й позаносив багатство в хату. Мерзла картопля нагадувала волоські горіхи й подібно торохтіла. Дітей нагодували смаженою картоплею на олії, а самі їли варену. Вони похворіли від мерзлої вареної картоплі. Був кусочок ячмінного коржа, якого вони по черзі гризли й запивали окропом. Цей корж і окріп урятували їх, бо мерзла картопля здувала до смерті.

Наближався кінець. Останні коржі з-під стріхи поїли. За два дні як Маруся була в Нехворощі, багатьох забрали на висилку. Батьки звернулися десь до Марусі: "Ану, піди, Марійко, до Грицька Біличенка, дізнайся, які там новини по хуторах ходять". Маруся зайшла до Семена Павловича. Добрий був чоловік. Жив біднувато, але чесно. Не кинувся в "комнезам". Семениха якраз витягла пиріжки з печі. Пиріжки, хоч і були яшні, але з меленого борошна, а пиріжків із меленого борошна Маруся вже давно не бачила. Семениха дала два пиріжки. Маруся заховала за пазуху, дітям, каже, тоді вона дала їй ще два. Стало вечоріти. Маруся зібралася пішки додому. По дорозі її наздогнали сани. На санях сидів Грицько Колінько та ще двоє, яких вона не знала. Підібрали на сани й повезли до сільради як арештантку. Як Маруся не бідкалася, як не просилася, як не плакала, вони навіть не ворухнулися, сиділи, як кам'яні баби. Привезли й укинули її в "холодну", де було вже кілька людей. Відразу ж після Марусі вкинули туди Настю Москалівну з Жилівки та ще якогось здорового незнайомого бородатого дядька. Це були заборговані хлібоздатники, котрі, хоч і доходили вже з голоду, а хліб здавати мусіли.

Опівночі почали заарештованих викликати на допити. Викликали подекілька разів, щоб вимучити безсонням. Питали те саме: де закопаний хліб, якщо немає закопаного, чого ти ще живий? Признайся, бо все одно дізнаємося. Пробыла Маруся там цілу ніч. Чоловіків повезли на Бутенки (станція), звідкіля відправляли на заслання, а Марусю з Настею пустили аж в обідню пору.

Після допиту минув цілий тиждень, і їх ніхто не займав. Всі харчі вичерпалися. Маруся хотіла відкопати просо, яке було приховане за хатою, але стояла помірна погода, і було тяжко приховати сліди. Надходив кінець. Діти почали підпухати. В хаті можна було почути тільки крик і стогін дітей, а їх було аж четверо. Маруся з татом наполягали на тому, що б не було, викопати просо. Мама з Манею противилися й казали: "Хай краще тут усі помремо, ніж на пісках на Уралі". Нарешті всі погодилися. Тато змайстрував довге свердельце, щоб точно дізнатися, де закопано. Приробили до лопати держак, дочекалися вечора й пішли на розшуки. Йшов дрібнесенький сніг. Вони вийшли з хати й прислухалися, неначе на

полюванні. Кругом було тихо. Прямо крізь сніг батько вертів землю, шукаючи м'якого місця, де лежав мішок. Ми шукали свій хліб, від нас захований. Не вірилося, що не могли знайти м'якого місця. Вже думали, що хтось підслідив і викрав. Раптом провалилося свердельце. Відгорнули сніг, розкопали ямку. Тато так уміло випробував свердельцем, що ямка була завбільшки в мішок. Хутенко витягли мішок, ямку зрівняли, а тато зробив штучну віхолу віником. Знак зник.

Втягнули мішок не проса, а золота в хату. Всі були перелякані. Всі дивилися на мішок як на забиту людину, з якою не знали, що робити, бо вбили, не хочачи. Просо розсипали по торбинках та по вузликах і порозтикали по запічках та попід стріху на дворі й на горіші поза крокви. Батько притаскав із комори товкач, у якому колись товкли сіль для худоби. Вичистили трохи рашпилем і почали товкти просо на пшоно. Потім швиденько розпалили в печі та наварили кандьору (так звали куліш без сала). Почали спухати животи. Але знову спаслися окропом. Дітям треба було силою окріп вливати, бо кричали від болю. Просо почало їх піднімати трохи на ноги.

Просом харчувалися з тиждень. Товкли в товкачці на борошно разом із шулухою й пекли млинці. З засушеного кропу робили присолену юшку, а тоді вмачали млинці в цю юшку, й воно було схоже на потапці. Коли вийшло просо, треба було знову відкопувати. Залишилося ще десь два чи три схови.

Одного вечора до хати зайшла Ганнуся Коломийчиха, яка повідомила, що нашу родину призначили на висилку. Її взяли до сільради на роботу, вона там якраз стіни підмазувала й почула розмову про те в конторі. Просила, щоб нікому не казали, що від неї довідалися.

Батько (Трохим Коломиєць) був дуже розсудливою людиною. Він усе своє життя жив більше розумом, ніж ручною працею. Перед революцією він на хуторі тільки любив улітку бути, любив займатися садком, а хутір, тобто землю, здавав у оренду за сніг. Уся родина жила в Котівці Нехворощанського району, де він мав "монополюку" і завідував волосною поштою. Вже перед самою революцією, коли майже всі порозходилися з дому, він продав монополюку і поштовий дім і переїхав на хутір господарювати. Тато казав: "Якщо втямиш щось зробити розумом, то чого руки мусять думати про мозолі". Він завжди думав наперед, навіть у хазяйстві в них було все розплановане на папері, і він знав де, що й в якому куточку посіяно чи посаджено. Тож, коли Ганнуся повідомила родину про висилку, тато наполягав на тому, щоб Маруся негайно тікала. "Мені, — каже, — вже сімдесят чотири, а ти тільки народила мені внучат. Тікай до Вані або кудинебудь, щоб я не бачив, як умирають з

голоду діти мого сина. Тікай, Марійко, таки цієї ночі." Такі були слова батька. Який це був добрий чоловік! Він Марусю чогось дужче любив, ніж своїх рідних дітей. Маруся й сама не знала, чого він біля неї, за її словами, ходив, наче біля якоїсь вибраної принцеси. Вона вважала, що сама ні читати, ні писати до пуття не вміла, а вся родина її мало що на руках не носила. В її розумінні вони усі були з вищими школами та начитані, вона ж знала тільки рано вставати та господарити, але це мабуть їм і прилягло до серця. Вони її називали: "Марійкою вдосвіта".

Послухала Маруся батькової поради, почала збиратися та просила, щоб Маня теж пішла з нею. Якраз намело снігу по коліна, взялися морози, і вона почала думати та гадати, як добратися на станцію. Згадала, що Петро ще мав того коня, якого її чоловік в нього кинув. Вони з Манею вгорнули Жоржика, вона прив'язала його простирадлом до спини, і вони пішли до Петра. В нього якраз був Федосій (син її старшого брата Івана), який, запрягши бідну конячину в саночки, відвіз їх на Білики.

На станції було дуже людно. Люди тинялися як якісь німі облуди від вагона до вагона, від поїзду до поїзду. Їх пхали, штовхали та били. Ніхто не кричав, не оборонявся, не перечив, всі мовчки відходили, відбігали та мовчки поверталися, коли сторожа зникала. Вони добралися до каси і з великим щастям купили квитки за ті гроші, які я залишив їм під час своєї відпустки на хуторі.

Це те, що моя Маруся розповіла мені про свою першу подорож із Манею та Жоржиком до Дніпропетровського. Толя, батьки та Уляшині діти лишилися на хуторі.

*Далі буде*

## ДМИТРО МАЇВСЬКИЙ — РЕВОЛЮЦІОНЕР І ПОЛІТИЧНИЙ ПУБЛІЦИСТ

*Мирослав Прокоп*

Однією з найтрагічніших сторінок визвольної боротьби народів поневолених тоталітарно-диктаторськими режимами є те, що вона ведеться за завісою ізоляції від стороннього світу і в супроводі наклепницьких кампаній ворога. Мабуть, жадний інший народ не відчуває цієї трагедії в більших розмірах ніж ми, українці. У 1930 рр. ми втратили мільйони людей у великому голоді, тоді знищено тисячі видатних діячів нашої культури, але про цей голокост світ дізнається запізно, а є й такі, які його досі заперечують. І не тільки в Москві. Та ще по-розбійницьки знищують пам'ятники в честь жертв терору.

В результаті відгородження Москвою України від стороннього світу тут порівняно мало знають також про дії організованого українського революційно-визвольного руху у 1940-их рр. проти німецьких і більшовицьких окупантів, про керівних діячів того руху, про провідні постаті ОУН і командирів УПА. Серед них одне з перших місць посідає Дмитро Маївський.

Про те, хто такий Маївський, говориться щойно в повідомленні про його смерть, надрукованому за підписом Проводу Організації Українських Націоналістів в її офіційній *Ідея і Чин* 1946, 10. Там м. ін. читаємо, що

19 грудня 1945 року, на терені Чехо-Словаччини, під час виконання доручених Організацією завдань, у бою з більшовицьким окупантом, згинув член Проводу Організації Українських Націоналістів сл. п. Дмитро Маївський (псевдонім Тарас, Косар...) повітовий провідник Жовківщини і політ'язень Бригідок за польської окупації окружний провідник Сокальщини за першої більшовицької окупації, делегат від ОУН з українських земель на II ВЗОУН у 1941 р., член Проводу ОУН у 1941-1945 рр., референт пропаганди в Проводі ОУН у 1942 р., головний редактор органу "Ідея і чин", у 1942 і 1944-1945 рр., один з організаторів III НВЗОУН — скінчив свій славний шлях як делегат Проводу ОУН на українських землях до Проводу ОУН за кордоном.

А далі така характеристика Маївського: "Його непересічний політичний ум творчо спрямовував діяльність Організації на властивий шлях. Його блискучий талент дав неперевершені зразки



революційної публіцистики”. Треба ще додати: Маївський народився 8 листопада 1914 р. в селі Реклинець Жовківського повіту. Його батько був учителем народної школи. За приналежність до юнацтва ОУН Маївського виключили з гімназії, так що він мусів здобути середню освіту в західній Польщі. Коли він загинув, він ледве мав 31 рік — в ранньому розквіті життя. Не мав узагалі часу розгорнути крила для дальшого лету.

Я вперше познайомився з Маївським у другій половині квітня 1942 р. Це було невдовзі після його повернення з Києва, де він разом з Дмитром Мироном-Орликом та іншими працював у протинімецькому підпіллі й був членом місцевого Крайового проводу ОУН. Маївський був вище середнього росту, міцної будови, мав смагляве обличчя, темні очі, хвилясту чорну чуприну. Наша зустріч мала офіційний характер. Я мав доручення виїхати до Києва на його місце, отже він поінформував мене про мої обов’язки та про умови праці в Києві чи на Наддніпрянщині взагалі.

А ті умови були там особливо важкі для нашого підпілля. Ще 15 вересня 1941 р. німці провели по всій Україні масові арешти серед членів ОУН під керівництвом Бандери. Фактично тоді цю частину ОУН уже очолював Микола Лебедь, а від травня 1943 р. Роман Шухевич, бо Бандеру німці держали впродовж війни в концентраційному таборі. А в грудні того ж 1941 р. німці вчинили в Києві погром серед провідних членів другої частини ОУН під проводом Андрія Мельника. А тепер, — казав Маївський, — гестапо ганяється за тими з нас, кому пощастило врятуватися від арештів. На нас наступала на Наддніпрянщині також більшовицька агентура, яка зуміла пролізти в різні сектори німецької окупаційної адміністрації під виглядом перекладачів, секретарок, людей начебто німецького роду, — т. зв. фольксдойчів та їм подібних. Небезпека грозила підпіллю також з боку т. зв. чорних, себто місцевої поліції. Вони дістали свою назву за те, що були вдягнені в уніформу з чорними вилогами на рукавах. Серед них було також чимало більшовицьких агентів, а то й кримінальних злочинців. Серйозним нашим ворогом було також незнання терену, наша галицька чи волинська вимова, незнання російської мови, труднощі, врешті, творили проблеми квартир, прописок, транспорту та харчування. І, очевидно, німецький терор був на Наддніпрянщині більший, ніж на Галичині.

Але, казав Маївський, всі ці небезпеки та труднощі ми перемагаємо, наші люди вже вросли там у ґрунт, їм допомагає їхня посвята та відданість, а особливо приязне ставлення місцевого населення. Зокрема про окремих діячів київської інтелігенції, з якими в нас уже наладналися добрі взаємини, Маївський говорив зі справжнім захопленням. Як-не-як, а ті люди жили легально й за

зв'язки з підпіллям ризикували більше, ніж самі підпільники, які були в постійному русі.

Водночас Маївський розповідав про духові рани, яких завдала українським масам довга російська неволя, комуністичний терор, русифікація, про пришіплення українцям комплексу т. зв. всесоюзництва, себто духового комплексу, який знищує сенс самотності народу, а вже поготів його державницьке мислення.

Вдруге я зустрівся й співпрацював з Маївським восени 1942 р., після його повернення з Києва. Це було на конференції Проводу ОУН десь наприкінці жовтня. На порядку нарад стояло тоді м. ін. питання нашого досвіду зі зустрічі з нашими наддніпрянськими братами, зокрема, питання наскільки там виправдали себе програмі позиції ОУН.

Ми вели бесіду на базі певних уже dokonаних фактів. У той час ми ясно бачили, що з програми ОУН, виготовленої як-не-як у західних областях і на еміграції, виправдало себе в підбільшовицькій дійсності, а що ні. Було очевидно, що, незалежно від духово-політичного спустошення, яке вчинила імперія і більшовизм в мисленні мас, і незалежно від важких переживань в умовах московської і німецької окупації, в народі є ґрунт для поширення ідеї державної незалежності. Не менше виправдала себе постанова ОУН про кінченість рівночасної боротьби проти обох окупантів. Без ясного протинімецьких кличів ОУН не одержала б підтримки мас Наддніпрянщини. Очевидним було й те, що успішно можна боротися проти німців і більшовицької агентури тільки підпільними засобами.

З другого боку, якщо йдеться про програмі питання, Провід ОУН, зокрема ті, які працювали на Наддніпрянщині, бачили непридатність окремих елементів панівного у свій час в ОУН світоглядного уніформізму і монопартійності, а також потребу розбудови соціально-економічних аспектів програми, ствердження основних громадянських прав для всіх жителів України, отже й для національних меншостей, проблеми соціальної та політичної демократії взагалі. Словом, був потрібний певний ревізіонізм і доповнення програми. Такі оцінки призвели до кодифікації нових програмових постанов кілька місяців згодом, на III Великому Зборі ОУН в серпні 1943 р. Як згадано вже, Маївський був одним із організаторів Збору, а також співавтором його постанов.

Моя третя зустріч з Маївським, яка започаткувала нашу довшу співпрацю, відбулася в лютому 1943 р. напередодні та під час III конференції ОУН, після майже трьох місяців відсутності Маївського в організаційній праці. Треба пояснити причину його вимушеної пасивності.

На самому початку листопада 1942 р. гестапо розкрило

зв'язкову хату ОУН у Львові на вулиці Жулінського. Адресу видав німцям заарештований зв'язковий, який не витримав тортур. У тій хаті засіли гестапівці і затримували кожного хто, приходив на зв'язок. 7 листопада зайшов туди Маївський. Відчинивши входову браму, Маївський відразу потрапив у руки гестапівця. Той обмацав кишені його плаща, жакета та штанів, і, не знайшовши зброї, повів на квартиру на першому поверсі. Маївський добре знав це помешкання, зокрема те, що вікно з кухні виходило на вулицю. Він прожогом скочив на підвіконня й спробував відчинити вікно. Гестапівець витягнув пістоль, але Дмитро його випередив. Він вихопив власний пістоль зі штанів на животі, якого гестапівець там не шукав, зробив один чи більше пострілів і вбив гестапівця на місці. Тоді насилу відчинив вікно, але в цей момент з помешкання вибіг другий гестапівець і відкрив вогонь. Маївський почав відстрілюватися, поранив гестапівця, а сам з простріленим шлунком і пальцем на руці вискочив з першого поверху на землю. Спираючися на мур і стримуючи кров рукою, він дійшов до недалекої хати брата своєї дружини на вул. Курковій. Там ним заопікувалися, перевезли до найближчого шпиталю, мабуть, на вул. Пекарській, де ним зайнявся лікар Володимир Врецьона, а операцію провів інший український лікар Кольман. З огляду на безпеку, Маївського держали в підвалі шпиталю, а за три дні перевезли селянським возом до Бібрки біля Львова під опіку лікаря Ярослава Макарушки, після чого перекидали в різні села. Спочатку його рани гноїлися, але за місяць загоїлися. Коли в лютому 1943 р. Маївський приїхав на згадану Третю Конференцію, він вже цілком одужав.

Я повинен нагадати, що Третя конференція ОУН відбувалася за два тижні після капітуляції німецьких армій під Сталінградом, коли вже чітко зарисовувалися обрії майбутньої німецької поразки у війні. У зв'язку з тим треба було рахуватися, з одного боку, ще з доволі довгим періодом німецького терору, з другого, готуватися до еventуального повернення більшовиків.

До речі, в той час на Поліссі та Волині вже діяли перші частини УПА. Це було конечне, поперше тому, що там німецький терор, як і загалом у т. зв. райхскомісаріяті, був більший, ніж на Галичині, отже там населення могло боронитися вже в першу чергу збройними засобами, подруге, туди підсувалися більшовицькі партизани, які своїми діями провокували ще більші репресії німців, отже і їм треба було опиратися. Ці факти мусіла брати до уваги конференція, як і згадану вже перспективу повернення більшовиків, чого теж не можна було ждати безборонно. Логічно, отже, в постановках тієї конференції говориться м. ін. про те, що найближчим завданням нашої Організації є "поширювати і скріплювати та творити нові окремі осередки організованої сили народу".<sup>1</sup>

Травень 1943 р. приносить велику зміну в житті Маївського. Провід ОУН вибирає своє тричленне Бюро як езекутивний орган з Романом Шухевичем як його головою та Зиновієм Матлою і Дмитром Маївським як членами. А три місяці згодом, на Третьому Великому Зборі ОУН в серпні того ж року, що відбувався вже після арешту Матли гестапом, Маївського вибирають другим членом Бюра, а Ростислава Волошина третім. Таким чином Маївський стає провідником ч. 2 в ієрархії ОУН.

Весною й літом 1943 р., як уже згадано, я мав нагоду ближче співпрацювати з Маївським. Деякий час ми жили в тих самих селах Бережанщини, а неодноразово також у тих самих квартирах, деколи разом з Шухевичем. У той час значно поширилася членська мережа і в окремих районах збільшилося також число людей, які, не будучи членами ОУН, були втягнені в процес співпраці з підпіллям. Німецька влада туди не сягала, і підпільникам було порівняно безпечно рухатися в терені, не обмежуючись тільки ніччю. Маївський був відповідальний від Бюра Проводу за підготову Третього Збору, для якого я готував політичну доповідь. Таким чином нас лучило чимало організаційних справ. Крім того, я тоді був редактором журналу *Ідея і чин* і був заінтересований у співпраці Маївського як мого попередника.

У приватному житті Маївського сталася тоді важлива подія. Кожного дня він ждав вістки про збільшення родини. Він був одружений з Любою Шевчик, довголітнім членом ОУН, активною підпільницею під час першої більшовицької окупації Західної України, також за німецької окупації, зокрема в Києві. Очевидно, вона жила тоді в іншому місці, точніше, на Перемищині. Пригадую, як одного дня наприкінці червня, зв'язковий, як звичайно, приніс організаційну пошту, себто записки, здебільшого, на тоненькому папері, який курці вживали, щоб загорнути тютюн, а серед них була прислана поштовою службою телеграма. З телеграми було ясно, що Дмитро став батьком. Але текст телеграми був якось так перевернутий на пошті, що важко було зорієнтуватися, хто народився: хлопець чи дівчина, і ми мусіли вдатися до здогадів. Виявилось, що це був син, Юрій, до речі — теперішній співредактор *Сучасности*.

Дмитро був приємною до співпраці людиною. Він легко нав'язував людські взаємини. Він був вільний від небезпечних чи, принаймні, прикрих для оточення комплексів чи то меншовартости, чи перебільшеної уяви про себе, які інколи мучать громадських діячів і отруюють атмосферу співпраці з ними. Не зауважив я в нього також елементів владолюбства — не меншої людської недуги — дарма, що в розмовах він залюбки повертався до проблеми, умовно кажучи, "влади" Організації. Але, говорячи про неї, він указував на широку підтримку і навіть слухняність

населення, чим ОУН користувалося особливо під час німецької і згодом більшовицької окупацій. Люди таки прислухалися до того, що від нас виходило, вони часто шукали відповіді на болючі питання сучасного та майбутнього, і це довір'я народу страшенно зобов'язувало кожного провідного та рядового члена ОУН.

Маївський швидко схоплював проблеми, які тоді стояли перед підпіллям і всім народом. Він мав рухливий ум. Як більшість українців, він любив вести довгі дискусії, але свої думки він умів резюмувати і викласти на папері в ясній формі. Він був начитаний, хоч його формальна освіта була, мабуть, обмежена тільки гімназією, тобто була тільки середньою. Свій талант публіциста він успішно поєднував з організаційними здібностями, що, як відомо, не завжди ходять в парі.

В організаційних колах про Маївського ходила опінія як про людину, яка швидко хапається за пістоль. Можливо це пов'язувалося зі згаданою перестрілкою у Львові, з його довголітнім організаційним стажем, від юнацтва ОУН починаючи, з його підбільшовицьким підпіллям в 1939-1941 рр., зокрема з нелегальними переходами тодішнього німецько-радянського кордону. Але й він сам казав, що любив зброю. Пригадую, як він жартома розказував про те, як у вересні 1939 р., під час утечі польської армії з наших земель і перед приходом Червоної армії, він кинувся до залишеного поляками складу зброї, хотів забрати якнайбільше, але так розгубився між цим добром, що вийшов тільки з одним пістолем.

У своїй життєвій філософії Маївський був революціонером. Він ставив на карту своє життя, а як політичний діяч він у цілому заперечував устрій, створений окупантами українських земель, і проповідував вимогу боротьби проти них радикальними засобами. Він безперечно був фанатиком, але його холодний ум контролював дії і вкладав їх у рамки реальності. Як людина тверезих поглядів, він не вагався висловлювати критичні думки й сумніви про можливості нашої боротьби та її перспективи, але від таких думок, мабуть, не був вільний ніхто з нас в умовах переваги сил ворога. Проте переконання про справедливість нашої справи, оптимізм і віра, але також і свідомість слабкостей ворога, тримали людей напоготові. Це не було почуття приреченості чи фаталізму, але, радше, реальна оцінка дійсності. Виглядає, що така могла бути остаточна мотивація Маївського, коли він у безвихідній зустрічі з більшовицькою агентурою на кордоні Чехо-Словаччини 19 грудня 1945 р., зберіг останню кулю для себе.

Після Третього Великого Збору ОУН, значить після серпня 1943 р. я зустрічався з Маївським періодично на засіданнях Проводу чи під час розгляду конкретних організаційних проблем, зокрема,

коли йшлося про його співпрацю з нашою радіостанцією, за яку я тоді відповідав. Це тривало аж до початку липня 1944 р., коли я та кілька інших осіб одержали доручення виїхати з України на Захід з завданням вести там інформативну працю про боротьбу на рідних землях. Востаннє я бачився з Маївським пред Великим Збором УГВР, в якому він участі не брав.

Це все, що я міг розказати про Маївського як про людину, про його політичну діяльність, за винятком публіцистики, про яку нижче. У цій інформації, в спогаді про нього, немає нічого про його працю в юнацтві ОУН чи на постах середнього ешелюну ОУН під польською окупацією. Мені особисто ті речі невідомі, а людей чи джерел, в яких були б такі факти, я не знайшов. З цих причин я не з'ясував також його діяльності під час першої більшовицької окупації західніх областей, ані, що було б особливо вартісне, деталей його київського періоду, за винятком його розповідей про місцеву ситуацію, про що я говорив раніше. Правда, в Києві я сам ходив по його слідах, значить, зустрівся з деким з тих, кого він мені назвав, але далекі роки й те, що в тодішніх умовах всі підпільники виступали під псевдонімами й часто міняли місця побуту, не сприяло людським зв'язкам, отже, також відбирало можливості тривалих оцінок.



А тепер дещо про Маївського як політичного публіциста. Відома на Заході його політична публіцистична спадщина дуже скромна. Це три статті в офіційному журналі Проводу ОУН *Ідея і чин*, одна з яких з'явилася також окремою брошурою і одна в газеті ОУН *За українську державу* — разом 50 сторінок друку. Це дуже мало в порівнянні з публіцистичною спадщиною таких відомих на Заході авторів визвольного підпілля як П. Полтава (280 стор. друку) і Осип Дяків-Горновий (224 стор. друку). Але доля судила цим обом писати довше: Маївський загинув, як відомо, у 1945 р., Горновий у 1950, Полтава у 1952. Маївський був автором ще інших матеріалів, наприклад, збірки пропагандивних вказівок "Лицем до народу" (1942), але їхні тексти затратилися.

Перша відома стаття Маївського була надрукована в журналі *Ідея і чин* ч. 4 за 1943 р., отже, ще за німецької окупації, три наступні вже за більшовицької. Всі чотири підписані літературним псевдонімом П. Дума. В ОУН він тоді був знаний як Косар, згодом як Тарас. Раніше напевно мав ще інші псевдоніми, але вони мені невідомі. Згадана його стаття називається: "До питання внутрішніх перешкод української національно-визвольної боротьби". У ній ясні сліди перебування автора на Наддніпрянщині, хоч його аналізу

настроїв і стану тодішнього українського суспільства можна пристосувати до українців усіх наших земель. Серед психологічних комплексів, які спиняють процес мобілізації ширших кол народу, зокрема частини інтелігенції, Маївський називає передусім орієнтацію на чужі сили, точніше на Росію, що перетворилося у хронічну недугу неспроможности бачити життя українського народу окремо від російського імперіяльного комплексу. Автор пише:

Проживаючи поколіннями в російській національній імперії, частина наших земляків влюбилася в її великий простір, в широкий стиль багатонаціональної держави, в одну шосту земної кулі, і тепер не вмiє чи не хоче думати державно-політичними категоріями власної самостійности на своїх землях... Брак віри у власні сили, безперспективність національно-визвольної боротьби, а разом з тим глибоко вкорінена імпотенція волі — це є симптоми політичної хвороби, що все таки має пристановище в українському середовищі і то не лише в колишніх підмосковських займанщинах, але, на жаль, також в західніх та еміграційних скупченнях. Там однак промінуючим центром є ще досі Берлін або якась інша світова метрополія, що й в майбутньому поцікавиться українськими землями... Для тих, що йдуть власним визвольним шляхом, ці люди мають лише згрідливу назву "мрійників", "фантастів", "лицарів абсурду".<sup>2</sup>

Маївський говорить ще про дві різні психіки на українському Заході й Сході, а тоді дає перелік недуг західніх українців:

Там найбільшим лихом є комплекс загумінку, цей відомий вузько-провінціяльний патріотизм, що унеможливорює багатьом перебудуватися на широкі платформи всеукраїнського визвольного фронту. Це насамперед брак віри у спроможності і державотворчі здібності решти земель, це вузькість концепцій, плянів і організацій, що в консеквенції доводить до розпихання себе ліктями на малому просторі й одному середовищі... Все там пошуфлядковане, взяте в штивні рамці вузької системи. Звичайно, і Захід як і Схід не однорідний, і узагальнювати цих прикмет не треба. Тільки в їх обосторонній гармонії, в добірній системі цих двох ментальностей, разом з виелімінванням крайніх негативів — створюється здоровий, органічний тип українського державника.<sup>3</sup>

Друга стаття Маївського в газеті ОУН *За українську державу* в лютому-березні 1945 р. Це час, коли Червона армія захопила всі українські землі і там діяли радянські органи влади. Стаття є наче відповіддю на психологічну війну, яку відразу розгорнули більшовики, в тому числі й українські комуністи, проти українського визвольного підпілля, а фактично проти самої ідеї державної незалежности України. Стаття має назву "Наша відповідь (2x2=4).

Писав колись Антоненко-Давидович: "Бо як двічі два виносить чотири, так ясно й те, що німецьку мову найкраще вивчати в самій Німеччині, на варшавських вулицях говорять польською мовою і в Росії читають та знають найбільше російських письменників. Але можна все життя прожити в одному з українських міст і не знати української мови, можна в київському трамваї звернутися до кондуктора українською мовою, і він не зрозуміє, або удаватиме, що не розуміє вас. Адже  $2 \times 2 = 4$ . А втім, у наших українських умовах треба це ще довести — кінчає Антоненко-Давидович.

### Маївський коментує:

Це зокрема треба сьогодні довести "українським" комуністам. І як воно не прикро, але власне, самі українці, що пішли на службу чужому і ворожому імперіалізму, на цей раз "українські" комуністи, стали до завзятої боротьби не за самостійність, а з самостійністю України... Воюють із націоналістами — ну, хай би, але чого ж воюють із ідеєю самостійности, чого ж казяться на самий звук цього слова, коли одночасно признають її за іншими народами.

Тут автор наводить деякі аргументи, якими 20 років згодом користувався Іван Дзюба, тобто заяви Леніна про самостійність, посилається на гарантії конституції СРСР і УРСР про права союзних республік, критикує кампанії звеличення Росії, її імперського минулого та под., а тоді дає рішучу відповідь на наклепи московських і київських комуністів на український визвольний рух, учасників якого вони таврують як "українсько-німецьких буржуазних націоналістів". Цим наклепам Маївський протиставляє факти боротьби ОУН і УПА проти німецьких окупантів.

Хронологічно третьою є стаття Маївського "Ідейно-політичне обличчя більшовиків" в 10 випуску журналу *Ідея і чин* за 1946 р. В цьому числі журналу надруковане згадане вище повідомлення Проводу ОУН про смерть Маївського, але з тексту ясно, що стаття написана перед закінченням війни, себто перед травнем 1945 р. Автор пише, що "червона армія, хоча і ціною велетенських людських жертв, все ж просувається на Захід, промочує Росії шлях в Європу", а далі про диверсійну політику Москви в Польщі та Румунії.

Основна ідея статті — це наче пересторога окупованим московськими комуністами народам Східньої Європи, а також Заходу перед долею, яку їм несе Москва. При тому він дуже сильно наголошує факт симбіози в імперському поході Росії елементів т. зв. міжнародного комунізму і традиційної історичної спадщини Росії. Він каже, що не мають рації ті, хто в цьому поході бачить



тільки стару царську Росію або тільки сам комунізм. Неменше вдало він кваліфікує соціально-економічну стратифікацію нового радянського суспільства, зокрема його фальшиву безкласовість. Його визначення соціальної структури радянського суспільства і воюючого експансіонізму цієї держави чи її провідної верстви, дуже прмовисте сьогодні, коли мати на увазі, що його стаття написана сорок років тому. Про ці питання він пише так:

СРСР і його сьогоднішнє ідейно-політичне обличчя — це суміш всяких суперечностей, де штучно та насильно пов'язані ідеї інтернаціоналізму з московським імперіялістичним месіянством, ідеї комунізму зі слов'янофільством, ідеї демократії з диктатурою, кличі "класової боротьби" з бойовим союзом з буржуазією, ідеї "найгуманістичніших" утопій з диким режимом нищення всякої індивідуальності, соціалістичні теорії з соціальною нерівністю, ідеї рівності народів з першенством Росії і російського народу, ідеї самовизначення і незалежності з "радянським атєчєством", ідеї федерації з деспотичним централізмом, теорія безкласового суспільства з творенням нової класи більшовицьких вельмож, атеїзм з використанням церкви для своїх цілей, протифашистські кличі з творенням по суті власного фашизму, ідеї свободи з найбільшим поліцейним апаратом гноблення і терору, ідеї "миру" з крайнім мілітаризмом, методи підривної роботи Комінтерну зі спільним міжнародним керівництвом у "Лігах народів" чи "Об'єднаних націях", заяви про невтручання в чужі внутрішні справи з імпортуванням іншим народам внутрішнього розкладу і анархії.<sup>5</sup>

Тут варто звернути увагу на те, що хоч у західному совєтознавстві вже перед Другою світовою війною чимало писалося про існування в Радянському Союзі панівної класи партійних і державних бюрократів, визначення тієї суспільної групи як нової класи, приписується у світовій літературі шойно югославському комуністові Мілованові Джіласу. Але Джілас опублікував свою книгу *Нова класа* у 1957 р., далеко по війні. Отже його на багато років випередили не тільки відомі з праць на цю тему Полтава і Горновий, але ще раніше Маївський, дарма що він не мав вже часу провести ширшої аналізи цього явища.

Остання відома праця Маївського називається "Більшовицька демократизація Європи". Вона, як згадано, була насамперед друквана в дев'ятому випуску журналу *Ідея і чин* за 1945 р., а згодом вийшла окремою брошурою. Розміром вона найбільша. З тексту виходить, що вона написана в останні дні війни, бо в статті є така фраза: "якраз сьогодні, коли більшовицькі війська штурмують Берлін..."

Змістовно стаття подібна до попередньої, при чому сильніший

акцент в ній зроблено на російсько-імперський характер походу Москви в Європу. Відомо, що в новозахоплених країнах Польщі, Угорщини, Болгарії, Чехо-Словаччини, кремлівські вожді проводили тоді рафіновану політику розкладу тих народів зчередини, використовуючи різні місцеві політичні партії, які вели боротьбу проти нацизму і які тепер надіялися на відродження своєї недавньої державної незалежності. В порівнянні до тих сил місцеві комуністичні партії мали дуже малі впливи в народі, але про ріст комуністів і остаточне здобуття ними влади, звичайно під контролем Москви, дбали вже самі кремлівські вожді. Маївський каже: "Наш обов'язок саме тепер, коли російський імперіалізм, під ширмою «визволення» загарбує поодинокі європейські країни, розшифрувати його властиві загарбницькі цілі і методи", а прикладом для цього може служити доля неросійських народів СРСР, — де "проходить пляновий процес внутрішнього цементування усього населення СРСР на базі однієї мови, однієї батьківщини, одного патріотизму, одної держави, одного соціального устрою, одної культури, науки, мистецтва, одної влади партії, однієї столиці", де "цілість економічного життя побудовано за зразками імперіялістичних колоніальних великодержав", де "реалізують стару царську концепцію розбудови Росії шляхом анексії ряду держав і країн" та под.<sup>6</sup>

Чи ці писані в 1945 р. перестороги сприйняли народи Східної Європи? Навряд. Можливо, частково поляки, але напевно це тоді не переконувало ні чехів, ні словаків. Розчарування і зрозуміння цих правд прийшло шойно пізніше.

Маївський кінчає свій есей такою оптимістичною ноткою: "Перспективи перемоги великі, і не далекий вже час, коли світ здивується новим силам, що в середині більшовицької імперії оформляться у грізний авангард борців за новий, справедливий порядок у світі..."<sup>7</sup>

Маївський по-своєму не помилився. В умовах сталінської ночі, коли він писав ті слова, ніхто в сторонньому світі не уявляв східнонімецького, угорського і польського повстань у 1950-их рр., пражської весни у 1968 р., масового руху опору в самому СРСР, постановня руху "Солідарности" в Польщі, а ми самі, українці, ніяк не передбачили появи людей типу Дзюби, Чорновола, Мороза, Плюща, Лук'яненка, Руденка, Світличного, Сверстюка, Стуса, Бадзя, Терелі, Марченка і сотень, а то й тисяч інших носіїв тих сил, про які сорок років тому писав Маївський. Вони не побудували "нового порядку", про який він писав, але як і він, хоч іншими засобами та в інших умовах, спільно заклали підвалини, на яких той устрій зможе в майбутньому ввійти в життя.

---

1. *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. (В-во ЗЧ ОУН, 1955), стор. 86.*

2. П. Дума "До питання внутрішніх перешкод української національно-визвольної боротьби", *Ідея і чин* 1943, ч. 4, стор. 7.

3. Там таки, стор. 9.

4. П. Дума, "Наша відповідь (2x2=4)", *За українську державу*, лютий-березень 1945, стор. 1.

5. "Ідейно-політичне обличчя большевиків", *Ідея і чин*, ч. 10, 1945, стор. 18-19.

6. П. Дума, "Большевицька демократизація Європи. Видання Організації Українських Націоналістів", 1945, стор. 6, 11, 15, 17.

7. Там таки, стор. 36.

## В УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ СІРОМАШНІ ДНІ

Андрій Бірчан

Серпень 1980 р. спричинився до того, що міжнародна преса чимало місця присвятила польським проблемам. Десь слідом за нею й українська нагадала собі, що там, у Польщі, живуть українці: *Сучасність* присвятила їм багато своїх сторінок, недавно з'явився змістовний огляд на цю тему Тараса Кузя в *Юкренієн ревію*. За рік перед тим декотрі газети друкували лист-звернення понад сотні українців із Польщі.

А все таки, можна повторити за редактором Малярком з *Гльоб енд мейл*: постійної інформації бракує українським пресовим органам. Коли польський читач бере в руки паризьку *Культуру*, він, крім тьми-тьмущої статтей, знайде наприкінці журналу у хронікальній стриманості запис подій про життя польської спільноти в усьому світі, і читач без пашпорту, що знається на картах, відвідує їх по всіх усюдах.

Хотів би спитати шановних читачів, котрий український друкований орган так продумано та цілеспрямовано охопить наше багатогранне еміграційне дозвілля та ті сіромашні дні українців за залізною заслоною. Можливо, наш еміграційний уряд здогадається й створить потрібне — міністерство інформації про життя українців у всьому світі.

Писати мені про самих українців над Вислою та Одрою важко. Знання про них я не висидів у сонній університетській бібліотеці. Воно пережте мною. Радісне й сумне, чи... перевірене в дзеркалі: коли ровесники моїх короткоштанних літ стверджували: "A ty ukraińcu z czarnym podniebieniem", — о, тоді потрібно було в хаті відкривати рот перед дзеркалом і вдивлятися, чи це піднебіння насправді чорне, чи таки рожеве... як у всіх...

Ровесники робили ще інші "компліменти": "Ukraińcy to bandyci, ukraińcy to banderowcy". Згодом, підрісши, я переконався, що це не були хлоп'ячі "компліменти", а невід'ємне відлуння урядової пропаганди чи політикування старших. Ще нині, для прикладу, "зацне" міністерство освіти мільйони студентів виховує на такому "бестселері" як *Заграва в Бсшадах*, який в чорно-білому плаєн представляє поляка-лицяря-героя-визволителя, що перемагає українця-бандита-різуна-такого-сякого...

Українцям у Польщі важче, ніж будь-яким іншим національним

меншостям. Німець від біди знайде пораду аж у двох німецьких посольствах, легше грекові чи жидові. Українець не знайде у Варшаві якогось посольства УРСР, тому доводиться йому жити забутим Богом і партією, не знайде він поради й у самого папи римського, патріярха московського або... владик наших.

Інтуїтивно в Польщі можна нарахувати понад мільйон українців, інтуїтивно, бо УРЕ з Києва підрахувала у 1962 році коло 300 тис. українців. Коло!? А тим часом, коли почали рахувати медсестер і акушерок у Польщі, вирахували всіх до однієї: медичних сестер — 58794, акушерок — 9491 (кінець 1961 р.). Нікого не забули, всі до останньої знайшли, а українців, значить, лише коло... Правда, можливо, що ту статтю про Польщу писав донжуан чи бабій, а не академік (УРЕ, т. 11).

Очевидно, цифра "коло 300 тисяч" українців по-стахановськи "завершена". Та ж доля примусила українців і поляків бути споконвічними сусідами. У самій Канаді, в якій українці прижилися повних сто років тому, комп'ютери нараховують майже 600 тис.

Однією з найтрагічніших сторінок у тій 1000-літній криниці українсько-польських взаємин є 1947 р. Всякими напастями можна нищити народи: війною, пожежами, атомною бомбою, концтаборами, витгнаннями. За "війни й миру" нашого століття українцям довелося платити найжорстокіший калім. Щойно минуло півстоліття, коли то штучний голод 1932-1933 рр. проковтнув чвертку народу (понад 7 млн), як Друга світова війна свою чвертку (понад 6 млн). Але не минуло й двох років від закінчення війни в 1947 р., коли то мільйони людей прогнано з прабатьківських земель Волині, Поділля й Карпат, в напрямі, на який вказував багнет "народно-демократичної" влади... щоб викоринилися національно, асимілювалися. Свідоміші потрапили на довгі роки до тюрем, на каторгу, чимало іншим довелося перейти через пекельні ворота Явожна. Опісля 1947 р. до часу смерти кривавого батька народів Сталіна, коли то відчутною стала певна відлига, українці жили неначе в підпіллі, неначе перші християни в Римі. Навіть редактор *Нашого слова* Мирослав Вербовий, пишучи свій спогад, починає його від половини 1950-их рр. (*Український календар*, 1983 р.)

На початку 1950-их рр. із в'язниць почали повертатися свідоміші, поверталися священики, так би мовити дріжджі національно-культурно-релігійного відродження, церковні відправи гуртували людей. Порівняно ліберальний режим Гомулки тих часів усвідомив собі, що тому зростанню треба надати якусь форму, щоб легше було управляти, і таким чином засновано Українське Суспільне Культурне Товариство (УСКТ) — чи не єдину українську організацію в Польщі. Але хоч і єдина, це була організація з своєю власною плят-

формою. Чимало одержимих всотало в неї свою наполегливість. Тоді, в п'ятдесятих роках, справді закипіла культурно-освітня робота. Передовсім постала низка українських шкіл чи шкіл з українськими клясами, почала виходити українська газета, надруковано кілька підручників. Справді, поживавішала діяльність, і в цьому треба вірити Вербовому, коли він пише про таке. Але відтак вряди-годи почала вона холонути, замерзати. Не можна від нинішнього головного редактора, та ще й заступника голови УСКТ, очікувати, щоб такий дифірамп написав про сьогодні.

УСКТ, хоч і суспільна і культурна організація, проте, вона не прямує до Міністерства культури, а традиційно витоптує стежки до Міністерства внутрішніх справ. В наслідок "патронату" Міністерства внутрішніх справ культурно-освітній дорібок українців у Польщі "заколосився" нині, як кажуть лемки на Горличчині, "жабі по коліна" двома українськими школами у Лігниці й Білому Борі, українськими клясами у Банях Мазурських і Гурові Ілавецькому (на тисячу або більше українців припадає одна дитина, що вчиться рідної мови).

"Патронат" Міністерства внутрішніх справ довів до того, що:

1) в наслідок такої вбогої кількості шкіл від другої половини 1970-их рр. україністика в Варшавському університеті пристосовує своїх магістрів до навчання російської мови (обов'язкової в державних школах). Через перенасичення русистськими предметами катедра повинна змінити свою назву. В адресарах вона ще манить як катедра української філології, хоч від згаданих 1970-их рр. існує як катедра *напівукраїнської* філології;

2) єдина українська газета-тижневик: *Наше слово*, розміром не збільшилась ані на сторінку. Ця єдина газета, та ще й до того "орган" УСКТ, дуже часто заникала по 1980 р.;

3) немає українських радіо-програм, чи телевізійних для українців, розсіяних по всій Польщі, хоча б годину місячно. Кажуть, що існують чотири льокальні, але на таких хвилях, що стандартний радіоприймач їх не ловить;

4) видавнича справа УСКТ практично в ревматичному стані. Крім єдиного календаря та одного-двох зшитків поезій брошурного характеру річно ніщо не заповідає поживавлення. Кажуть, лужичани у Східній Німеччині друкують більше, не кажучи вже про українців у Румунії чи Чехо-Словаччині;

5) хоч спів, танці, маланки — це практично видима царина діяльності, але якщо пересічний шанувальник хотів би придбати магнетофонну плівку чи платівку, можна забути про це, воно недоступне. Покищо "Журавлям" Я. Полянського у 1980 р. вдалося наспівати першу платівку й покищо останню. Помітний театральний рух, радше на окраїнах країни. Наприкінці сімдесятих років ходила

чутка, що ГП УСКТ добилося дозволу створення професійного постійного театру. Але ця чутка так і залишилася чуткою;

б) УСКТ — символічний представник спільноти — на практиці інертний у спробах рятування архітектурних пам'яток, а спільно з катедрою "напівукраїнської філології" занедбало справу збирання фольклору.

Єдиним незаперечним успіхом УСКТ є всякі президії, засідання, збори, наради, конференції, з'їзди, де вирішують, схвалюють, беруть участь, розглядають, засідають, ознайомлюються, продовжують.

УСКТ має традицію, що головою його може бути людина не з культурно-освітнім, а партійним доробком. Місце колишнього діяча КПЗУ зайняв молодший діяч з ПОРП. Цього процесу не змінить і той факт, що його заступниками будуть і люди високограмотні (після Восьмого з'їзду УСКТ — редактори Вербовий і А. Середницький).

Ніщо не вказує на те, щоб українці в Польщі сорок років після війни діждалися політичного, релігійного чи хоча б символічного визнання. Українська спільнота не має жадного свого представника у сеймі. Греко-католики нагадують перших християн, які відправляють службу, де доведеться, у цвинтарній каплиці (Білий бір), бувало під дверима костюлу (Барково). Їхній представник генеральний вікарій не може засідати в раді єпископів, бо він вікарій, а не єпископ! Православні користаються певною полегшою, проте в багатьох церквах під час служби божої вживають... російську мову.

Дещо свіжого навіяли події "Солідарности" в 1980-их роках, хоча б своїм тямущим гаслом "Без вільної України не може бути вільної Польщі". Українці й поляки, чехи й литовці, численна шеренга інших народів, сковані тим самим ярмом, тієї самої імперії. Тому така загостреність антиукраїнського ставлення у Польщі та так само взаємна антипольського в УРСР.

Другій слов'янській нації припало особливе ярмо. Поляки ще можуть користуватися якоюсь символічною свободою, можуть спокійніше призадуматися над розвитком своєї мови, культури, вони ще поза "общепонятным" тиском, поза "чуттям єдиної родини", поза русифікацією. Валенса в умовах УРСР споконвічно ділив би недолю Шухевича, Руденка... та інших.

Треба вірити, що в Польщі переможе розсудливість Єнджеєвіч цькування Гергардів. Професор Єжи Єнджеєвіч чимало добра виростив на ниві зрозуміння. Майбутнє потребує Єнджеєвічів не тільки на літературній ниві. Жде того вся українська спільнота в Польщі з її єдиною на всю країну установою.

## КОМЕНТАР РЕДАКЦІЇ

Нападки на українську політичну еміграцію на сторінках радянської преси — це будні тієї преси. Майже щоденно можна прочитати один чи другий коментар, переважно базований на перекручених фактах чи абсолютному замовченні правди. В *Сучасності* рідко йшла полеміка навколо цього специфічнорадянського літературного жанру з простої причини: не було потреби самих себе захищати. Краше, щоб радянські нападники себе обороняли від нашої правди.

Але, не зважаючи на це, треба хоч кількома словами згадати один недавній напад. Він у багатьох аспектах мало чим відрізняється від інших. Там же і лайка, і цинізм, але важливіше щось інше: Орвеллівський підхід до фактів, які кожному доступні. В сьомому числі журналу *Вітчизна* за 1986 р. з'явилася стаття Івана Миговича "Диверсії під релігійними гаслами", де між іншим сказано таке: "За «аргументи» для уніатсько-націоналістичних «теоретиків» правлять підтасування статистичних даних про перепис населення СРСР, маніпуляції навколо тиражів газет і журналів..." Подивімся на цю "маніпуляцію тиражів" газет і журналів, виданих в Україні, і нехай сам читач вирішує.

*Вітчизна* в 1980 р. мала наклад 25069 примірників. В 1984 р. цей наклад зменшився до 17473, себто на 30%. В числі, де з'явилася стаття, в якій Мигович нападає на "уніатсько-націоналістичних теоретиків" ситуація трошки покращала, зараз наклад дорівнює 18273. Хто хитрує тут? Мигович чи ті, що вирішують кількість накладів в Україні?

Як другий приклад наведемо журнал *Україна*, який у 1980 р. мав наклад 240200. В 1984 р. він зменшився до 124 тис. примірників, тобто на 48%. Хто відповідає за це? Націоналістичні клерикали чи доморобні русифікатори?

Як другий приклад наведемо журнал *Україна*, який у 1980 р. мав наклад 3402000. В 1984 р. він зменшився до 124 тис. примірників, тобто на 48%. Хто відповідає за це? Націоналістичні клерикали чи доморобні русифікатори?

*Український історичний журнал* в 1970 р. мав наклад 9700 примірників, а в 1980 р. 4600! Випуск цього ж журналу ч. 4 за 1986 р. мав наклад 2610 примірників! Як же так? Автор указує як на ознаку розвитку української культури появу повного зібрання творів Леніна в 55 томах українською мовою.

Але остаточною нашою відповіддю авторові з "Вітчизни" можуть служити слова не емігранта, але Леоніда Новиченка, який на недавньому з'їзді Спілки письменників України сказав:



Я підтримую висловлені у вступній промові О. Гончара стурбовані міркування про українську літературну класику, українську мову і взагалі про екологію культури, яка стала в наш час такою жагучою необхідністю. Падають тиражі найбільших майстрів слова, є випадки, коли дотлівають на складі твори Довженка, Яновського, Васильченка. Це ж повинно турбувати нашу громадськість, крім уболівальників і Спілки письменників. А тим часом, до речі, книг класиків у шкільних бібліотеках дуже мало, і чи не взятися б нашій культурній громадськості за дійову допомогу школам у цьому відношенні, створивши на основі добровільних внесків достатній фонд коштів для солідного поповнення шкільних бібліотек творами класиків вітчизняної літератури? А коли видавництво "Радянська школа" зараз веде широку роботу по виданню для шкіл республіки книжок українських класиків у перекладах на російську мову, то, не заперечуючи потреби таких видань, в окремих випадках слід нагадати йому, що необхідно ширше видавати на Україні твори українських класиків мовою оригіналу..."

## ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПОКАРАННЯ, РОЗСТРІЛИ ТА ПРИМУСОВУ ПРАЦЮ В ЧОРНОБИЛІ.

Стокгольм, Швеція (АП). Багато евакуйованих з Чорнобилю та естонців, яких силою примусили допомагати в очищенні території після Чорнобильського атомного інциденту, померло або було вбито. Групи естонських емігрантів у Швеції одержали також повідомлення, що харчові продукти із заражених радіацією районів катастрофи надсилають до Естонії, а незаражені харчі з Прибалтики — до Москви та на Україну.

Повідомлення не може бути підтверджено іншими незалежними джерелами.

Повідомлення згадує випадок інженера та офіцера запасу Гуннара Гагельберга, який помер у серпні в наслідок радіоактивного опромінення, якого він зазнав під час очисних робіт.

Гагельберга надіслали до району Чорнобилю в липні й залучили до команди з 10 солдатів, говориться далі в повідомленні. Вони одержали наказ розстрілювати кожного, хто відмовиться брати участь в очисних роботах.

Гагельберг є єдиною жертвою, згадану в повідомленні.

Представник емігрантської організації "Центр допомоги політичним в'язням в Естонії" Антс Кіппар повідомив кореспондента агентства "Асошіетед прес", що звіти свідків нелегально вивезли закордон за допомогою естонського підпільного руху опору.

Робітників для примусової праці мобілізували в Естонії після 7 травня — тобто мобілізація почалася за два тижні після інциденту, що стався 26 квітня і в наслідок якого, за радянськими офіційними повідомленнями, загинула 31 особа. За повідомленнями свідків, серед мобілізованих більшість становили лікарі, трактористи, зварювальники та механіки.

Першою працею лікарів після прибуття на місце було абортуння усіх вагітних жінок у радіусі 30 кілометрів довкола Чорнобильської атомної електростанції — зазначено в повідомленні.

У звітах свідків також сказано, що робітників змусили працювати без захисного одягу та під суворим наглядом. Вони працювали 14 годин на день, з двома вихідними днями на тиждень і жили в наметах.

У повідомленні також указано, що багато з 4 тис. естонців, які брали участь в очисних роботах, пізніше померли. Повідомлення не подає точної цифри померлих.

Страйк естонців у Чорнобилі, що про нього повідомляли раніше естонські та інші газети, стався в червні після того, як естонців

повідомили, що термін їхньої праці продовжено з двох до шести місяців. У праці спочатку брали участь 300 осіб, але потім кількість робітників збільшено.

Після того, що в повідомленні названо тривалим і важким конфліктом, естонських робітників змусили повернутися до праці. Дванадцять осіб, які далі відмовлялися працювати, розстріляли.

Молодіжний журнал естонської компартії *Ноорте гаал* опублікував статтю про цей страйк, яка стала широковідома на Заході. В повідомленні зі Швеції зазначено, що автора цієї статті Тоніса Авіксона пізніше змусили пом'якшити цю інформацію в своєму звіті представникам влади та передати спростування до західних органів масової інформації.

Велику кількість евакуйованих з району Чорнобильської катастрофи перевезли до Естонії. Близько 5 тис. з них поселили в столиці Естонії Талліні.

## РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

Славутич, Яр. ЖИВІ СМОЛОСКИПИ.

Едмонтон: в-во "Славута", 1983

В руках у мене гарно видана книжка, в полотняній оправі, під промовистою назвою *Живі смолоскипи*. Це вже дев'ята збірка відомого поета Яра Славутича, що свої "красні слова, променисто-пророчі, жаром надхнення випаляє часто". Тепер, коли Москва нещадно винищує духовість українського народу, обкрадає його історію, вбиває культуру, поет проголошує, що не може стояти осторонь і не брати участі в обороні своєї нації. Своїм полум'яним словом він "вирушає на битву", бо для нього "звага свободи дорожче", ніж чиста естетика поезії, чи "леза відчаю". Там, на рідній землі, героїчно виступили на битву з жорстоким московським окупантом сотні й тисячі мужніх українських патріотів, що "право боронять і мову боронять, гнівно руйнівну неправду полонять" і, жертвуючи всім найдорожчим і самим життям, "волають заковані в диби" і палають, як "живі смолоскипи". Цим "живим смолоскипам" Яр Славутич і присвячує свою збірку, змальовуючи поетичні портрети українських правдооборонців, намагається відтворити їхній світогляд, що йде в глибину духовости рідного народу. В збірці є тридцять таких поетичних портретів, серед них — Вячеслав Чорновіл, Святослав Караванський, Валентин Мороз, Левко Лук'яненко, Іван Світличний, Василь Стус, Михайло Осадчий, Оксана Мешко, Ірина Сенік, Микола Руденко, Олесь Бердник, Юрій Шухевич, батько й син Січки, Панас Заливаха, Йосип Тереля. Є вірші, присвячені пам'яті замордованих: Володимира Івасюка, Алли Горської, Андрія Малишка. Ілюстрація Алли Горської зі знищеного вітражу в Київському університеті, що зображує постать гнівного Тараса Шевченка ("Чи буде суд, чи буде кара?.."), відповідає всьому змістові збірки.

Серед "живих смолоскипів" поет змалював героїчний образ Василя Маруха, який спалив себе на майдані в Києві на знак протесту проти нищення Москвою української нації:

...Палає буйно полум'ям Василь Макух,  
Рознявши руки на Софійському майдані,  
Де смолоскипами клекоче дужий дух...

Чимало правозахисників, яких карали, чи й тепер карають по московських ГУЛагах, повернулися до духовости свого українсь-

кого народу після того, як доля судила їм довгий час жити чи навіть народитися поза межами рідної землі, серед чужого оточення, наприклад, Заливаха. Як і замордована Алла Горська, вони "взяли наснаги на трудне життя", чи на загрозу смерті, повертаючися до "прадідного лона".

Автор збірки *Живі смолоскипи* яскраво змальовує кожний образ, надає йому індивідуальних рис. Світличного він називає "смолоскипом козацького часу", що ним можуть гордитися надра Донбасу, які його "Україні дали". В поетовій уяві "обличчя Стуса — різьблене з граніту", а такі, як він, "з такою волею, з таким лицем, тугою крицею — в труді з Творцем — беруть найвищі піраміди світу!" В уста Олекси Тихого автор вкладає гнівний монолог:

...Досить шептатися, тише!  
Хай заговорять громи!  
Гнів наші душі колише,  
В груди вдаряє крильми.  
Хто ж наполяже сильніше?  
Хто, як не ми?

Образ скорботної матері Оксани Мешко поет порівнює зі старогрецькою мітичною Ніобю, символом матернього нещастя, бо "калічать сина, каторга, хвороба і душу душить арештантська мла", в якій розпинають і матір-страдницю Оксану.

Повитий славою безсмертний дух Тараса Чупринки, генерала Романа Шухевича, витає над його сином-Юрком, що вже десятки років, утративши зір, карається в ув'язненні, але твердо вірить, що:

...скоро знову загремить похід,  
Пліч-о-пліч підуть бойові колони  
На кривдоносний і московський схід...

Руденкові поет присвячує вірш "Розмова з предком". У цікавій формі він відтворює розмову на Червоній площі в Москві між тінню предка і нащадком, який, забувши запорізький рід, "себе поставив москалям на сміх" охороняти кремлівську тюрму. Предок закликає Миколу: "Ставай на прю із Кремлем, поставай і визволяй з неволі рідний край". Козацьких предків кровний заповіт був прозрінням для Миколи, який став поетом-борцем, а його "пісні, немов розгнівані звитяжні бурі", торошать московське поярмлення.

Поет Яр Славутич відчуває себе духово спорідненим, міцно пов'язаним із тими "правдоносцями" і "живими смолоскипами", що "Визвольний наснажують чин". І тому своє поетичне слово — яскраве, шире і закличне — він кладе на вітвар поневоленої

України, куди думкою "відлітає щодня" і бажав би полетіти з чужини до Дніпра, щоб...

Зачерпнути сили Славути,  
Впасти в битві на береги,  
Від яких уже не звернути  
На чужинні мандрів круги.

У вірші "Ревуть вітри нестримні голокосту" поет закликає і своїх колег по перу не замикатися в плиткій, буденній тематиці та в естетизмі, а йти "на шлях, який живі торують смолоскипи", бож, мовляв, хто читатиме таких поетів, коли ворожі сили, "вергаючи нарід на диби, спустошать націю з верхів до тла".

Крім поетичних портретів правозахисників — "живих смолоскипів", Яр Славутич уміщує у збірці ще цілий розділ віршів, присвячених Україні, боротьбі за національну правду, "правдоносне слово", стверджуючи, що "тільки той до безсмертя доріс, хто взяв з бою твердиню останню".

Ця дев'ята поетова збірка ніби підсумовує його творчість до 65-ліття самого автора — суворого й вимогливого до себе. Його "кредо" — у вірші "Я не люблю, що легко так дається". Поетичні осягнення Яра Славутича дуже плідні, щедрі, як багатством і красою мистецького вислову, так і глибиною думки та актуальністю тематики. Зокрема, збірка *Живі смолоскипи* мусіла б бути в кожній українській хаті, де живе дух патріотизму й любови до поневоленої Батьківщини.

Збірку *Живі смолоскипи* можна придбати у видавництві "Славути", ціна її з пересилкою — 10 доларів. Адреса видавництва:

SLAVUTA PUBLISHERS  
72 Westbrook Drive  
Edmonton, Canada T6J 2E1

*Наталія Невмержицька*

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

## ПРО «ВЕЛИКУ НАУКУ»?

Блискуча стаття Григорія Грабовича ("Велика література", див. *Сучасність*, липень-серпень 1986) про пов'язання між літературою та патріотизмом може служити знаменитою підставою для аналізу пов'язання на еміграції між гуманітарними та соціальними науками, з одного боку, та патріотизмом, з другого. Потрібно лише замінити літературні об'єднання та течії, прізвища літераторів і заголовки їхніх творів відповідно науковими інституціями, прізвищами науковців і заголовками їхніх творів. Подібно, як література перестає бути мистецтвом, коли підпорядковується національним вимогам, так і наука розминається зі своїм завданням, шуканням правди, коли її вживають для інших інтересів.

*І. С. Коропецький*

## В СПРАВІ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТИ АВСТРАЛІЇ

Шановний пане редакторе!

Журнал *Сучасність* (вересневе число 1986 р.) опублікував статтю австралійського письменника Кеннета Гелдера *Інтернаціоналізм і регіоналізм: розвиток сучасної австралійської художньої прози*. Автор розглядає літературну творчість кількох етнічних груп розмаїтого населення Австралії.

На жаль, не всім етнічним громадам автор приділив належну увагу. Стаття рясніє іменами передусім єврейських, а відтак грецьких, угорських, італійських письменників, які в різні часи емігрували до Австралії і там дбають про розвиток своїх етнічних культур.

Розповідаючи про літературну творчість єврейських письменників Австралії, автор щедро оздобив свою статтю їхніми іменами. Серед них — Моріс Лур'є, Марія Левіт, Джуда Вейтен, Девід Мартін, Ліліян Барнеа, Ален Коллінз, Фей Звіккі.

Автор побіжно характеризує їхню творчість і вважає, що їхні твори мають літературну вартість, за що деякі з них відзначено нагородами і їх опубліковано не лише в Австралії, але й у інших країнах, зокрема в Америці. Автор не шкодує похвальних слів, нази-

ваючи Джуду Вейтена "найвідомішим і найпершим письменником в Австралії", а його роман *Чужий син*, твердить автор статті, "був впливовим попередником багатьох пізніших, "багатокультурних" художніх творів".

Віддав автор належне і австралійським письменникам грецького походження Вассі Каламарасу і Анджелло Лукасісу. Читач знайде в цій статті ще багато інших імен — австралійських письменників різних етнічних груп, але не знайде жадного українського прізвища — так як би в Австралії нема української етнічної громади, а відтак і української літературної творчости. Українській присутності в Австралії відведено неповних три рядки, де мовиться про те, що "нешодавно в Австралії опубліковано навіть збірку української прози англійською мовою під назвою *На паркані*, і що в Австралії нині живе понад 35 тис. українців. Оце й усе про українську етнічну громаду. Що це: неосбачність чи зневага?

Адже українська громада в Австралії має багато здобутків саме в галузі літературної творчости. Тут плідно працюють відомі літератори Дмитро Нитченко і Зоя Когут. Про успіхи української літературної молоді свідчать численні літературні конкурси проведені в Австралії. Українська молодь цієї країни також бере участь в українських літературних конкурсах у Канаді та в Сполучених Штатах. Про талановитість цієї молоді свідчать численні нагороди, якими відзначено їхні твори. Хто стежить за українською еміграційною пресою, той знає, що українська громада в Австралії живе активним національним життям. Так, наприклад, український журнал *Нові дні* про українське культурне життя в Австралії писав ще в січні 1985 р.: "Літературно-мистецький клуб імені Василя Симоненка в Мельбурні влаштував 75-ий літературний вечір. У програмі було дві доповіді. Першу прочитав лектор університету в Монаші доктор Марко Павлишин на тему *Українська література в Австралії*, зробивши вперше огляд головніших творів з художньої літератури, які вийшли тут протягом останніх 32 років. Усього в Австралії протягом згаданого періоду вийшло друком 137 видань. За підрахунками доповідача, в Австралії відсотково вийшло навіть більше видань, ніж в Україні, коли рахувати, скільки припадає назв на кожні 10 тис. населення. Отож дивно, що Кеннет Гелдер всього цього не помітив і, звісно, така стаття може викликати в українського читача не лише здивування, але й прикре враження.

Тож не було сенсу таку статтю перекладати, а тим паче друкувати в українському журналі.

*Олександр Май*



## ПРОСИМО ВИПРАВИТИ

В *Сучасності* 11, 1986, в статті Валеріяна Ревуцького "Подзвінне по Ужвій" на стор. 62 (перший рядок тексту) треба читати: "29 липня ц. р. в Києві померла на 88-ому році життя Наталя Ужвій".

В *Сучасності* 11, 1986, в "Грецькому циклі" Марії Голод в поезії "Мікени" на стор. 6 (15 рядок згори) треба читати: "... як згнула із рук..."

В поезії "Суніон" на стор. 7 (4 рядок знизу) треба читати: "Вітри нехай звівають бурі..."

У *Сучасності* 12, 1986, в статті Володимира Гординського "Львів під час двох окупацій" на стор. 85 (восьмий рядок знизу) треба читати "Маріян Панчишин"; на стор. 88 (одинадцятий рядок знизу) "о. Петерса заарештували й по довгих переслуханнях"; на стор. 88 (останній рядок знизу) "Георгія Грізера"; на стор. 91 (вісімнадцятий до двадцятьп'ятого рядка) "На це о. Петерс запротестував і справа закінчилася тим, що 1958 р. о. Петерса усунули від виконання його обов'язків. Але вже на початку 1960 р. кардинал Тіссеран після докладної перевірки справи не знайшов ніякої причини для відсунення о. Петерса і повернув йому всі права священника. Тоді о. Петерс перебрав парафію в Ессені (Рур), яка підлягала владиці Платонові. Ту парафію о. Петерс обслуговував упродовж 10 років.

Після повернення Блаженнішого Кир Йосифа Сліпого з Сибіру до Риму о. Петерс передав Блаженнішому повноваження, які він дістав від братів Шептицьких. Тепер він на пенсії, й провадить невеликою парафією латинського обряду в селі Грайнбах у Баварії. Але його захоплення ідеями братів Шептицьких ніколи не забувалося."; на стор. 91 (п'ятий рядок знизу) "Отче Пароху".

## Про авторів

**Святослав Гординський** — Маляр і графік, мистецький і літературний критик, розписує церкви. Автор багатьох збірок поезій. Перекладач з французької, німецької, англійської, італійської, польської поезій. Живе в США.

**Тед Галай** — математик. Автор п'єс, які віддзеркалюють проблеми етнічної ідентичності. Остання п'єса *Цимбали* одержала нагороду Джесси (Jessie) як найкращий оригінальний твір у Ванкувері в 1984-1985 рр.

**Остап Тарнавський** — поет, прозаїк і есеїст, автор п'ятьох збірок поезій (*Слова і мрії*, 1948; *Життя*, 1952; *Мости*, 1956; *Самотнє дерево*, 1960 та *Сотня сонетів*, 1984), збірки есеїв *Туга за містом* (1966) та збірки новель і нарисів *Камінні ступені* (1979).

**Ліда Палій** — прозаїк і перекладач. Займається також малярством і фотографією. Оформила мистецьки відомий фільм *Harvest of Despair (Жнива розпачу)* (1983).

**Олесь Кузишин** — композитор і аранжувальник, має ступінь магістра теорії музики від Колумбійського університету. Працює музикологом при Американській асоціації композиторів, письменників і видавців у Нью-Йорку. Автор численних статей на музичні теми.

**Павло Ярешко** — літературний псевдонім недавно прибулого до США з Києва літератора і знавця кіномистецтва.

**Януш Радзєйовський** — сучасний польський історик, знавець української проблематики, автор книжки *Комуністична партія Західної України 1919-1929* (Краків 1976).

**Іван Коломиєць** — під час Другої світової війни емігрував на Захід. Жив в Чикаго, де і написав свій спогад.

**Мирослав Прокоп** — провідний учасник організованої революційно-визвольної боротьби українського народу проти німецьких окупантів України 1941-1944 рр., публіцист, політичний і громадський діяч. Автор праці *Україна і українська політика Москви* (1981).

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ МІСЯЧНИКА  
«СУЧАСНІСТЬ» НА 1987 РІК:

	одно число:	річно:
<i>Німеччина:</i>	8 DM	80 DM
<i>Великобританія:</i>	2 фунти	20 фунтів
всі інші країни:	4 ам. дол.	40 ам. дол.

Передплата місячника летунською поштою до США і Канади: додатково 22 ам. дол. річно.

АДРЕСИ НАШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ

<i>Австралія:</i> Mr. D. H. Pyrohiw 75 New Road Oak Park, Vic. 3046 Melbourne	<i>Ізраїль:</i> G. Shakhnovich Harav Maymon St. 2, Apt. 31 Bat — Yam
<i>Аргентина:</i> Dr. M. Wasyluk Nahuel Huapi 5381 1431 Buenos Aires	<i>Канада і США:</i> Nina Ilnytzkyj 254 West 31st St., 8th Fl. New York, NY 10001
<i>Велико-британія:</i> Mr. S. Wasylko 4, The Hollows Silverdale Nottingham, NG11 7FJ	<i>Швайцарія:</i> Dr. Roman Prokop Muristrasse 82 3006 Bern

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів виставляти чеки на прізвища представників даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо надсилати безпосередньо на адресу адміністрації в Мюнхені і виготовляти чеки на: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.

**Адреси для влат:** Ukrainische Gesellschaft  
für Auslandsstudien e. V.  
Müllerstr. 33, Rgb., 8000 München 5  
Bankkonto: Deutsche Bank A. G.  
Promenadeplatz, 8000 München 2  
Kto Nr. 22/20457  
Postscheckkonto PSchA München  
Kto Nr. 22278-809

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ В-ВА «СУЧАСНІСТЬ»

Любомир Винар  
**НАЙВИДАТНІШИЙ ІСТОРИК УКРАЇНИ  
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ (1866-  
1934). У 50-ліття смерти**

1986, 120 стор.

У вступі до книжки Л. Винар зазначив, що "... в Україні боротьба проти Грушевського і його творчості далі триває і у зв'язку з теперішньою русифікацією української науки і культури набирає ще більшої гостроти. Тому бажаємо бодай коротко висвітлити провідні ідеї його творчості..."

Ціна: 5 ам. дол.

ЛЮБОМИР ВИНАР

**НАЙВИДАТНІШИЙ  
ІСТОРИК УКРАЇНИ  
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ  
(1866 — 1934)**

У 50-ЛІТТЯ СМЕРТІ

СУЧАСНІСТЬ  
1986

Василь Стус  
**СВІЧА В СВІЧАДІ. Поезії**

1986, 2 вид., 140 стор. Обкладинка Христини Гориславської. Впорядкували М. Царинник і В. Бургардт. Із новою передмовою М. Царинника.

Виправлене видання збірки поезій Василя Стуса містить розділи поем із збірок "Зимові дерева", "Веселий цвинтар", "Вірші з в'язниці", переклади з німецької поезії. До нового видання Царинник підготував нову бібліографію творчості Стуса.

Ціна: 7 ам. дол.

Василь Стус  
**ПАЛІМПСЕСТИ. Вірші 1971-1979 років**

1986, 480 стор. Обкладинка Марії Голінати. Тверда оправа. Впорядкувала Надія Світлична. Вступна стаття Юрія Шевельова.

Книжка містить лише частку віршів В. Стуса, написаних у 1971-1979 рр. Літературний критик Ю. Шевельов називає вірші "чудом", бо вони збереглися, — "а ще більше чудо — саме написання їх у зловісних обставинах шохвилинного нагляду й безоглядної жорстокости, з одного боку, повної беззахисности, з другого".

Ціна: 25 ам. дол.

**Замовлення на видання в-ва «Сучасність» висилати на адреси:**

В Європі:  
SUCASNIST  
Müllerstr. 33, Rgb.  
8000 München 5

У США і Канаді:  
SUCASNIST  
254 West 31st St., 8th Floor  
New York, NY 10001